

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

“Azərbaycan folklorunun
ilkin nəşrləri” seriyası

HƏNƏFİ ZEYNALLI

AZƏRBAYCAN ATALAR SÖZÜ

*Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü
Cəmiyyəti nəşriyyatı,
Bakı – 1926*

Bakı – 2012

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Folklor İnstitutu Elmi Şurasının
qərarı ilə çap olunur**

REDAKSIYA HEYƏTİ

**Muxtar Kazımoğlu (İmanov)
İsrafil Abbash
Rza Xəlilov
Maarif Teymurov**

Transliterasiya edəni: Rza XƏLİLOV

**Tərtib edənlər: Rza XƏLİLOV
Afaq XÜRRƏMQIZI**

Elmi redaktoru: Muxtar KAZİMOĞLU

H.Zeynallı. Azərbaycan atalar sözü. Bakı, «Elm və təhsil», 2012. -174s.

«Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri» seriyasından işıq üzü görən H.Zeynallının «Azərbaycan atalar sözü» kitabı 1926-cı ildə Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin Xəlqiyyat bölməsi tərəfindən nəşr edilmişdir.

Z 3202050000 Qrifli nəşr
098 - 2012

© Folklor İnstitutu, 2012.

DİBAÇƏ

EL YARADICILIĞI

*Efes filosofunun ölməz fikrinə
xalq ədəbiyyatı ən canlı şahiddir.
Burada həyatın özündə olduğu kimi hər şey
axır, hər şey dəyişir və daima yeniləşməkdədir.*

Bir elin ənənə və adəti, həzz və ələmi, sevgi və nifrəti, coşqun və küskünlüyü, düşüncə və təsəvvüratı onun ayrı-ayrı şairlərinin yazmış olduğu mənşur və mənşum parçalarda deyil, bəlkə onun öz ruhundan doğan, öz qoynunda bəslənən və öz ehtisasları ilə malamal olan şifahi ədəbiyyatında,¹ el sözlərində, el inanclarında, yuxu təbirlərində, dünya yaranması anlayışında, münasibətdə bulunduğu ellər haqqında, yürütdüyü mülahizələrdə və onlarla bir məhəldə imrari-həyat edən heyvanlar bərəsindəki tələqqiyyatda, müxtəsər, bütün kainat, təbiət və həyat xüsusunda yaratmış olduğu qiymətlərdə, gözəlliklərdə aramaq və anlatmaq lazımdır.²

Bu xalq yaradıcılığı o xalqın keçirmiş olduğu iqtisadi dövrləri, tarixi vəqieləri, dini və əlaqi inkişafı tamamilə meydana qoymuş olacaqdır. Xalq yaradıcılığı geniş olduqca, xalqın ruhu onunla daha gözəl ifadə edildikə işbu xalqın önündəkiləri onun «rəhbər»ləri, pişrovları məzkur ədəbiyyata göz yummuş və onu saymamaqla, onu alçaltmaqla özünü ucaltmaq istəmişdir.

Xalq yaradıcılığının bir qismi olan el ədəbiyyatı, el söz və ahəngi, el vəzni, el düşünişü büsbütün xatirələrdən silinməsinə çalışılmışdır. El sözünü işlətmək istəyənlər işbu elin yağı-

1. Biz burada şifahi ədəbiyyat deyə keçdik. İrəlidə isə çox yerdə xalq ədəbiyyatı şəklinə görülcəkdir. Xalq ədəbiyyatını və ya şifahi ədəbiyyatını demək doğru olduğu haqqında Avropa və rus alimləri arasında qəti bir rəy düzəlməmiş.

2. Bunlar hərə xəlqiyyət folklorndan sayılır ki, xalq şifahi ədəbiyyatı xəlqiyyətin bir qismi olur.

ları nüfuzuna tabe olaraq sapqın mülahizələrə uymuşdular. Hətta o dərəcəyə varmışdılar ki, həqarətlə «türk demişkən» demədikcə, öz ana dilindəki bir sözü işlətməyə cəsarət etməmiş. Bu keyfiyyətin əsasında farsların və lisanlarının nə qədər böyük rol oynadığını fars və ərəb dillərinə aşına olanlar öz dillərinə eyni nisbətdə yabançı olduğunu burada araşdırmayacağıq. Yalnız orasını qeyd etməliyik ki, özgə dillərin və ellərin təsirinə uyub öz elini unudan kişilər özləri ilə xalq arasında atılmaz uçurumlar qazmışdılar, elin şifahi ədəbiyyatını, onda olan hikmətamiz dərin mənalı sözləri görməməklə bərabər, işbu xalqa yabançı olan bir ruhda, bir dildə «ədəbiyyat» yaratmaq istəyirlərdi. Məlum ki, xalq da təbiəti iqtizasınca onu tanımayanları tanımayacaqdı. Ondan ayrılanların quş baxışı qarşısında öz yaratdıqlarına daha bərk sarılacaq, daha mütəəssibənə onu saxlayacaqdı. Öylə də oldu: «ədəbiyyat» yaradanlar başqa bir cığırda getdi, kitablar yazdı. Xalq dəxi öz yolunu izlədi. Əsrlər boyu ilə bəsləmiş olduğu tələqqiyyatı, ənənə və adəti dildən-dilə, nəsilən-nəslə verdikcə təbiətindəki bütün bidəşünaslığı ibraz ilə daha süslü, daha zəngin, daha daşqın və coşqun yekunları meydana atdı. Fəqət günəş işığının su damllarına dağılması kimi boylə dağılı, səpili inciləri bir yekun şəklində görmək qayət güc oldu. Çünki xəvas təbəqəsi son dərəcə kiçik və zəif olduqca və yazı ədəbiyyatı «yüksək» və «nazik» olduqca şifahi ədəbiyyatın «müştərisi» çoxaldı. Yalnız «kənd-kəsək» xalqı deyil, bəlkə şəhərlərdəki əsnaf və orta siniflər xalqı da bu qafiləyə qoşuldu. İştə ona görədir ki, xalq yaradışının içindəki parçalarda və bəzən kənd və köy təbəqələrini, bəzən şəhər sənət və hirsət (peşə) əhlinin və hətta orta hallı alverçinin əhval-ruhiyyəsini görə bilsin. Bu saplar bir-biri ilə elə toxunmuş ki, bəzən ayrılması böyük məlumat və təcrübə adamları üçün belə güc olur. Onların da səbəbi bəzən abad bir kənddən başlayıb ta şəhərlərə qədər dığrılana-yuvarlana gəlmiş məsəllər, nağıllar, mahnılar, ağılar və ilaxirədir. Bunu əslini aramaq, bulmaq bir adamın, beş adamın, bir ilin, üç ilin işi

də deyildir. Bunun üçün başqa millətlərdə olduğu kimi, əsrlər uzununu nəsillər boyu ilə yorulmaq, dayanmaq, dincəlmək bilməyən qoçaq kişilər tələb edir ki, axır-axırda bir nəticəyə varmaq mümkün olsun. Aşan-daşan bir dənizin qarşısında iki əl, beş əl ilə bənd bağlamaq olmaz. Belə geniş bir sahədə çoxlu çalışanlar lazımdır. Rus xəlqiyyətçilərindən L.Maykof xalq şeirlərini bir dənizə bənzədir. «O dənizin ucu-bucağı olmaz və hətta bir yerdə dayanması da, imkan xaricindədir» – deyir. Dənizin dalğaları oynayan olduğu kimi xalq ruhu da, ədəbiyyatı da oynayan və səyyahıdır.

«Rus ədəbiyyatı tarixi» mühərrirlərindən Aniçkov³ deyir ki: «Xalq ədəbiyyatı – folklor əsas etibarilə əsrlər keçmədikcə yenə də dəyişilməz bir halda duran, ən əskidən qalma oynayan, qarışıq bir kütlə (kollektiv) şüurundan doğma bir əsər olmaqla bərabər o qədər yeniləşən və sevilə-sevilə qəbul ediləndir».

Məlum ki, bu qədər gözəllik və incəliklərin bir adam, beş adam xatirəsində saxlamayı. Bunu bütün el özü sevə-sevə genişlətir, yayır, şəkildən-şəklə salır və yaşadır. Xalqın hər hansı bir dövrdəki iqtisadi və istehsal münasibətinin dəyişməsi ilə təsəvvüratı da, əxlaqı da, düşüncəsi də dəyişir. Boylən dəyişikliklər xalqın ümumunda birdən-birə vücuda gəlmədiyi üçün hər yerdə müxtəlif təsərrüfat basamaqları (dərəcələri) olduğu kimi hər dərəcədə yaşayan xalqın da özünə aid mülahizələri doğru və həyatı bir boyaya girməyə başlayır. Bu surətlə ən ibtidai pədərşahi həyatı keçirən bir oymaq ilə ziraətin ən yüksək bir məqamı sayılan bağçıvanlıq ilə aşına olan bir ulus arasında dağlar qədər fərq olacaqdır. Ondan maəda əski düşüncələr, etiqadlar, ənənələr dəxi yeni düşüncə və inanışlar ilə barəbər eyni ailədə, eyni oymaqda yaşayacağı üçün bunlar bir-birinin içinə soxulub bir nəscə təşkil edəcəkdir.

İştə buna görə də professor Jdanov deyir ki: «Folklordan olmaq həsbi ilə xalq əşarı (yəni ədəbiyyatı) müxtəlif zamanlar

3. Аничков. Что такое народная словесность. С.т. в Изд. «История русской литературы», Ред. Аничков, Бороздина и Овсяко-Куликовского, 1 гл. М. 1908.

içerisində süzülə gəlmiş əsrlərdən qalma eposların zəngin və qarışıq bir zəxirəsidir». Burada ən qədim bir zamanların hadisələri ilə ən son illərin hadisələri, ən əskimiş və zehinlərdən silinməyə başlamış vaqələr ilə yenicə canlanmağa başlayanları qarışıq bir əlvanlıq meydana gətirmişdir.

Ondan maədə xalqın şəhərlərdə yerləşən və boyun əydiyi hökumətin dinini və məzhəbini qəbul etdiyi halda, geniş və əngin səhralarda yaşayan el nisbətən müstəqil bir həyat keçirdiyi dolayısı ilə ata-baba dinindən dönmək istəməmiş, ən doğrusu heç bir din və ya məzhəb tanımaq istəməmiş, şəhərdəkilər isə çöldən gələn ədəbiyyatı, nəğməni, nağılı xüsusi diqqətlə lüyənşuri bir surətdə sevmiş, qəbul etmiş, ona görə də yeni əxlaq ilə, yeni həyat görünüşü ilə əskilər bəzən barışmış, bəzən şəhərlərdən çöllərə gələnərlə ilə əski zehniyyətlər mübarizədə bulunmuşlar. Və bunun ətrafında istehzal sözlər, həcvlər, məzhəkələr, bədiyələr, nağıllar, müxtəsər, müxtəlif şəkili sözlər ortaya çıxmışdır. Əski zehniyyətin yaratdığı ilə bərabər, yenilik tərəfdarları da belə «qoşma»lardan vaz keçə bilməmişdilər.

Onun nəticəsidir ki, təsadüf etdiyimiz «qanadlı» sözlər müxtəlif ruhda olur, hər dərədən bir parça alıb bəzən uyuşmuş, bəzən toxunulmuş bir surətdə meydana çıxırlar. İştə ona görədir ki, professor Aniçkov deyir: «Xalq əşarı yazılı nəfis ədəbiyyat kimi müəyyən sayda mövcud nəğmələrdən, nağıllardan, sözlərdən və ilaxirədən ibarət deyildir. Haşa! O, əşarın içərisində saysız məzmununda mahnılar, ağular, hesabsızca nəğmələr, ninnilər, həddən aşmış nağıl motivləri⁴, ayrı-ayrı səhnələr və şairanə mənzərələr vardır».

Bunların hamısı bəzən bir yerdə toplaşır, bir mənzumə, bir nağıl, bir hekayə təşkil edir. Və sonra daha yenilərini doğurmaq üçün dağılır və yeni-yeni şəkillərdə toxunurlar. Diqqət

4. Motiv – nağılla da tamam olmuş bir əhvəla deyilir. Bizim nağıllarda Avropa və ruslarda olduğu kimi bir çox hadisələrin incə və qurnazca toxunulması nəticəsidir. Ona görə də bir nağılda iki-üç motiv ola biləcəyi və hətta üç-dörd nağıl bir motivdən başlar və sonra ayrılı biləcəyi bir çox xalq ədəbiyyatı alimləri – folklorçuları tərəfindən qeyd edilməkdədir.

edilsə, xalqın keçirmiş olduğu çobanlıq, maldarlıq, pədərsahi və dərəbəylik kimi dövrlərini nəğmələrdə, nağıllarda ayrı-ayrı görmək mümkündür. Bununla bərabər, ellərin tarix boyu keçirdiyi vuruşmaları, yağmaları, axıntıları, kimlərlə dost, kimlərlə yağı olduqları, ictimai ayrılıqları, cəmiyyətin içərisindəki siniflər çarpışması tamamilə elin sözlərində aydın bir surətdə görülməkdədir, xalqın öz dövrünün bəylərinə qarşı etirazı, nifrəti, əxlaq düşüncəsi bu sözlərlə qabarıb meydana çıxır. Xalq deyir: «Allah saxlasın şərbi (şərri) – şeytandan, quru böhtandan, bəylər qəzəbindən, qəbir əzabından!».

Avropa xalq ədəbiyyatçıları öz ellərini tədqiq edərkən bir çox əsəti cizgiləri gördükləri üçün diqqətlərini oraya verirlər.⁵

Fəqət bizim Azərbaycan xalq ədəbiyyatının dərinliyinə varanda orada bütün millətlərin keçirmiş olduğu iqtisadi-ictimai dövrlərin yaşayışı ilə bərabər, məzkur dövrlərdəki etiqadların olduğunu, digər tərəfdən Ərəbistan, Çin, İran və Hindistandan gəlmiş və elimizin içərisinə yayılmış atəspərəstlik kimi, ibtidai kommunizm kimi ən ibtidai bir din zehniyyəti ilə islam dini və müxtəlif məzhəbi cərəyanların məzhəbi imtiaz etmiş olduğunu qeyd etmək olar.

Məsələn: «Bir zaman gələcək hər şey salavata olacaqdır. O zaman həzrəti-Sahib zühur etmiş olur» kimi bir sav (söz) alınsa, onun içində ibtidai kommunizm ruhu islam və hətta şüəlik tələqqiyyatının imtiazı görünür. Bunların arasında bir tərəfdən Zərdüştün dualizmi, digər tərəfdən islam dini ilə türk ellərinə yayılmış əski ərəb görüşü ilə yəhudi və xristian fəlsəfələri və nəhayət neoplatonizmdən Spinozaya qədər gələn sistemlər məxlutunu sezmək və ayırmaq mümkündür. Fəqət bunların hər birisi ayrı-ayrı tədqiqə möhtacdır.

Yuxarıda bütün bu gözəllikləri və qiymətləri el özü sevə-sevə yayır, genişlədir və nəsil-dən-nəslə verir, demişdik. Avro-

5. Bununla biz Avropada yalnız bir əsəti məktəb vardır deməyirik. Bu gün mövcud üç məktəb var. Onlardan tarix boyu ilə birinci meydana çıxan Almaniyada Qrimm qardaşları və Rusiyada Buslayev, O.Müller və başqaları bu məktəbin banilərindəndir.

pa və bilxassə rus folklorçuları – xalq ədəbiyyatı ilə uğraşanlar boylə bir fikrə gəlmişlər ki, bunları yaşadan bütün elin hər bir fərdi deyildir, bəlkə elin öz içindən çıxmış, onun ruhu ilə bəslənmiş ağıclar, nağılçılar və «aşuqlar» mövcud olur ki, bu adamlar, bir tərəfdən eşitdikləri nağılı anladır, digər tərəfdən söylədiyinin içinə öz ruhundan dəxi bir para qatmış olur. Buna görə professor Aniçkov burada iki nöqtəni qeyd edir:

a – Xalq əşarındakı (ədəbiyyatındakı) hürriyyət tamamlığı.

b – Ənənəçiliyin tamamilə sarsılmaz olması.

Əslinə baxılsa, bu iki nöqtə büsbütün yekdigərinə müğayir və mütəzaddırlar. Fəqət «xalq ədəbiyyatının sirri də bundadır».

Hər hansı bir söyləyən eyni zamanda özü bir müəllif, bir bədahətçidir. Onun nağılında və yaxud ağılarında bir çox hazır şəkillər, istiarə və təşbihlər mövcuddur. Bunlar ənənə xatirinə saxlanmış və heç bir zaman pozulmaz (Aniçkov). Məsələn: «Təpələrdən yel kimi, dərələrdən sel kimi, badi-sərsər kimi keçib getdi». Ya bu: «Az getdi, üz getdi, iynə yarım yol getdi. Dərə təpə düz getdi və i.a.». Və yaxud: «... Şahzadə gəldi nə gördü: nazənəsənə (nazin sənəm) gəviştə (firitşə) kərdar: Gəl məni gör, dərdimnən öl və ilaxır».

Şəxsiyyətin xalq ədəbiyyatını yaratmaq və canlatmaqda pək çox əhəmiyyəti olduğunu inkar etməməklə bərabər, biz onu da göstərməliyik ki, sinaət mərkəzlərindən geridə qalmış hər bir qəsəbə, kənd ailəsindəki cocuqları dindirmiş olursanız, sizə bir sıra nağıl, bir neçə timsal (məsəl), beş-on bayatı, otuz-qırx tapmaca söyləyəcəyi mühəqqəqdır. Hələ kəndlərimizin çoxundakı balaların oyunlarında, şəhərlərimizdəki oğlan və qızlar yekdigərləri ilə yaptıkları rəqabətlərdə kimin daha çox tapmaca bilməsi, kimin daha «daddı» bir nağıl bilməsi aranmaqdadır. Hələ ağı söyləyən qadınlarımıza baxınız! Əvvəlcə ölü üstə birisi söylər, ətrafdakılar onu dinlər, o bitirdikdən sonra ikincisi, bir az sonra üçüncüsü başlar və bir-birindən daha təsirli söyləməyə çalışırlar. Burada xüsusi ağıçı arvadlar ayrıdır. Habelə qərəvəlli söyləyənlər gərək bağ-

lıqda olsun, gərək çöldə olsun, bir-birinin ardınca bunları düzəcəklər və şirin söhbətlərin ardı kəsilməyəcəkdir. Belə şifahi xalq ədəbiyyatını yaymaqda və şəxsiyyətlər meydana qoymaqda ən böyük rol əvvəlcə qadınların, sonra qoca bağbanların, lələlərin ailələrdəki növərlərindədir. Bu adamlar bəlkə də özlərini sevdirmək istəyənlərdir, bəlkə də nağıl, qərəvəlli söyləməkdə bir ruhani ehtiyac duyanlardır, kim bilir.

Bunların arasında nağıl, qərəvəlli, sərgüzəşt, ağı, bayatı söyləməklə şöhrət tapanları da vardır. Belə adamlar bu işi özlərinə peşə eyləyənlərdir. Bu adamların söylədiyi el şeirlərində öz xüsusiyyətləri də görünəcəyi aydındır. Professor Sokolov⁶ deyir ki: «Bütün xalq kütləsi bununla məşğul olmayır, bəlkə ayrı-ayrı şəxslər və ya bir qrup adamlar, ya sənət naminə və yaxud «peşə» olaraq yaradıcılıqla məşğul olurlar». N.V.Vasiliyev «dəxi rus hekayə və nağıllarını eşitdikcə söyləyənin şəxsiyyəti izlərini onların içində müşahidə etmək olur», deyir. Xalq yaradıcılığını iki yerə bölmək olar: birisi şifahi ədəbiyyatdan, digəri isə mərasim qismindən ibarətdir. Məsələn: üzük falı açmada bayatılar söyləmə; yaxud kosa-kosa oyununda söylənən sözlər; bunların hər birində ayrı-ayrı qiymətlər, başqa-başqa bədiələr yarandığı görünməkdədir. Şifahi el ədəbiyyatının yayılmasına bir cəhətdən də «aşıqlar» səbəb olmadadırlar. Bunların da meydana gəlməsində ya bir təsadüf və yaxud yenə də «peşə» məsələsi olur. Məsələn, sabiq Şuşa qəzasının Abdallar kəndi başdan-ayağa boylə aşığılar ilə doludur. Ona da səbəb o yerin xalqındakı təlaqət əsi və istedadıdır. Böylə aşığıların hansı əsrdə hansı şərait altında meydana gəldiyini də təyin etmək gücdür. Aşığıların bugünkü halına gəldikdə mərkəzlərdən uzaqlaşdığını, yavaş-yavaş şəhərlərdən çəkildiyini qeyd etmək lazımdır.⁷

Əcnəbilərdə olduğu kimi, boylə şifahi ədəbiyyat mütəxəssislərini toplayıb söylədikləri kimi almaq, təb etmək üçün bü-

6. Литературная энциклопедия. «Народ. Словесность».

7. Tarix boylə nə vaxtdan bizdə aşığıların əfsanələr söylədiyini bundan sonra gənclər material toplamaqla və tarixləri araşdırmaqla təyin edəcəklər.

tün münəvvər Azərbaycanın borcu olduğu halda, heç bir ziyalının bununla həvəslə məşğul olduğunu görməyirik, təəssüflərlə demək lazımdır ki, şifahi el ədəbiyyatımız get-gedə daralmış bir dairədə susuz ağaclar kibi solmağa başlamışdır. Bizdə də Afanasyevlər, Aniçkovlar, Dal və Snegiryovlar olmayınca, adamın ağıllı bir tarixi-ədəbiyyatımız da olacağına ümidi azdır. Bərəkət versin ki, son zamanlarda bir bayatılar məcmuəsi, bir nağıllar yığını kimi şeylər meydana gəlməyə başlayır.

XALQ ƏDƏBİYYATININ QISMLƏRİ

Şifahi ədəbiyyatı başlıca biri mənzum, biri də mənsur olmaqla iki qismə ayırdıqdan sonra bunların hər birinə ayrı-ayrı yaxlaşmaq, hər birini ayrıca tədqiq etmək və əsas qanunlarını bulub çıxarmaq lazımdır. Bu xüsusda əlimizdə material istədiyimiz qədər boldur. Fəqət bəlli-başlı sistemə salınması cəhənnəm, hətta bir məcmuə şəklinə belə qoyulmamışdır. Son rus şifahi ədəbiyyatını tədqiq edənlərə baxılsa və onların tədqiq sistemi Azərbaycan-türk ədəbiyyatı üçün bir «karvan yıldıızı» kimi qəbul etmək olsa, şifahi ədəbiyyatımızın mənzum qismini: 1. Bayatı; 2. Mani; 3. Ağı; 4. Gap (təsnifat); 5. Bağlama; 6. Beşik başı (ninni); 7. Meyxanə, bədiyə; 8. Tərifləmə kimi parçalara ayırmaq olar. Mənsur qismə gəldikdə, o da: 1. Müxtəlif məzmunlu nağıllar; 2. Dastan (qəhrəmannamə)lər; 3. Qərəvəlli (sərgüzəşt)lər, 4. Timsal və təmsillər, 5. Əfsunlar; 6. Tapmacalar; 7. Atalar sözləri (sınaq və başqaları) kimi şöbələrə ayırdıqda qəhrəmannamələr, əfsanələr ilə yanılmaclar və tərifnamələri həm mənsur, həm də mənzum qismdə görmək olar. Ən doğrusu, bunlarda hər iki cəhət vardır.

Bu qədər geniş və aşqın bir şifahi ədəbiyyatın mənsur qisminin ən qısa, ən mənəli, ən yayılğan və hər kəsin dilinin əzbəri olan atalar sözlərinin təsnifi ilə və onu toplamaqla işbu birinci kitabımızda xalq ədəbiyyatı qapılarının pasını açmaq istədik.

ATALAR SÖZLƏRİ

Divani-lügət-üt-türk əl-Kaşğariyə və onun içindəki 266 atalar sözünü çıxarıb İstanbul ədəbiyyat fakültəsi məcmuəsində¹ dərc və təfsir edən Nəcib Asimə baxılsa, atalar sözünün əsl adı əski türkcəmiz də «sav» deyə kullanarmış.

İştə ona görədir ki, Nəcib Asim dəxi «Əski savlar» adı ilə məzkur məcmuəyə Kaşğaridən alıb o sözləri mənə etməkdədir. Məəttəəssüf, onların nə əhəmiyyət, nə də ehtiva etdiyi mənasından, haradan gəldiyindən, nə qismlərə bölündüyündən bir şey söyləməyir. Bizcə işbu atalar sözlərinin mənə və əhəmiyyəti qayət böyükdür. Hətta o qədər böyükdür ki, onları araşdıran birisi o sözləri yaradan xalqın adı ailə həyatından başlayıb ictimai münasibətinə qədər, tarix boyu ilə keçirmiş olduğu iqtisadi dövrlərə qədər, hətta o, elin bütün bədiyyat, ruhiyyat, əxlaq, din və fəlsəfəsinə qədər bələd ola bilər. Necə ki, bir fərd uzun müddət təhsil, tədqiq və tərçübədən sonra özünə müəyyən bir əxlaq, bəlli bir fəlsəfə yaradar, oylə də müxtəlif dövrlərdə yaşayıb, onun dadlı və acı həyatını görən cəmiyyət dəxi öz məqamında oylə bir fikir söyləyə bilər ki, o fikir əsrlər boyu yayılır, təkrar edilər və nəsilədən-nəslə keçər gələr. Demək olur ki, hər söylənən söz cəmiyyətə xoş gəlməyir. Onun fəsih və bəliğ olması, məqamına münasib düşməsi də gərəkmiş. İştə boylə qısa, fəqət həkəmi sözlər ilə məzkur cəmiyyətin fəlsəfi bir mülahizəsi aydın ola bilər.²

Onların içində yekdigərilə təzad təşkil edən kimi bəzi məsələləri (atalar sözlərini) görənlər mətləbin dərinliyinə varmadan «kütlədə fəlsəfə olmaz» deyə çapıq nəticə çıxarırlar. Məsələn, iki söz alalım:

1. Mays 1338-ci il tarixli, sayı 2, səh. 153.

2. Artıq bu nöqteyi-nəzərdən professor Sipovskinin «Rus ədəbiyyatı tarixi» kitabında atalar sözü haqqında doğru bir fəlsəfi mülahizə görmək olmaz. Çünki «Hərb və sülh»dəki qara tayfı xatırladıqda daim atalar Sözü haqqında düşünür və söylədikcə təzadlara düşürdü, – deməsi tamamilə doğru deyil (Лекции по истории русской литературы. Баку, изд. БГУ, 1922, səh. 39).

1. Arvadı əri saxlamaz.
2. Arvadı əri saxlar, pendiri dəri.

Bunlara baxan həman bir təzadın varlığına hökm edəcək. Fəqət birincidə arvadın özündə namus, ismət olmalıdır, arvadı evdə qapamaqla arvad namuslu olmaz və yaxud əri kim olursa-olsun, arvad istərsə, özünü hər mövqeyə qoya bilər, ərinin də ona təsiri az olar, – demək istənildiyi halda, ikincidə zəmanında olduğu kimi iqtisadi cəhətdən erkəklərə tabe olan qadınları məlum ki, ərləri saxlamalı idi. İştə bu nöqtəyi-nəzərdən birinci ilə ikinci məsəlin arasında heç bir təzad yoxdur. Hətta fəlsəfə etibarilə də bəzən «qohum-qardaş» xüsusunda «Qardaş – bir qardaş», «Qardaş yaxşı olsaydı, Allah özünə xəlv edərdi» kimi sözlər ilə yan-yana bir də: «Yaxşı gündə yad yaxşı, yaman gündə vay qardaş», «Ər eldəndi, oğul beldəndi, aralıqda qardaş tapılmaz» kimilərinə də təsadüf ediləcəkdir. Məlum ki, bunların hər birinin öz məqamı və çağı vardır. El fəlsəfəsi sağlam və hər dəqiqəsinə münasib olan həyati dialektik bir fəlsəfədir. Məqamı, çağı dəyişdikcə mülahizə də başqa bir şəkil alacaqdır. Burası tamamilə materialistcəsinə bir düşüncüdür.

Bu surətlə bir xalqın mülahizələrini ibdaatının qismi olan qısa, təcrübədən çıxmış, sınınmış, qəti fikir verən sözlərlə də anlaya bilərik. Fəqət onun məqamını və çağını gözdə tutmalıyıq. Atalar sözlərinin içərisindəki düşüncələri xarici şəkil etibarilə iki qismə ayırmaq olur. Onlardan biri «zərbül-məsəl» adını daşıyan «məsəl», o biri də adi «söz»lər – savlardır. Ruslarda «поговorka, пословица», fransızlarda «dicton, proverbe» namı ilə məşhur olan ya iki parçadan ibarət və parçaların sonları qafiyə təşkil edənlərə «məsəl» deyirlər. Bizdə buna misal:

1. Ağrılarda göz ağrısı, hər kişinin öz ağrısı.
 2. Ərsiz arvad, yügənsiz (yüyənsiz) at.
 3. Söz vardır xəlğ (xalq) içində, söz vardır xulq (xəlv) içində.
 4. Nə yoğurdu, nə yaptı, hazırca kökə tapdı.
- İkinci qismi isə mənşur olanlardır ki, bunlarda qafiyə olmaz, düz söz kimi deyilir.

1. Ölü qəbir sandığından geri dönməz.
2. Pul kəsəni qılınc kəsməz.
3. Əvvəl yoldaş, sonra yol.
4. Mis sındı, ya cingildədi.

Bunların birinciləri «məsəl» – poslovitsa – proverbs, ikinciləri isə söz mənasında olan əski türkcədəki «sav»³ – poqovorka – dicton olur.

Məna etibarilə baxılsa, gərək «məsəl»lər, gərəksə «sav»-lar bir neçə qismə ayrılırlar. Onlardan bəzisi sadə, mənası açıq, təcrübədən çıxmış bir hökm – umozaklçenie, bir yaşayış qaydası kimi söylənilir:

Əldən qalan əlli gün qalar.

Demək ki, əlindəki işini çalış qurtar. Yarımçılıq qoyulsa uzun müddətə bitməmiş qalacaqdır. Bu bir hökmdür, lakin mənaca sadə, fəqət bir az da şümullarını aldıqda nə olur.

1. Bağda ərik var idi, salam-mələk var idi,
Bağdan ərik qurtardı, salam-mələk qurtardı.
2. Ev oğrusuna it hürməz.

Bunların mənası bəllidir. Məsəldə deyilir ki, bağda ərik olduqca yeməyə gələnlər ərik xatirəsinə salam verib qapıdan içəri girirdilər. Ərik bitən kimi camaat da ərik sahibini tanımaz oldu... «Sav»da isə «hər daim evə gəlib-gedənə öyrənmiş it oğurluq zamanı o adama hürməz» kimi zahiri mənanı verir; nəticəsi, malını hər yetənə paylama, evinə gəlib-gedəni yaxşı tanı. Fəqət bununla bərabər boylə bəlkə də əvvəldən doğru mənada qullandığı halda, get-gedə məcazi mənaya gəlmiş olanları da çoxdur. Bunlardan maəda bir də özü-özlüyündə məcazi mənada deyilmiş və yaxud kinayə ilə qullanmış olanları var. Məsələn:

1. Mollanın qarnı beşdir,
Biri həmişə boşdur.
2. Tikan olub ayağa batınca, gül ol yaxaya sancıl!
3. Dedilər Əzrayıl uşaq paylayır, özününkü özünün ol-

3. Hətta bizdə «söz-sovsuz öy olmaz» deyirlər. Bundan görünür ki, söz və sav (so) mütərədif kəlmələrdir.

sun, bizimkinə dəyməsin... – dedi.

4. Gəldi qaşın qayırın, vurdu gözün çıxartdı.

5. Kasa aşdan isti olub.

6. Ala qayada bostan uru olubdur.

Boylə kinayəli, istehzal və toxunaqlı sözləri (Ostroye sloveçko – Adage⁴) gərək «məsəl»lərdə, gərək «sav»ların içəri-sində tapmaq mümkündür.

Daha biri:

Mis sındı, ya cingildədi.

«Külü get küllükdən götür» kimi sözlər heç bir zaman doğru mənasında anlaşılmayacaq və mütləqən söyləndikdə onun məcazi mənası xatirə gələcəkdir. O biri tərəfdən hər hankı bir «sav»ın və yaxud «məsəl»in ayrı-ayrı mənşələri vardır. İşbu mənşələri araşdırdıqda geniş və sadə xalq təbəqəsinin dilindəki incəliklər, qabarlıqlar, gözəlliklər vardır ki, ziyalanmışlarımız o dildən qaçmaqla bərabər öz dilindəki saf, təmiz şəkil və incəliklər yerinə ərəb, rus və farsların təbirlərini qoymaqla iftixar edir.

Məsələn: «Əzgildən kamın alıb indi qoza yeriklər», «Qızıya yalqız gedən razı gələr» kimi sözlərdə nə qədər şeir və narınlıq vardır. Bunu hiss etmək üçün mütləqən o xalqın ruhunu bilmək gərəkdir. Burada tamamilə xalqın təbii həyatı qabarmaqdadır. Boylə «söz»ləri təfsir etməklə nazikliyi meydana çıxılmaz, bəlkə onların bütün dərinliyi və incəliyi onların sadəliyində və açıqlığındadır. Bunları tədqiq etməklə elin adi yaşayışını avuc içində olarcasına görmək mümkündür. Rus folklorçularından İlyustrov⁵ deyir ki:

«Məsəl» – poslovitsa – içərisində bir həqiqət olan kinayəli, rəvan (yonulmuş) xalq kəlamıdır.

Deməli, o kəlam öylə yonulmuşdur ki, onun içindən bir söz belə atılamaz. Yeki-digərinə cavab verən qafiyələnmiş iki

4. Ərəblərdə buna «nüktə» deyilir. İşbu «nüktə» sözü farscaya, böylə türkcəyə də keçmiş. «Nüktədə» qayət anlaqlı, «rəmz anlayan» deməkdir.

5. Иллюстров. Сборник российских пословиц и поговорок, Киев, 1904, Введение.

parçadan ibarət olar:

Yaz gününün yağışı – ər-arvadın savaşı.

«Qızıldan taxtım olunca – qaraca baxdım olaydı».

Bunun içərisində şeiriyyət dəxi vardır. Burada kinayə də vardır. Bunun həyatda eynilə görülməsinə inanmaq da olur.

«Sav» isə içində bir həqiqət qısa, sadə şəkildə deyilmiş xalq kəlamıdır. Məsələn:

Daldan atılan daş topuğa dəyər.

Ağ pulu qara gün üçün yığarlar.

(Ağ pul qara gündə gərək olar).

Ərnən arvadın torpağı bir yerdən götürülüb. «Sav»da qafiyə görünmədiyi üçün sadə, qısa bir surətdə meydana çıxır. Çox zaman «sav» məsəldən doğur, yəni məsəlin birinci və yaxud ikinci parçası atılır, qalanı sadə, qısa olaraq el içində gəzir, yaxud «sav»dan məsəl düzəlir:

«Sav» şəkli: «Quyu qazıyan özü düşər».

Yaxud: «Quyu qazıyan əvvəl özü düşər».

«Məsəl» şəkli: «Quyu qazıyan, dərin qazi,

Gen dur, özün düşərsən».

İkinci şəkildə bəzən vəzn olur, fəqət qafiyə olmayır. Bəzən bir ədibin, şairin yerli işlənmiş bir şeiri tamamilə deyil, bəlkə də bir misra şəklində və yaxud qısaldılmış bir halda el içində atalar sözü kimi istifadə edilir.

Məsələn: «Hər yerdə olsa qanlını əlbəttə qan tutar» (Füzuli) el içinə girmiş və:

«Qanlını qan tutar»,

Yaxud «Qan yol verməz»

Və ya «Gözünü qan tutub»

şəkildə istifadə edilmişdir. «Məsəl» və «sav»ların çoxu qəzalarımızın birindən digərinə keçdikdə və yaxud eyni qəzanın içində müxtəlif şəkllə girir.

Məsələn:

1. Adın nədir? – Rəşid

Bir de, bir eşit!

2. Adın nədir? – Rəşid

5Can de, can eşit!

İşbu «məsəl»in birinci yarısı atılmış, dönüb «sav» kimi qalmış. Ona görə də Qəmərlinin Naxçıvan «Atalar sözündə» sadəcə «Can de, can eşit» kimi görülür.

Bəzən də bir yandan, gapdan, nəğmədən bir beyt alınıb «məsəl» yapanları da vardır. Məsələn:

«Adam mar⁶, adamların naxşıdır,

Adam mar, heyvan ondan yaxşıdır.

Adam mar, dindirəndə can deyər,

Adam mar, dindirməsən yaxşıdır» və ilaxirdən:

«Adam mar, adamların naxşıdır,

Adam mar, adamların naxşıdır və yaxud sadəcə:

«Adam mar, dindirməsən yaxşıdır» kimi istifadə edilir.

Xalq içində bir adət vardır: çox zaman birisi bir fikir söyləməkdən əvvəl ya bir «sərgüzəşt», ya bir «timsal» çəkəcək, sonra hala münasib ondan bir nəticə çıxararaq mətləbinə keçəcəkdir. İstə çox zaman ibrətamiz bir sözün ətrafında uzun və ya qısa bir söhbət olur.

İstər o insan həyatından olsun (hekayə) və istər heyvan həyatından (timsal) və qarışıq bir timsal olsun, onu bilmək icab edər.

Ona görə də bir çox atalar sözünün bir hekayədən süzülüb çıxarılmış olduğuna qane olmaq olur. Digər tərəfdən Potebnya yunan filosoflarından Arasmosun fikrinə şərik olaraq deyir ki: bir çox təmsillər basna və hekayələr, nağıllar və i.a. qısalıb «məsəl» halına salınır⁷ və bu surətlə timsal, nağıl, təmsil və başqalarının izi «məsəl»lərdə görünə bilər.

Boylə olmadıqda məsəl şəiriyyətini və qabarıqlığını qeyb edir, yalnız adi mücərrəd bir əxlaqamiz söz olur. Mənsur və mücərrəd cümlələr: – Neyləyim qızıl teşti ki, içində qan qusuram – şairanə şəkillərdən süzülüyü çox möhtəməldir.⁸

6. Adam var – deməkdir. Burada (m) səsinin (v) səsinə təsiri dilçilər üçün maraqlı olmalıdır.

7. Bu xüsusda aşağıda var.

8. А.А. Потебня. Из записок по теории словесности. Харьков, 1905 г., стр. 332-337.

Onun dalınca məzkur Potebnya bir-iki cümlədən ibarət məsəllərin adi həyatın müşahidəsindən dəxi alınə biləcəyinə qane olur. Ərəblərdən Nəum Şuqeyr⁹ məsəllərin ortaya çıxmasını tarix boyu ilə anlatmaq üçün bir məsəl gətirir: «İn yəbği əleykə qaumukə və yəbği əleykəl-qəmərü, yəni sənin qövmün sənə gümrah olursa qəmər (Ay) sənə gümrah olmaz. Bu məsəlin əslini (mufəddal bin muhəmməd)in rəvayətinə görə cahiliyyəət zamanında (Bəni bin sələbə bin Səd bin zəbbə) mübahisəsindən doğmuş olduğunu göstərir». Guya o zaman ayın 14-də səbah ilə ay ilə günəş birgə görünərmə, ya görünməzmi üzərinə qəbilə içində mübahisə qalxmış.

Bəzi görünəcəyini iddia, bəzi də görünməyəcəyinə hökm etdiyindən sonra bir nəfəri həkəm tikərlər. Görünəcək tərəfdarları deyir ki, «İn yəbiği əleykə qaumukə la yəbiği əleykəl qəmər» artıq bu ərəblər arasında bir məsəl olaraq qalır – demək ki, bu hadisə olmasaydı, bu məsəl də (sav) olmazdı. – Bununla Nəum Şuqeyr demək istəyir ki, səbəbsiz məsəl doğmaz, hər məsəl bir vəqəyə münasib-məqam olaraq söylənmiş bir hikmətamiz söz olmuşdur. Ona görə də «fəlməsəlu hikmətün sairə», yəni məsəl səyyar hikmətdir, – deyir.

Bəzi alimlərə görə, guya əvvəlcə «məsəl» və yaxud «sav» olurmuş. Sonradan onun üzərində həyatdan bir timsal (bir hekayə) qurulmuş. Bəzi nöqtədə bəlkə də boylə olsun. Fəqət ümumiyyəət etibarilə biz heç bir zaman bununla şərik olmayırıq. Çünki əvvəla, hər bir atalar sözü ya tarixi olur, məsələn Bakıda: «Mustafa xannan kağazı var» dedikdə tarixən dəli Mustafa xanı göstərmək istəyirlər, yaxud fəlsəfi ruhda olur ki, bu da həyatın isti və soyuqluğunu görmə nəticəsində meydana çıxacağına şübhə yoxdur. Məsələn:

1. Bu yol gedər-gəlməz yoludur.
2. İmtəhan (imtahan) göydə döğü, yerdədir.
3. Oldu ilə öldüyə çarə yoxdur.
4. Bu dünyaninkı borcdur.

9. Nəum Şuqeyr. Əmsalül-əqvam fi Misral və s. Sudan və s. Şəm, səh.2-8.

Bəzən də tibbi, hüquqi, iqtisadi və yaxud həyatın başqa-başqa sahələrindən alınmış, olduqca qısa, məqamına münasib olduğu ilə bərabər, bəzən atalar sözü çıplaq halda çalxana-çalxana, arına-arına, nəsil-dən-nəslə gəlib bizə ancaq ən qüvvətliləri çıxmış olur.¹⁰

Bəzən də məzkur sözlər bir hekayənin və timsalın nəticəsi olduğu üçün təhkiyə şəklini də özü ilə saxlayır. Onu da unutmaya ki, əsr dəyişdikcə, iqtisadi və ictimai əsaslar dəyişdikcə sözlər də dəyişməyə məcbur olur. Deməli, hər dürlü həyatın özünəməxsus məsəlləri olacaqdır. Çünki atalar sözü həyatın özündən doğmadır. Azərbaycan atalar sözünün çoxuna diqqət edilsə, ayrı-ayrı ictimai dövrləri təsvir edər. Onlardan bir çoxu ərəb və farslardan bizə gələnlərdir. Ərəbdən gələnlər əksər ya dini, ya əxlaqi ruhdadır.¹¹

Farscaları müxtəlifdir, elimiz bunları mənimsəmək istəməmiş, öz həyatına müvafiq olanlarını tərcümə etmiş, ruhuna uyanları qullanmış, ruhuna uymayanları ancaq ağ sariqlılarımız tərəfindən və farsların dili və ədəbiyyatı nüfuzuna girmiş «mirzə»lərimizin «səfayi-batinindən» bu çağa kimi elimizin şəhərli qismində bolluca yerləşmiş qalmışdır. Bəzilərini xalqımız eşitmiş, mənimsəyə bilmədiyi üçün özündən ona birisini uydurmuş.

Məsələn, farscanın:

«An yeki porsid əştərə kek hey,
Əz koca miyayi ey eqbal pey»
Qoft əz həmmami-gərmi-kuyito.
Qoft xod peydaşt əz zanuyl to». (Rumi)

Yaxud:

«Tərrəhom bər pələnge-tizdəndan,
Sitəmkari bovəd bər qusfərdan». (Sədi)

Birincisini bəzən tərcümə şəklinə görə:

10. Bu xüsusda Ərəstunun və başqa yunan alimlərinin fikrini aşağıda göstərəcəyəm.

11. Boylə də bir çox Qurandan, hədislərdən və yaxud «Əxbar»dan alınıb sariqlılarımız tərcüməsi yolu ilə xalq içərisinə girmiş və ilk qailini itirdikdən sonra yetim sözlər sırasına düşmüşdür.

– Dəvə dedi: Hamamdan gəlirəm,
Dedilər: görünür (tökülür) qılça-paçundan –
Bəzən də farscasından daha gözəl, kinayəcə daha kəskin
başqa şəkil görürsən:

Hardan gəlirsən? – Çini-maçannan!

– Məlumdur sənin pari-paçunnan!

Burada qarışqaya işarə edilir və «Çini-maçın» sözünün
«Çini-maçan» və ya «Çüni-maçan» deyə ifadə edirlər.

İkincisini isə: «Qurda rəhm edən qoyuna zülm edir» kimi
bir şəkildə görəcəksiniz. Digər tərəfdən bir ehtimal da ola bilər
ki, türk xalqı bu sözü başlı-başına öz yaşayışından düzəltmiş
olsun. Çünki qoyunçuluq dövrü türklərdə daha fəzlə sür-
müşdür. Buylə mülahizələr ilə qarşılaşarkən bir nəticəyə
varmaq olur:

– Bir çox məsəl və savlar müxtəlif ellərdə müstəqillən
olaraq meydana gəlmişdir. Çünki iqtisadi və ictimai keçidlər
ümumbəşəriyyət üçün eyni olmuş, bəzi ellər o keçidi əvvəl,
bəziləri də sonra keçmişdir.

Bir-birinə bənzər hallarda hər millətin eyni əksiləməli
reacsiyon nəticəsində eyni mülahizəyə və xülasəyə varmışlardır.
Ona görə də bir çox Azərbaycan-türk atalar sözlərinin eynini
gərək ruslarda, gərək farslarda, gərək sə başqa millətlərdə və
yaxud onların eynilə Azərbaycanda görmək mümkündür.¹²

İştə ona görədir ki, hər millət, hər el öz məsəl və savlarına
əhəmiyyət vermiş, onun haqqında müxtəlif fikirlər demişdir.
Əski türklər demiş:

Bilgə ərən savların alqıl ögüt.

Ezgü savık ezləsə özgə singər.

Yəni bilgi (hikmət) ərlərinin savlarından öyüd al, yaxşı
savı edənlərin (bu hikmətlərin) özlərinə (ruhlarına) sinər
təmsil edirlər.¹³

12. Burasını daha müfəssəl bir surətdə müəllifin başqa bir əsərində
görmək olacaqdır.

13. İstanbul Darülfunun Ədəbiyyat fakültəsi məcmuəsindən, sayı 2
mays, 1338, Nəcib Asim.

«Atalar sözünü tutmayanın yabanə atarlar»¹⁴
Anadolu türklərində: «Məsəldə xəta olmaz».

Azərbaycanda: «Məsəldə münaqişə olmaz».
Nəcib Asimcə savlara hikmətül-əvam demək lazımdır.

Türküstanda: «məsəl (maqal) güldür, söz-çiçək» və yaxud: «əhl qazanası – əski söz, əhl qazanası – əski saz, el qazanası – əski söz».

Nəum Şuqeyrin rəvayətinə görə, yunan filosoflarından Arasmosca: «əlməsəl qovlun məşhur yuşuru ilə qissətin lətifə».¹⁵

Servantesca: «məsəl uzun xəbərlərin Zübdəsi olaraq kiçik qəliblərə salınmışdır». Ərəstuca: «Və kanəl-əmsəlu müxəlləfatu hikəmin qədimətin ədrakəhəl-xərabu fəsəlimət niyə min beyni tilkə limətanətinə və cəraləti əlfarihə».¹⁶

Snegiryovun məlumatınca məsəl üçün Şərq elləri: «dilin gülüstanı, sapa düzülməmiş inciləri» deyirlər; yunanlar və romalıları – hökmfərma düşüncələr, italyanlar – xalqın məktəbi, ispanlar – ruhun (ürəgin) həkimliyi, ruslar – qızıl söz, qanadlı söz demişlər. Fransızların proverbe, latınların proverbium dediklərindən Snegiryev iş və həqiqətə müvafiq olan söz mənasını çıxarır. Ondan Vladimir Dal ilə Yermelyov və yenə də Snegiryevə baxılsa, ruslarda məsəlin özünəməxsus bir çox məsəllər söylənmişdir. Bəylə məşhur atalar sözlərindən başqa millətlərdə olduğu kimi bizdə də bəzi şairlərimiz beytlər düzəltmişdir. Məsələn: «Dünyanı ümid ilə yemək olur», savı:

Türklər nə gözəl məsəl demişlər.

Yaxud:

«Nərdivanə bir-bir ayaq qoyarlar», savı:

Məsəldir bu derlər çox tələsmə,

Ayaq bir-bir qoyarlar nərdivanə –

14. Yenə də oradan.

15. Məsəl – Lətif qissəyə işarə edən məşhur bir sözdür.

16. Ərəstuca: «Məsəllər qədim hikmətlərin qalığıdır (miraslarıdır). Onların bir çoxu xarab olur, ancaq aralarından ləfzəcə mətin və cəzalətli (mənacə dərin) olanları salamat qala bilər».

olmuşdur.

Bu xüsusda Seyid Əzimin Azərbaycan ədəbiyyatına verdiyi faydalar az olmamışdır. Çünki boylə beytlər ən zəif bir halda qalan, səlis olmayan bir savı o qədər fəşahətə salır ki, xatirdən çıxmaz olur və bununla da xatirdən silinmiş bir çox söz lərimizin yenidən mənasını araşdırmaq və anlamaq mümkün olacaqdır. Məsəllərin özlərindəki vəzn, qafiyəyə diqqət edilsə, orada bəlağət ələminin ən canlı nümunələrini görmək olacaqdır. Bizim məqsədimiz indilik bununla məşğul olmaq deyil.

MƏXƏZLƏRİMİZ

1. Əlimizdə olan altı minə bəliğ atalar sözlərini 11-12 il bundan əvvəl topladığım 1260 dənə ilə başladım. Bunlardan minə qədərini qarı arvadlar, yaşlı kişilər ağzından almış yazmışdım. Sonra inqilab dolayısı ilə Azərbaycanın bir çox yerlərini gəzdik, ondan-bundan nə eşitdiksə yazdım. Bunlar hamısı systemsiz və mülahizəsiz yalnız bir sövqi-təbii ilə toplanmışdı.

O zaman şəhərləri kəndlərdən ayırmaq məsələsi də fikrimə gəlməzdi. Ona görə də sonra toplananlar da boylə bir ayırma yaratmağa qabil olamazdı. Ondən əlavə, indilik onunla məşğul olamadım. Onun üçün xüsusi tədqiq lazımdır. Bu da hər zaman edilə biləcək bir işdir. Yalnız asudə vaxt, bir də məlumatla bərabər həvəsli bir gənc istər. Zətən burada toplanmışların özlərinə diqqət yetirilsə maldarlıq, çöl həyatına, kəndlilərə dair nə qədər varsa, məlum ki, şəhərdən uzaq bir yerin malıdır.

2. Ondən sonra əlimizə keçən qəzet və məcmuələrdə birər-ikişər nə kimi atalar sözü və [məsəllər] görüldüsə, onlar da toplandı. Mənim kimi boylə atalar sözləri toplayanlar o zaman çox idi. O cümlədən gənclərimizdən sabiq ticarət məktəbinin müəllimlərindən Qasım Qasimov vardı. Onun dənə minə qədər tapmaca və məsəl topladığını bilirdik. O da bəzən qəzet və məcmuəyə, bilxassə «Məktəb» məcmuəsinə boylə məsəllər və tapmacalar yazıb göndərərdi.

3. Sonra «Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza» adlı məcmuənin müxtəlif nömrələrində görünən materialları (3409) olduğu kimi aldım.

4. Bir az sonra əski müəllimlərimdən və indiki əməkdaşımız olan Əliskəndər Cəfərov vasitəsilə İrəvan çapı Qəmərinski (750) və Bakı çapı S.M.Qənizadənin «Sofı Şeyda»sından (288-ə qədər) atalar sözü əldə etdik.

5. Habelə şamaxılı, gəncəli və başqa yerli əməkdaş və arqadaşlarımızdan dəxi bir xeylisi (700-800) öyrənilədi. Nəhayət, Əbülqasım Hüseynzadənin (2000-ə qədər) əlifba üsulu ilə topladığından 128 ədəd.

6. Bu kitabı düzüb qurtardıqdan sonra və Bakıda yaşamış qarabağlı ailələrindən toplanmış olan Fərhad Ağazadə yoldaşımızdan da 1895 dənəsini aldım, o da əlifba üsulu ilə qeyri-müntəzəm bir halda idi.

Bununla bərabər F.Köçərlinin «Balalara hədiyyə» məcmuəsindən dəxi iqtibas edilənləri də vardır. Boyləcə 7-8 minə bəliğ mövcud atalar sözlərini ələkdən keçirdikdən sonra yuxarıda ərz edilən qədər material qaldı. Fəqət bunların hamısını bir kitaba yerləşdirmək qayət müşkül olduğu üçün mümkün olan miqdarını buradan çap etdik. Bununla demək istəyirik ki, bu əsər bir çox adamların əməyinin məhsuləsidir və bizim öhdəmizə düşən vəzifə isə ancaq kitabın tənzi mi və parçalanıb dağılmış inciləri toplamaqdan ibarət oldu.

KİTABIN QURULUŞU

Kitabın quruluşuna gəldikdə onu söyləməliyik ki, qəbul etdiyimiz sistem tamamilə başqalarından ayrılmadadır. Fransız, alman, rus dilində olan bu tipli geniş ədəbiyyata baxılsa, əvvəla hər yerdə əlifba sistemləri ilə düzmüşlər. Yəni savda və ya məsəldə ilk sözün baş hərfini alıb tərtiblə düzmüşlər. Boylə üsul son dərəcə mənasız olur.¹

Çünki boylə quruluşda min dərədən axan sular birləşmiş olur. Bir səhifədə min mənada və heç də yek digəri ilə əlaqədar olmayan fikirlər gəlib təsadüfən toplanmış olurlar. O zaman müəyyən bir hadisə və yaxud bir-birinə bənzər hadisələr, ovzalar haqqında elin damağında nə kimi intibalar oyada bildiyini bilmək imkan xaricində olur.

Rus folklor və lüğətçilərindən məşhur Vladimir Dal əlifba sistemi üçün deyir ki: «əlifba üsullu məcmuələr, əyləncə üçündür». «Eti azbuçme sborniki slujat dlya zabavı; çtobı çitatel naşel tu iz nix, kotoraya prixodit im na um. Eto zabava nastolko zamançıva, çto mnoqiye naxodili v moem sbornike tot ne dostatok, çto, jelannuyu posloviuu ne naxodili totças».²

Onların qurulmasına səbəb zəhnə gələn bir-bir məsəli və ya savı o saatda tapılması mülahizəsi olmuşdur. Bu əyləncə o qədər aldadıcıdır ki, hətta mənim məcmuəmdə əlifba üsulu olmasını mənə nöqsan tutmuşdular. Krım məsəl və savlarını cəm edən professor Samoyloviç və Falov həm əlifba, həm də məzmun cəhətləri təqib etmişlər.

Almanlar da, fransızlar da əlifba üsulunu qəbul etməklə bərabər, sistemin gərəksizliyini sezdikləri üçündür ki, əsas üçün səs olmamış, bəlkə ifadə edilən ən əhəmiyyətli söz alınmışdır. Bunun özündən də böyük bir nöqsan var. Boylə sistem üçün «ikibaşlı» və yaxud bir neçə mənalı atalar sözü hara qoyulacağı müşkül olur. Məsələn, İran təsiri ilə yaradılmış bir böylə:

1. Arvad siğə, ev kirə, pulmu və yaxud;

1. Boylə müəlliflərin adlarını yazmaqdan vaz keçdik.

2. В. Даль. Послвица русского народа, 1902 г, сящ. XXVI-XXVII.

2. Yaman qonşu, yaman arvad, yaman at.
Birindən köç, birin boşla, birin sat;
3. Keçi handan, qaya handan;
4. Dəvəni gördün? – Qığın da görmədim! kimi gəldikdə bu sistemin də əngəli göz önündə olur.

Son zamanda Türkünstan, Tatarıstan kimi yerlərdə çıxmaqda olan «Min bir maqal» ismi müxtəlif məcmuələrə təsadüf edilir ki, onlarda bir məsələ ətrafında on beş «söz» toplayıb keçmişlər. Fəqət boylə təqsimatın özündə əsaslı bir sistem görünməyir.

Bunlardan daha mükəmməl Vladimir Dalın, İlyustrovun, Kalaşyevin və başqalarının sayıla bilər. Bunların quruluşu «Allah, padşah, məmurlar, qanun, məslək və təbələr, evlənmə, ailədə münasibət, balalar; xüsusi mülkiyyət, əhdnamələr, cinayət və cəzalar, məhkəmə, zənginlik, fəqirlik, vergi, təhsil, yemək, içmək, məbudun səlamət və xəstə halları» kimi və bəlkə bundan daha fəna bir şəkildə düzəlmiş: «Tanrı, şeytan, övliya, ənbıya, imamlar, padşah, xan, bəy, ruhanilər, ağa və nöker, müxtəlif məşğuliyyətlər (sənətlər) xalqlar və tayfalar, insan insanın məbudu, işkal və eyib, ailə və nəsil, ictimai münasibət, insanın hərəkətləri, yaşı və xarici işkal, əhval-ruhiyyə, həyatda hadisələr, təsadüflər, insanın fəaliyyəti, əql və bilgi; ruhi və əxlaqi xassələr, insanın yaşadığı yer ilə əlaqəsi, təbiətlə əlaqəsi, dünya və səyyarələr, vaxt-zaman, yemək-içmək, geyim-əsləhə, ev ləvazimatı, heyvanat, nəbatat və meyvə» kimi. Bunların hər hansına baxılsa, əvvəla müəyyən bir ictimai mülahizə ilə qurulduğu idealist ruhunun əsrlərdə mündəmic olduğu və boylə bir qeyri-təbiilik nəticəsində şöbələrin məntiqə tuş gəlməməsi meydana çıxır. Biz isə bunların hamısını nəzərə aldıqdan son məsələyə materialistcəsinə yanaşmaq və həyatı olduğu kimi «tarix» təvalisi nöqtəyi-nəzərindən ictimai və iqtisadi dəyişmələrdən göründüyü kimi insanın əvvəlcə yaşadığı yerdən başladıq. Ona görə də kitabın əsasında iki böyük hissə oldu. Biri insan və təbiət, ikincisi, insan və cəmiyyət. Bu kitabın iç üzü şəklinə baxılsa, möv-

zu etibarilə mühüm qismlərə ayrılmış və hər qismin qol-bu-daqları bir-birindən ayrılmış olmaq surətilə təsnif edilmişdir.³

Toplanan materiallarda toplayıcının sevib-sevməmiş kimi ənfəsi bir əlaqəsi məsələsi ola bilməz. Çünki toplanan materiala münasib qurulmuş bir sistem üzrə ayrılmış məsəl və ya savlar oralara göndərildikdə hərə öz xanasına düşüb qalır və kitaba köçürülür, burada xalqın zehniyyəti tamamilə meydana çıxmış olur.

Arada bir məsələ vardır ki, onu söyləməliyik. Son dərəcə «ədəbsiz»lərini buraya yazmadıq. Onu da ayrıca bir kitabça halında çap etmək mümkündür. «Ədəbsiz» namı altındakı atalar sözü mənə etibarilə dərin, kinayəcə qayət kəskin və narın olanlarıdır. Bunlar əksəriyyətlə fiziologiya məsələlərinə və o vəzaifi ifadə edən cihazlara aiddir. Bu da orta dərəcə ziyalılıq nəzərində «ədəbsiz» sanılır.

Xalqın içərisinə gedilsə, şəhərdən və şəhərin xırda alverçilərindən uzaq olan kəndlərdə təbii olaraq «ədəbli, ədəbsiz» kimi bir ayrılıq yoxdur. Elmi nöqtəyi-nəzərindən də oylə baxış doğru olurdu. Fəqət yenə də əfkari ümumiyyə rəyəti lazım gördük və bu kitabın meydana çıxması ilə gənclərimizi xalq ədəbiyyatına bir az təşviq etmiş olsaydıq, məqsədinə çatanlardan olardıq.

Nəhayət, bu məcmuəni oxuyan yoldaşların hər birisi gərəksə yeni tapılmış doğru bir surətdə yazılmış materiallar ilə və yaxud hər bəbdəki atalar sözünə dair faydalı bir mülahizə bəyan etməsini məmnuniyyətlə qəbul edər və indidən təşəkkürtamızı bəyan edərək.

Bundan sonrakı cildlərimizdə buraya daxil olmayan məsəl və savlarla bərabər ən başlıca Qarabağ, Gəncə və Quba ətrafi üzrə bu cildə düşməyənləri əlavə ediləcəkdir.

İşbu iki cildə atalar sözü bütün Azərbaycandakı atalar sözünün tamamisi olmadığına qaneyik. Zənnimizcə ayrı-ayrı yoldaşlar daha gözəl, daha mənadar savlar və məsəllərlə cəmiyyətimizə yardım edəcəkdirlər.

Son söz olaraq bunu da əlavə edək ki, bu kitabın tərtibində mənə yardım edən arkadaşlara elanən təşəkküratımızı izhar edirəm. O cümlədən gərək əsərin təhriratında, gərək bildikləri atalar sözlərini söyləməkdə tərəddüd etməyən dost-aşnaların yardımını olmasa idi, bu qədər tez materialı hazırlamaq və tərtibə salmaq mümkün olmazdı.³

Bizə ən çox yardım edən əski müəllimimiz Əlisgəndər Cəfərzadəyə ayrıca minnətdarıq. Ondan məəda kitabda «Şəm» işarəsi ilə qeyd etdiyim «məsəl» və «sav»ların çoxunu şamaxılı yoldaşların ağızından və yaxud lütfkar qələmləri yardımından aldım.

Kitabın içində bulunan gəldikdə mən elin söylədiyi səbki saxlamaq istədim. Fəqət hamısını el ağızından ala bilmədim. Kitablardan aldıklarımı gördüyüm sayaqda yazdım. Eşidənləri kim nə sayaq söylədi, oylə; məlum ki, bunların hamısını yerlərdən (kəndlərdən, şəhərlərdən, obalardan və başqalarından) toplamaq daha maraqlı və daha dəyərlı olardı. Lakin bu dəfəlik biz yaxında və əl altında olanlarını aldım, bir məcmuə şəklinə qoyduq. Ona görə də nöqsanlı çıxdı. Lakin xalq ədəbiyyatını hər yeni toplayan bir dürlü eşidər və bir dürlü yazar; ona görə də bu məsələnin içindən heç bir zaman çıxılmaz; hər zaman nə yazılsa nöqsanlı olur.

İşarələrə gəldikdə SMOMPK ilə göstərdiyim «Qafqaz yerlərini və xalqlarını öyrənən materiallar məcmuəsi» («Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kafkaza»), «Naxçıvan» – Qəmərlinkinin məcmuəsi, «Bakı» – Bakıda çoxdan bəri təkrarlar ilə qarı-qocalar ağızlarından aldığım, «Qarabağ» – F.A. Fərhad Ağazadənin qarabağlı ailələrindən və Bakı yerlərində toplamış olduđu materiallardan⁴ alınmışdır.

Kitabımızda görünən nöqsanları bizə ixtar edən və yaxud

3. Bu kitabın yazılmasında və atalar sözü materiallarında bizə yardım edən yoldaşlar bunlardır: İsgəndər ağa Babazadə, Səməd Əlizadə, Talib Talıbzadə, Səid Mirqasımzadə, Cümşüd Zülfüqarlı, Baqi Möhsinzadə, Əlisgəndər Cəfərzadə, Əbdülqasım Hüseynzadə və s.

4. Fərhad Ağazadənin çoxlu materialı ikinci qismə gedəcəkdir.

bildikləri atalar sözü və yaxud başqa şəkil el ədəbiyyatından bizə məlumat verənlərə indidən təşəkkürümüzü izah edirik.

İxtar: Azərbaycanı Öyrənən Cəmiyyət (Tədqiq və Tətəbbü cəmiyyəti) xalq içindəki şifahi ədəbiyyatı (əzbər) ilə bərabər həmin sözlərin hara və nə zamandan, nə məqamda işləndiyini də tədqiq etmək istəyir. Ona görə də cəmiyyətə göndərilən materiallarda xalqın söylədiyi kimi yazmalı. Yerini göstərməli və mümkün olduqca kimlər (qoca arvadlarını, kişilərimi) tərəfindən söyləndiyini və hər bir sözün barəsində nağıl və ya hekayə olduğunu, söyləyən camaatın necə güzəran etdiyini də qeyd etmək lazımdır.

Kitabın içində müxtəlif şəkildə söylənən məsəl və savları təkrar ediləcək sözlərlə yazmadıq. Məsələn:

a) Dovşanın yüyürməyin gördüm, ətindən tövbə etdim.

b) Dovşanı yügürəgən gördüm, ətindən ümid kəsdim.

Bunlardakı təkrar edilən sözləri buraxıb iki müxtəlif şəkli birləşdirdik: «Dovşanın yügürməgin (yügürəgin) gördüm, ətindən tövbə etdim (ümid kəsdim)...»

TƏBİƏT HAQQINDA

Yer və avarizi (göl, dəniz, çay, dağ, daş və i.)
Kainat: yax (səma), günəş, ay, yıldızlar.
Zaman: illər, fəsilələr, aylar, həftə, gün, gecə və gündüz.
İqlim və afəti-səməviyyə: qar, yağmur, çovğun, boran,
qırov, ayaz, gök gürullaması, yıldırım.
Həyat içərisində.
Oldu olacaq.
İnsanın təbiətdə rəhbəri.
Dirilik və ölüm.
Dünya haqqında müsbət və mənfi baxış.

Təbiət haqqında

I Kürreyi-ərz və avariz

- Gökdən nə gəldi ki, yer onu qəbul etmədi. (Qarabağ – Haqverdiyev)
- Gökdən gələn yerə qəbuldu (qəbuldur). (Bakı)
- Yer qatı, gök (göy) irəq. (Naxçıvan)
- Gündoğan salamatdı (salamatdır), günbatan mələmətdi (mələmətdir). (Şamaxı)
- Hər yoxuşun bir enişi var (olur). (SMOMPK)
- Hər enişin bir yoxuşu olar, hər yoxuşun bir enişi. (R.H.Şəmkir)
- Enişin yoxuşu olur, yoxuşun (da) enişi. (SMOMPK)
- Yerin qulağı var. (Bakı)
- Alaqayada bostan uru olub (yaxud: urudu). (SMOMPK)¹
- Şor yer sümbül (sümbül) gətirməz. (Naxçıvan)

II Daşlar haqqında

- Daş düşdüyü yerdə ağır olar. (Naxçıvan)
- Hər atılan daşın dalınca getməzlər (baxmazlar). (Qarabağ)
- Daş düşdüyü yerdə qalar. (SMOMPK)

1. Bostanın sonunda var-yoxu yoluşdurmaq deməkdir. Bu da kinayə yoludur.

- Daş qayaya rast gəlib. (Bakı)
- Yatan daşın altına su keçməz. (SMOMPK)
- Köşə daşı yerdə qalmaz. (Şəmkir R.H.)

III Filizat və mədənlər haqqında

- Cins cinsə əsər eyləməz. (Naxçıvan)
- Hər işıldayana qızıl demərəm. (Naxçıvan)
- Mis gəldi saqsı qaç. (Bakı)

IV Dağlar

- Sənə güvəndiyim dağlar, sənə də qar yağarmış (yağdı). (Ümumi, Qarabağ SMOMPK)
- Qaya uçan günü toz qopar (qopacaq). (Ümumi, Bakı, Şamaxı)
- Qaya uçmazsa, dərə dolmaz. (SMOMPK)

V Çaylar, göllər, dənizlər və quyu

- Suyun lal axanından, adamın yerə baxanından (qorxmaq gərək). (Ümumi, Bakı)
- Bəndi selə vermə. (Naxçıvan)
- Araz! Altını da bilirəm, üstünü də: (/...../)
- Kül başına, ay Araz, üstündən təzək atdanır (atlanır). (/...../)

VI Göl

- Dama-dama göl olar, axa-axa sel olar. (Ümumi, Naxçıvan)

VII Dəniz, dərya

- Qıraç salamatdır (salamatlıq qıraqdadır). (Bakı)
- Dolu dəngizə (dəhənzə) yağar. (/...../)
- Siçan sidiginin dərயaya xeyri var. (Ümumi, Naxçıvan)
- Dərயadan nə əstik (əskik) olacaq. (Bakı)

VIII Quyu

- Quyuya su dökməklə sulu olmaz. (Bakı)

IX Su

- Su mundarlıq (mirdarlıq) götürməz. (Naxçıvan)
- Dayanan su tez iyiyər. (SMOMPK)
- Su alçaqdan aşar, hündürdən aşmaz. (Qarabağ – F.A.)
- Su bir yerdə çox qalsa qoxur (dursa iylənər) (Şəki – Əfəndizadə, Bakı)

Kainat haqqında

(Gök, Günəş, Ay, yıldızlar)

I Gök, Günəş, Ay, yıldızlar.

- Ay, ulduz (yıldız) gögə yaraşar (SMOMPK)

II Günəş

- Gün öz işığını heç nədən əsirgəməz. (/...../)
- Gün doğar (çıxar), aləm görər. (Ümumi, SMOMPK, Bakı)

III Ay

- Ayın on beşi qaranlıq olsa, on beşi aydınlıq olar. (Ümumi, Bakı)

Zaman-vaxt haqqında

Bilümun vaxt. Günün qismləri, həftə günləri, fəsil, aylar.

I Bilümun vaxt

- Hər şey vaxta baxar, vaxt heç bir şeyə baxmaz. (SMOMPK)
- Hər şey öz vaxtında bitər. (?)

II Günün qismləri

- Axşamın xeyrindən səhərin (gündüzün) şəri yaxşıdır. (Bakı, SMOMPK)
- Hər sübhün bir axşamı var, hər axşamın bir sübhü (?)
- Hər aydınlığın bir qaranlığı var, hər qaranlığın bir aydınlığı. (Şamaxı)
- Sabahı yalavı, axşamı pılavı. (SMOMPK)
- Gecə qara cücə qara. (Bakı)
- Axşam isə – yat, sabah isə – get. (Ümumi, Qarabağ)

– Hər saatin bir hökümü var. (Bakı)

III Həftənin günləri

- Əyyamda düşər şənbəyə Novruz. (Ümumi, Bakı)
- Bu gün çərşənbədi (dir), qəlbimə düşən nədi (dir)? (SMOMPK)
- Şənbə-şikar, bazar-bekar, həftə üçü bənu meyyə (bəni-umeyyə) çərşənbə tərpanməyə. (Bakı, SMOMPK)
- Həftə səkkiz, mən doqquz (Bakı, SMOMPK)

IV, Fəsilər

- Papağını çevirsən il gələr gedər. (Ümumi, Naxçıvan)
- İlin yaxşılığı çar fəslindən məlum olur¹⁾. (Bakı)
- Hər fəslin meyvəsi var. (SMOMPK)
- Bir gül ilə bahar olmaz. (Bakı)
- Yaza, qışa bir aqıl neyləsin. (SMOMPK)
- Yay kasıbın həm atasıdı (atasıdır), həm anası (?)
- Payızın suyu kasıbın boğazına gəndi (gəndir). (?)
- Qış qışlığını yerdə eylər, göydə eyləmər. (?)

1) Çar fəsil – Novruz günündən sonra gələn dörd gün: 1) bahar, 2) yay, 3) payız, 4) qış kimi təfəqqi olunduğuna işarədir.

- Qabağı yazdı, ömrü azdı. (Ümumi, Naxçıvan)
- Hayıf ki (heyf ki) ömrüm azdı, quyruğumun dibi yazdı. (Ümumi, SMOMPK)
- Hayıf ki yazdı, burnumun dibi yazdı. (Bakı)
- Tərədən yeyən çıxar – yaza gərədən yeyən çıxar yaza. (Şamaxı)
- Qışda donub ölməkdən, yayda yeyib ölmək yaxşıdır. (SMOMPK)
- Gecə ayaz, gündüz bulut ilin nəsidi (nəs), gecə bulut, gündüz ayaz ilin xasıdı. (?)

V Aylar

- Martım çıxdı, dərdim çıxdı, keçilərım yaza çıxtı. (SMOMPK)

- Mart çıxtı, dərt (dərd) çıxtı. (Ümumi, Şamaxı)
- Həməşə (həmişə) şaban idi, bir gün qoy ramazan olsun. (SMOMPK)
- Hər gün şaban, bir gün də ramazan.
- Həmişə şaban, bir dəfə ramazan. (Bakı)

İqlim və afəti-səmaviyyə

(Yağış, qar, külək, qırov)

I Yağış (yağmur)

- Yağışdan qalanı yağmur apardı. (Naxçıvan)
- Dağda yağsa, çöl avadan. Çöldə yağsa, çöl avadan (abadan). (SMOMPK)

II Qar

- Hər yağın (həmişə yağın) qar olmaz. (Bakı, Ümumi)
- Küləşi külək basdı, qar basdı. (SMOMPK)
- Qar yağıb ayağ üşütmək için (/...../)

III Külək

- Yel əsib, qoz tökülüb. (SMOMPK)
- Yeli dutmaq olmaz. (/...../)

IV Qırov

- Malı qırov öldürür, qışın adı bədnamdı. (/...../)

Bilümun həyat içərisində

(Qarışıq sözlər)

- Hırnan gələn zırnan gedər. (Ümumi)
- Haynan gələn vaynan gedər.
- Çörəgin zora nə tabı.
- Hardan incəlsə, ordan üzülər.
- İncələn yerdən üzülər.
- Çəkişməsə, bərkişməz.
- Hər nə gəldi, xoş gəldi.
- Gedən gələr, soruşan qalar. (SMOMPK)

- Bu yol gedər-gəlməz yoldur. (Bakı, Ümumi)
- İmtahan yerdədi (dir), göydə degil. (SMOMPK)
- Göydə duğu (deyil), yerdədü (dir). (Bakı)
- Gördüğünü qoyub eşitdiginə (inanma) getmə (yaxud: eşitdiginə demə). (SMOMPK)
- Qum gedər, qayır qalır. Sana kor Tahir qalır. (/...../)
- İki xeyratdan qalan tullu koxasına oxşayır (/...../)

Oldu – olacaq

- Sən vurmadin, bən yıxılmadım. Bəs nə oldu? (Naxçıvan)
- Olacağa çarə yoqdu (yoqdur). (Bakı, Ümumi)
- Olan yerdən öləcək (SMOMPK)
- Olmuş olacaqdan iyidir (Şəki)
- Oldu ilə öldüyə çarə yoqdu. (Ümumi, Bakı)
- Ya havadan, ya zəlzələdən. (Ümumi, SMOMPK)
- Ya vəlvələdən, ya zəlzələdən. (Ümumi Bakı)

İnsanın təbiətlə rəbitəsi

(*Od, bağ, taxta, rənglər, mundarlıq*)

I Od

- Od yanmasa, tüstü çıxmaz. (Ümumi, Bakı)
 - Yanan yerdən tüstü çıxar. (Şamaxı)
 - Od düşdüyü yeri yandırar. (SMOMPK)
 - Qurunun oduna yaş da yanar. (Ümumi, Bakı)
 - Od ilə oyun (oynamaq) olmaz. (/...../)
 - Hər kəsin (kəs) ocağın odunu özü için eşər. (SMOMPK)
 - Samanın tüstüsü göz çıxarar (Ümumi, Naxçıvan)
 - Odu suyun yanında qoymazlar. (SMOMPK)
 - Od ilə pambığın nə aşınalığı (yaxud: aşınalığı olmaz).¹
- (Ümumi, Bakı)
- Oddan kül törər, küldən od. (Ümumi, Naxçıvan)

¹ Bu söz çox zaman qoca qarılar tərəfindən oğlan ilə qızın bir yerdə olması müğayir olduğu için söylənirdi.

II Bağ

– Bağa baxarsan bağ olar, baxmazsan dağ olar. (Ümumi, Naxçıvan)

III Taxta

– Taxta nazikdir, mismar götürmür. (SMOMPK)

IV Rənglər

– Qaradan artıq boyaq olmaz. (Ümumi, Naxçıvan)
– Qaradan o yana rəng yoxdu (yoqdur). (SMOMPK)
– Bədrəng də (rəngsizlik) bir rəngdi (rəngdir). (Bakı, Naxçıvan)

V Mundarlıq (mirdarlıq)

– Mundarı mundar aparar. (Naxçıvan)
– P... p.... arıtlar (SMOMPK)

Dirilik və ölüm

– Biri ölməsə, biri (ikisi) dirilməz. (Ümumi, Bakı, Naxçıvan)
– Səksən, doqsan, bir gün yoqsan. (Ümumi, Bakı)
– Ya səksən yaşa, ya da doqsan, axırı bir gün yoqsan. (SMOMPK)
– Ölünün yüzü soyuq olar. (Bakı)
– Ölüsü bir gün, şivəni bin gün. (/...../)
– Ağlayışını bilməyən ölüsünü mundarlayar (Naxçıvan)
– Ölən inək südlü olar. (Ümumi, Naxçıvan)
– Sağlıqda kor Fatma, öləndə badam gözlü. (Bakı)
– Ölünün vəsiyyəti özü ilə gedər. (Bakı)
– Azdan az qırılar, çoxdan çox² (Ümumi, SMOMPK)
– Azdan az demişlər, çoxdan çox. (Bakı)
– Ölülər öylə bilər dirilər halva yeyər. (/...../)

² Cəsarət vermək məqamında burası çox zaman ordunun qırılmasına və yaxud bir yerdə yoluxmadan çox ölənlə təqdirldə söylənir.

- Ölü kimdi ki, goruna gömən kim ola. (SMOMPK)
 - Ölüni öz xoşuna qoysan vurar kəfəni batırar.
- (Qarabağ)
- Ölüni bir-bir götürərlər. (SMOMPK)
 - Ölü mənimdi (mənimdir) ayağını yeyirəm. (/...../)
 - Saçı ölünün üstə kəsərlər. (/...../)
 - Ölü kimi ölgünən (öl), mürdəşir kimi yuyum (yuum).
- (Bakı, Şamaxı)
- Yas yiyəsi kiridi, yasa gələn kırımədi. (/...../)
 - Nə ölən var, nə goruna gömən. (Bakı)

Dünya haqqında

Müsbət və mənfi baqış

I Dünyanın etibarsızlığı, zamanə-dövrən.

- Bu dünya vəfasız dünyadır. (Bakı)
- Heç kəsin çıraqı (başacan) sabahacan (sabahaqədər) yanmaz. (/...../)
- Dünya, dünya, pis (puç) dünya: Gəl qaranı kəs dünya. Bir yigidə bir ovuc torpaq bəs dünya. (/...../)

II Zamanə – dövrən

- Zəmanə sənə saz olmasa, sən zəmanəyə saz ol. (Şamaxı)
- Zəmanə öylə köpöglü³ zəmanədir. (Bakı)
- Mərifət manğura dəyməz, sim və zər dövrənidir.
- Dövrənə sürən sürsün, hər kəsin macalı var. (/...../)

II a Yaxşı, yaman gün, xoş gün, axır günü.

- Yaxşı qalmaz.
- Getməsin o, yaman ki, yerinə yaxşı gəlməyə. (SMOMPK)
- Yaxşı günə dözməyən yaman günə heç dözməz. (Ümumi, Naxçıvan)
- Yaman günə səbr edən yaxşı günə tez düşər. (SMOMPK)
- Yaman günün ömrü az olar. (Ümumi, Bakı)

³ Köpəkoğlu deməkdir.

– İnsanın axır günü xeyir olsun. (Bakı)

– İnsanın bir əvvəli, bir axırı. (/...../)

Keçmiş, gələcək, keçən günü anmaq.

– Keçənə güzəşt deyərlər. (Ümumi, Bakı)

– Keçən keçdi, gələn günün xeyir olsun. (Ümumi, Bakı)

– Keçən keçdi, vay gələcək gərdi dir. (Bakı)

– Keçən günə gün çatmaz, calasan günü günə. (Bakı, ümumi)

– Ayaz oldu, bulut oldu, keçən günlər unuduldu (unutuldu). (Şamaxı)

III Həyatda təsadüf

– Yük təkməsə (təkməzsə), daş qəribliyə düşməz. (Ümumi, Naxçıvan)

– Həmişə yol bostan kənarından düşməz. (SMOMPK)

– Yağışdan çıxdım, yağmura düşdüm. (Ümumi, Qarabağ)

– Yağışdan qurtuldum, yağmura dutuldum. (SMOMPK)

– Yanğından çıxdım, yalova düşdüm. (Bakı)

– Oturduğum yerdə oyuna düşdüm, güldüğüm yerdə gürşada. (Bakı)

– Dünya xali degildir. (/...../)

– Dünyadı, hancarı dutsan keçər. (Gökçay)

– Dünyanın işin hər tür (tör) dutsan öylə gedər. (SMOMPK)

– Bu gün mənəsə, sabah da sənədir. (Şamaxı)

– Dünya bir yorğun avdır (avdır), hər gələn bir dəm avlar. (SMOMPK)

– Dünya gedib, ucu qalıb, adamların bici qalıb. (Bakı)

– Dünya malı dünyada qalır. (Bakı, Ümumi)

– Böylə qəm, böylə kədər, böylə gələr, böylə gedər. (SMOMPK)

– Əbləh odur dünya için qəm yeyə, Tanrı bilir kim qazana, kim yeyə. (Bakı, Ümumi)

– Süleymana qalmayan dünya görəsən kimə qalacaq? (Bakı)

– Dünya bunyat (bünyad) olanı, qazı sünnət olanı?
(SMOMPK)

IV İnsan

Ümumiyyətlə insan haqqında

Vücut (bədən) hissələri

Xarici görünüş əşkal və uyub

Ümumiyyətlə insan haqqında

(İnsan, adam haqqında müsbət və mənfi fikir, ümumiyyətlə adamlıq)

I İnsan

– Daşın xırdası böyüməz, adamın xırdası böyüyər.
(SMOMPK)

– Hər şey nazikliyindən sınar, insan yoğunluğundan.
(/...../)

– Xəmir yeyənin acizi olmaz. (/...../)

II Adam haqqında müsbət və mənfi fikir

– Özü eyləyəne çarə yoxdur. (Naxçıvan)

– İnsan özü özünə eylədiyini aləm yığlsa, eyləyə bilməz.
(/...../)

– Hər kəs nə eyləsə, özünə eylər. (Bakı)

– Özü özünə eylədiyini el yığlsa, edə bilməz. (SMOMPK)

– İnsan xoş günə dözməz. (Naxçıvan)

– Hər adam özü için fikir eylər. (SMOMPK)

– İnsan bacarmadığı işi boynuna almamalı. (Naxçıvan)

– Hər adam öz eybini bilməz. (SMOMPK)

– Adam sözünü adama deyər. (Naxçıvan)

– Adama (insana) yaxşılıq yoqdur. (Şamaxı, Bakı)

– Dağ dağa qovuşmaz (yaxud rast gəlməz), adam adama qovuşar. (SMOMPK)

– Dağ dağla qonuşmaz, adam adamla qonuşar. (Naxçıvan)

– Adam adama gərəkdir tosağaya xanəsi. (SMOMPK)

– Adam adama lazım olar. (Naxçıvan)

- Adam xain olmasa, bağ çəpəri nə edir. (SMOMPK)
- Adam oğru olmasa, bağ çəpəri nə eylər. (Bakı)
- Adam altından söz, qazan altından köz. (SMOMPK)
- Adam adamı bir kərə aldadır. (Naxçıvan)
- Adamın adı pislikə çıxınca, gözü çıxsax yaxşıdır. (SMOMPK)
- Adamın adı çıxınca, canı çıxsax yaxşıdır. (SMOMPK)
- Qoyunun yaxşısı gedib, gici qalıb.
- Adamın yaxşısı gedib, bici qalıb.⁴ (/...../)
- Yaman adama nə olar ki? (Yaman adam heç nə olmaz). (Bakı)
- Adamın əvvəlindən isə axırı. (SMOMPK)

III Ümumiyyətlə adamlıq

- Adama adamlıq lazımdır. (Naxçıvan)
- Adam odur iqrarından dönməyə. (/...../)
- Alim olmaq asandı, adam olmaq çətin.⁵ (SMOMPK)
- Suyun lal axanı (axanından), adamın yerə baxanı (baxanından) (Şamaxı, Bakı)
- Adam var, adamların naxşısıdır (nəqş)
- Adam var, heyvan ondan yaxşıdır.⁶ (SMOMPK)

IV Can

- Can cənnət (candan) tısqarı. (Bakı, R.S.)
- Can şirin olur. (Şamaxı)
- Ətə baxma, dona baxma, içindəki cana bax. (Qarabağ)

⁴ Qarabağda yaxşı atlar necə oldu sorduqda, qart kişilər cavab verir. Yaxşı kişilər yaxşı atlara minib getdilər!

⁵ Bunun bir timsalı da var.

⁶ Bu mahnı kimi oxunan mənzum el sözlərindəndir:
 Adam var, adamların naxşısıdır,
 Adam var, heyvan ondan yaxşıdır.
 Adam var, dindirəndə can deyər,
 Adam var, dindirməsən yaxşıdır. (. . . .)

V Baş haqqında

- Bulağ başdan bulanar. (Naxçıvan)
- Balıq başdan qoxar (iylənər). (Naxçıvan, Bakı)
- Balıq başından iylənər, qamış ayağından. (Səlyan)
- Kəsilən baş danışmaz (söyləmər). (Bakı, Nuxa R.A.)
- Kəsik baş söyləmər olar. (Ümumi Naxçıvan)
- Yekə başın faydası yoqdur, içində beyin gərək.
(SMOMPK)
- Başın böyüklüğü yiyəsinə domuz güddürür. (SMOMPK)
- Yaman baş yiyəsinə domuz güddürür. (/...../)
- Ağrısız başa saqqız yapışdırma. (Naxçıvan)
- Ağrımayan başa dəsmal bağlamazlar. (SMOMPK)
- İki baş bir qazanda qaynamaz. (Naxçıvan)
- İki qoç başı bir qazanda qaynamaz. (Bakı)
- Baş gedərsə ayaq peydar (payidar) olmaz. (Şamaxı)
- Baş gedəndə ayaq durmaz. (Bakı)
- Hər kəsin başı dazdı (dazdır), onun günahı azdı (azdır).
(SMOMPK)

VI Üz (yüz)

- Rəngimə bax, əhvalımı (halımı) xəbər al. (SMOMPK)
- Üz (yüz) yürəgin güzgüsüdür
- Üz ki var, ürəyin aynasıdır. (Bakı, Ümumi)
- Yüz, yüzdən utanar.
- Üz ki var, ətdəndi (ətdəndir). (SMOMPK)
- Yüz döndü, göz (gönül) döndü. (Bakı, Ümumi)

VII Göz

- Göz qənimini tanıyar (tanır). (Naxçıvan, Bakı)
- Göz görmür, üz utanmır (görmər, utanmaz). (Naxçıvan, Bakı)
- Göz görmər, könül bulanmaz. (SMOMPK)
- Göz var, görmək için. (Bakı)
- Qorxulu (qorunan) gözə çöp düşər (düşmər).
(SMOMPK, Bakı)

- Araz axır, gözdəri (gözdərin) baxır. (SMOMPK)
- Qaşnan (qaş ilə) gözün arasından vurur. (SMOMPK)
- Ağlama gözlərim! Verməsə də, almayacaq. (SMOMPK)
- Ağlama gözəl gözüm, verməsən də, almasan. (Bakı)
- Göycə muncuq kimdədi (kimdədir), mənim gözüm ondadı (ondadır). (SMOMPK)

VIII Burun

- Burun yüzdən kəsməzlər. (SMOMPK)
- Burun buxlu olmaq üçün kəsib atmazlar. (/...../)
- Burun, qulağ başa sadağa (sədəqə) olsun. (/...../)

IX Bıqlar

- Yuxarı tufürürsən bığ
- Aşağı tufürürsən saqqal. (S.Ş.)
- Bığdan götürüb saqqala qoyur (calayır) (Şamaxı, Bakı)

X Saqqal

- Saqqalda feyz olsa idi, keçı şeyxliq edərđi. (S.Ş.)
- Saqqal yox ikən bığ var idi. (SMOMPK)
- Saqqalım yox, sözüm ötməyir (ötmür)
- (yaxud: kəsməyir-keçməyir). (SMOMPK – Bakı)
- Bığı buraxmısan, saqqala salam vermirsən. (SMOMPK)
- Aşna, saqqala salam vermirsən. (Bakı)
- Saqqal mənən çıxdı: istər getsin itin g..... bitsin.
- (SMOMPK, Ümumi)

XI Ağız

- Ağızına bax, tikə götür. (SMOMPK)
- Ağızın ətə ögrətmə, g..... ata. (/...../)
- Ağız açdı, gövhər saçdı. (Ş.M.)
- Ağzının qaytanı yoqdur.

XII Diş

- Diş nə qədər şirin olsa, ağrıyanda çıxarıb tullayarlar.
- (SMOMPK)

- Diş də ağrıtanda çıxarıb tullayarlar. (/...../)
- Diş yox ikən dodaq vardı. (Ş.M.)
- Diş verən dişlik də verər. (SMOMPK)

XIII Dil

- Dil adamı bəyan eylər. (Naxçıvan)
- Dildi, nə quruğu var, nə qaytağı. (SMOMPK)
- Dil sümüksüz olur. (Şəki – R.Əfəndizadə)
- Dilim dilim olasan, başım güdazə vermə. (Bakı – R.S.)
- Dil Allahın qapanıdı, hər nə qoysan, götürər. (SMOMPK)

XIV Boyun

- Boynum sındı yerini almaz. (Naxçıvan)
- Baş dağçan olsa, dibi qılıcandı. (Şamaxı)
- Hələ boynu qoltuq altı görməyib. (Bakı)

XV Əl

- Bu əlin rənci, bu ələ haramdı. (Şamaxı)
- Əl əldən ötgündür (üstündür). (Naxçıvan, Bakı)
- Əl üstə coq əl var. (Naxçıvan)
- Əl ələ hökm eylər. (SMOMPK)
- Əl işlər, baş buyurar. (/...../)
- Əl beş barmaqdı, hərəsi bir boyda. (/...../)
- Barmağın hansını kəssən, ağrısı birdi. (/...../)

XVI Ayağ

- Başın yekəligi dövlət ayağın yekəligi nibətədi (nikbətədi). (/...../)
- Ayağı yarpaq xınadadı.⁷ (Şamaxı, Bakı)
- Ayağ olmasa, iriz haradan olar. (Qarabağ)

XVII Ət – dırnağ

- Ətnən dırnağı ayırmaq olmaz. (Bakı)

⁷ Bu sözün buraya yazılmasına səbəb əl-ayağa xına qoyulmasını göstərmək və eyni zamanda sözün mənasının başqa olduğunu bildirməkdir.

- Ətnən dırnağın arasına girən qoxur (irinləyib çıxar). (Ümumi, SMOMPK, R.Əfəndizadə)
- Yüz ağac sağrıya, sağrı bir yol ağrıya. (SMOMPK)

XVIII Qan

- Damara görə (baxıb) qan alınar. (Ümumi, Naxçıvan)
- Qanı qan ilə yumuyullar. (Naxçıvan)

XIX Süt

- Sümük olsa, süttə (süt də) bahadır gərək. (Ş.M.)

XARİCİ GÖRÜNÜŞ – ƏŞKAL VƏ UYUB

Gözəllik və çirkinlik, çaş, kor, kar, şikəst, keçəl, kəl (daz), qotur, kosa, kök və arıq, uzun və qısa ayıblı (eyibli)

I Gözəllik və çirkinlik

- Gözəl görmək səvabdır. (SMOMPK)
- Olma gözəl inciyəsən. (/...../)
- Çirkin özünü gizlədər, göyçək özünü görkəzər. (Şamaxı)
- Çirkin özünü gizlədər, kökçək budağlar gəzər.⁸ (SMOMPK)

- Gül xarsız, gözəl nazsız olmaz. (Naxçıvan)
- Hər gözəldə bir eyib olur. (SMOMPK)
- Gözəl eybsiz olmaz. (Bakı)
- Gözəl göz için, ağıllı könül için. (SMOMPK)
- Yaraşıqlının yaraşığı bəzəkinədir (/...../)
- Sabunlan yüz yuyan bir gün gögçək olar (/...../)
- Ağ üzdə qara xal ziynətdir, qara üzdə ağ nıkbət (nıbət) (S.Ş.)

- Qoyma xaldan xal olmaz, xal özü əsli gərək. (Ümumi, Şamaxı)

⁸ Əzizim budala gəzər,
Xalın budala gəzər.
Çirkin özün gizlədər,
Çökək bu dala gəzər.

- İçərisi məni yandırır (yaxud: öldürür), çölü özgəni. (SMOMPK)
- İçərim özümü yandırır, bayırım özgəni. (Bakı)
- Yüzü bəzək, içi təzək. (Ümumi, SMOMPK)
- Gözəl ağa çox gözəldi, çiçək də çıxartdı (vurdu çiçək çıxartdı). (Bakı)
- Yaxud: Bir çıban da yandan çıxartdı. (Naxçıvan)
- Çirkinsən çirkin, yuz yumamağın nəyə. (SMOMPK)
- Malını talan apardı, camalına nə gəldi. (Bakı)
- Çirkinlik Allahdan, yüz yumamağın nədən? (SMOMPK)

II Çaş (Əhvəl)

- Çaş biri iki görür. (Ümumi, Naxçıvan)

III Kər

- Kora gecə, gündüz birdir. (Naxçıvan)
- Kər nə istər, iki göz,
Biri əgri, biri düz. (Ümumi - Bakı)
- Kər burda, ya Bağdatda. (Bağdadda) (Ümumi, SMOMPK)
- Kər kuru tapar, su çuxuru (/...../)
- Kuru kər yanında hayar için qoyarlar (/...../)
- Kər əlitə vav diməyib (dimiyib) (/...../)
- Kər dutduğunu əldən qoymaz (bıraqmaz), (bərkdutar). (Ümumi, SMOMPK)
- Kər dutduğundan kəsər. (SMOMPK)
- Kər atlanır, öz ölkəsini çapar. (Ümumi)
- Kər ata minib köndələn çapar. (SMOMPK)
- Kora qulluq buyursan,
Qayıdar sənə nəsihət verər. (SMOMPK)
- Kər da bilir balıq şordu. (Bakı)
- Heç kəs gözün kər istəmər. (SMOMPK)
- Kora baxanın ağı olmaz. (SMOMPK)
- Kər kora dedi: Cırt buyandakı (bəriki) gözüvə (gözünə). (Bakı)

– Kor kora kor deməsə, korun da bağı çatdar (Ümumi, Bakı)

– Kor kora rixşənd eyləməsə, bağı çatdar. (Şamaxı)

– Kor-kor, gör-gör. (SMOMPK)

IV Kar

– Kar eşitməz, yaraşdırar, kor görməz, quraşdırar. (SMOMPK)

– Kar gönlündəkini anlar. (Naxçıvan)

– Karın könlündəki. (Bakı)

– Kar özünə sərf eyləyəni eşidər. (Ümumi, SMOMPK)

V Çolaq - axsaq

– Çolaq dedi: durun qaçaq. (Bakı)

Kar dedi: səs (xışıltı) gəlir

Kor dedi: gəlirlər (qaraltı görünür)

– Köç qayıdanda aqsaq irəli düşər. (SMOMPK)

VI Keçəl

– Keçəl halva yeyər, puluna minnət. (Ümumi, Bakı)

– Keçəl suya getməz (/...../)

– Keçəlin papağı düşüncə. (SMOMPK)

– Keçəl başın yudu da, daradı da. (SMOMPK)

– Keçəl yarardı, öz başını darardı. (SMOMPK)

– Keçəl başa dəğdi daş

Axdı qan, çıxdı can. (SMOMPK)

– Keçəl baş – dəğdi daş, qan axdı. (Bakı)

– Keçəlin indi başı eşşəgə mindi başı

Oyanda dava düşdü, bu yanda sındı başı. (Ş.M.)

– Keçəl bəzəninəcə toy əldən gedər. (Bakı)

– Keçəl bəzəninəcə toy Qaraağacdən keçdi. (SMOMPK)

– Bizə yetişən keçəlin saçı dabanından oldu. (SMOMPK)

– Keçəl çarə (ələc) bilsə öz başına eylər (qılar). (Ümumi, Şamaxı, Bakı)

– Aləm-aləmlə (anamdən) olsa, keçəl xalam ilədir (xalamnandır). (SMOMPK, Bakı)

- Cərgədən qalan keçəl olar. (SMOMPK)
- Keçəl hiyləbaz olar, görünən fitnə. (Bakı)
- Görən atla, görünən adama yaxın düşmə (/...../)
- Əl-həzər görəndən (/...../)

VII Kəl (daz)

- Mən dedim daza, daz özünü qoydu naza. (SMOMPK)
- Biz umud (umid) olduq daza, daz özünü qoydu naza. (Bakı)

VIII Qotur, qoturluq

- Gərgədən qalan qotur (yaxud keçəl) olar. (SMOMPK)
- Keçinin qoturu bulağın (çəşmənin) gözündən su içər. (SMOMPK - Bakı)
- Allah ona qoturluq versin, dırnağ verməsin. (Bakı)

IX Kosa

- Kosaya rişxənd (lağ) eyləyənin (edənin) top qara saqqalı gərək. (Ümumi, Bakı, Naxçıvan)
- Kosanı gün batandan sonra aldatmaq olar. (SMOMPK)
- Kosanı gün var ikən aldatmaq olmaz. (Naxçıvan)
- Gün çıxdı, kosanı aldatmaq olmaz. (Bakı)
- Kosa saqqal gətirməgə getmişdi, buğunu da üstəlik qoydu. (SMOMPK)
- Kosa getdi saqqal gətirməgə, buğunu da üstə qoydu. (Bakı)

X Kök və arıq

- Nə yaraşır arığa gedə girə qoruğa. (Naxçıvan)
- Arığa batman da yüküdü (gücdü). (Ümumi, SMOMPK)
- Kök arıxlıyınca arığın canı çıxar. (Naxçıvan, Göyçay)
- (yaxud: Arıq əldən gedər). (Naxçıvan)
- İt qursağı yağ götürməz. (Bakı)

XI Uzun və qısa

- Uzunduraz, beynamaz (bi namaz) xeyrə şərə yaramaz. (Bakı)
- Uzun adamın ağılı topuğundadı (dır). (Şamaxı)
- Uzun saqqal axmaq olar. (SMOMPK)
- Uzun axmaq olar gödək çaxmaq (yaxud: fitnə) olar. (Ümumi, SMOMPK)
- Gödək atıldı vurdu uzunun başına; uzun dedi: «Əcəb yadıma saldın». (SMOMPK)

XII Ayıbıdı

- Öz gözündə tir görməz, özgə gözündə qılı seçər (qıl axtarır). (Ümumi, Naxçıvan, Bakı)
- Öz gözündə tiri görməz, başqa gözündə deyir: «Qıla bax». (SMOMPK)
- Ayıblı ayıbını bilsə, palazı başına örtər. (Bakı)
- Heç kəs öz ayıbını bilməz.

YAŞ VƏ DÖVRLƏR

Cavanlıq, qocalıq, cavan haqqında, xasiyyətin fənallaşması

I Cavanlıq, qocalıq

- Yumurta toyuğu ögrədir.⁹ (Qarabağ)
- Özü balaca, sözü böyük. (SMOMPK)
- Bu ilki sərçə bildirki sərçəyə çik-çik (cib-cib) ögrədir. (Ümumi, Naxçıvan, Bakı)
- Sözün doğrusunu uşaqdan xəbər al (/...../)
- Başından qabaq (irəli, irəlini) danışma (/...../)
- Başından böyük danışma. (Bakı V.F.T.)
- Cayıllıqda (cahillikdə) dövran sürək
- Qocalıqda (ahıllıqda) dövran bizə yar olmaz. (Bakı)
- Cahillikdə həlimlik, qocalıqda səlimlik. (SMOMPK)

⁹ Burada bir tərəfdən toyuğun bir yerdə yumurtaladığı üçün daima o yerə ögrənəsi var. Digər tərəfdən isə istehzal mənası vardır.

- Cavanlıqda pul qazan, qocalıqda qur qazan. (/...../)
- Cavanlıqda çək zəhmət, qocalıqda ye aş. (/...../)
- Cahil ilə daş daşı ahıl ilə yemə aş. (/...../)
- Ahıl ilə daş daşı, cahil ilə bal yemə. (Bakı)
- Bir ahıllıqda, bir cahillikdə. (SMOMPK)
- Yol böyüğüdür, su kiçigindir (/...../)
- Qocanın biligi, cavanın biləgi (/...../)
- Qocadan demək, cahildən kömək (/...../)
- Qocanın istədiyi (işlədiyi işləməyi) xeyirdi (qazandı), yedigi zərər. (Bakı)
- Yoxsulluq ilə qocalıq düşüb bir yerə. (SMOMPK)
- Nadiri taxta (təxtə) görüb, şahı qundaqda (/...../)
- Qocanın gözü qazanın dibində olar (/...../)
- Qocaya gülən özünə gülər. (Ümumi)
- Səksəndə yaşır, indi belin qaşır. (/...../)
- Dişi düşük boz öküz qoşulub cöngələrə. (/...../)
- Qocalıqda yorqalıq. (SMOMPK, Ümumi)
- Köhnə tülkü hiyləbaz olar («, Ümumi)
- Köçdən azan qarıya bundan betər gərək. (», Ümumi)
- Qıl-qıl yeni oyanıb. (/...../)
- Qarı-qarı, xeyratı olsun bir cuval darı. (SMOMPK)
- Qarıninki Qurandan (Qurandan) keçib. (», Ümumi)
- Qarıya qız evi yaraşmaz. (», Ümumi)
- Qum-qum qarı kibi qummuldama. (Ş.m)

II Cavan haqqında

- Qada cavanı tapar. (SMOMPK)
- Cavan baş bir çanaq qandır. (Ümumi)

III Xasiyyətin fənaləşməsi

- Özgələrinki gedə-gedə ipək olur, bizimki köpək. (SMOMPK, Ümumi)
- Xalxınki ipək olur, bizimki köpək. (Ümumi)
- Can sənin, cəhənnəm Tarının (/...../)

SAĞLAMLIQ VƏ XƏSTƏLİK HAQQINDA

Sağlıq və sayırılıq (xəstə) dərdli, ağrı və xəstəliklər, ilan vurma, qudurmaq, ilan vuran sağaldıqdan sonra əlac

I Sağlıq və sayırılıq

– Sağlıq sultanlıqdı, demə yoqsulam mən. (SMOMPK, Ümumi)

– Sağlıq ən böyük dövlətdir, qədrini bilmək gərək. (/...../)

II Dərdli (xəstə)

– Eybi kim eylər: eybəcər,

Soğanı kim yeyər: dərdəcər. (SMOMPK)

– Hər kəsin bir dərdi var

Heç kəsə deməz ağlar. (Naxçıvan)

– Dərdli deyingən söyləyən olar. (SMOMPK, Ümumi, Naxçıvan)

– Bayırım özgəsini yandırar,

İçim özümü. (SMOMPK, Ümumi)

– Neyləyim (nəməlazım) qızıl teşti (teşt) ki içində qan qusaram. (Bakı, Ümumi)

III Ağrı (xəstəliklər)

– Mənim yaram ağrır, sənin haran ağrır. (SMOMPK)

– Ağrılarda göz ağrısı, hər kişinin öz ağrısı. (/...../)

– İnsana hər nə olsa toxluqdan olar.

Ac qarnına bir şey olmaz. (Bakı)

– Boğazım sağ ayağım axsaq. (SMOMPK)

– Naxoşun ağzını könlü armud istəyəndə p... (Naxçıvan)

– Armud vaxtında dəgər, xəstənin könlü tələsər. (Şamaxı)

– Xəstə tələsər, armud vaxtında dəgər. (Bakı)

IV Yara – ilan vurma

– Heç kim qabağdan yara götürməz. (Naxçıvan)

– Heç kimin (heç Tarı bəndəsinin) yarası göz qabağında olmasın. (Ümumi)

– İlan vuran (vurmuş) yatmaz. (SMOMPK, Ümumi)

– Arağdan (İraqdan) tiryək gəlincə ilan vuran ölər.

V Qudurmaq

- Quduran qırx gün yaşar. (Bakı)
- Quduran qırx gündən artıq yaşamaz. (Naxçıvan)

VI İlan vuran sağaldıqdan sonra

- İlan vuran alaçatıdan qorqar. (SMOMPK, Ümumi)
- İlan ilə vurulmuş ipdən qorqar. (/...../)

VII Əlac

- Tuman gəldi timov (zökəm) qaç.¹⁰ (SMOMPK, Ümumi)
- Dərdini gözləyən davasını bulamaz. (Naxçıvan)
- Yarası avanda olanın təbibi qabağına gələr. (SMOMPK)
- Dava acı, səmərəsi şirin. (/...../)
- Dərd bir olsa, dirilməgə nə var? (yaxud nə çarə) (/...../)
- Yağ da yesə dirilməz, bal da yesə dirilməz (» Ümumi)
- Həkim, dərman səbəbdi (səbəbdir). (Bakı)

BƏDƏNİ VƏ RUHU GÖSTƏRİŞLƏR VƏ HADİSƏLƏR

Hərəkət, aclıq, toxluq, yemək, əsnəmək, utanmaq, acıqlanmaq, yuxu (uydu), qorxu, ağlamaq

I Hərəkət

- Gec gələr, ağır gələr. (SMOMPK)
- Yerişinə haram qatmaz. (Bakı)
- Sakit olan, salamat olar. (Bakı)
- Ağır otur, batman gəl. (Naxçıvan)
- Gəzən ayağa daş dəgər. (SMOMPK)
- Gəzənin qarnı şişər, oturanın başı. (/...../)
- Dincliyini Şahi-Mərdan kəsib (yaxud xaliq kəsib). (SMOMPK)
- Yavaş gedən yorulmaz. (SMOMPK - ümumi)
- Yol ilə (düz yol ilə) gedən yorulmaz. (S.Ş.)
- Tünd (tez) gedən tez yorular. (ümumi)
- Harada yoruldun, orada otur. (SMOMPK)

¹⁰ Əckidən timov (nəzlə)yə gecələri başına tuman bağlayarmışlar.

– Yorulmuş öküz ohanı Allahdan axtarır. (/...../)

II Aclıq, toxluq

– Acın qarnı doyar, gözü doymaz. (Naxçıvan)

– Acın qurşağında çörək dayanmaz. (/...../)

– Acın imanı olmaz. (Naxçıvan)

– Ac deyər doymaram, tox deyər acmaram. (Naxçıvan)

– Aca doqquz yorğan örtüblər, yenə yuxluya bilməyib.
(/...../)

– Ac toyux yuxusunda darı görər. (/...../)

– Aca meyit (ölü) halaldır. (/...../)

– Aclıqdan kimsə ölməz. (/...../)

– Ac qarnına soyux su iç. (/...../)

– İştəha bəndədən, çörək səndən. (SMOMPK)

– İt qulağı əppək eşitti. (Bakı, Naxçıvan)

– Toxikən yeyən qəbrin dişilə qazar. (/...../)

– Susuz (susamış) it kəhrizə baxar. (/...../)

III Yemək

– İştəha diş altında olur. (SMOMPK)

– İştəha diş dibindədi. (/...../)

– Qarına gedən qazanadı. (SMOMPK)

– Sabahın naharı bədənə mismarıdır.

– Öylə ye ki, həmişə yeyəsən. (Naxçıvan)

– Çoq yemək az yeməkdən qoyar. (SMOMPK)

– Çoq yemək adamı az yeməkdən qoyar. (Bakı, ümumi)

– Bir «yemirəm» deyəndən qorq, bir “oturmuram”
deyəndən. (Naxçıvan)

– Bir yeyərəmdən qorq, bir də yemərəmdən. (/...../)

– Erkek itin qarnı tox gərək. (Bakı)

– Qarın qulu yeməməkdə qoçaq olar.

Köməkdə naçaq (yaxud: qaçaq). (SMOMPK)

– Özünə (özü için) yeyər, özgəyə minnət qoyar. (/...../)

– Çömçə quyuğuna yapışan, yağlı yerindən yeyər¹¹. (/.../)

¹¹ – «Bal dutan barmax yalar» ilə müqayisə edilsin

IV Əsnəmək, utanmaq, acıqlanmaq, incimək

- Əsnəmək nibətlik (pislik) gətirir. (Bakı)
- Əsnəmək əsnəmək gətirər. (Naxçıvan)
- Əsnəgi əsnək gətirər hayif (pəyə) töylədəkinin canı. (SMOMPK)
- İçim əldən gedir, qırax bucağı qoymur. (/...../)
- Utancağın övladı olmaz. (SMOMPK)
- Acıqlı başda ağıl olmaz. (Naxçıvan)
- Acıqlı qalxan, ziyanlı oturur. (/...../)
- Hirsin dövlətə ziyanı var. (/...../)
- Acıqnan dövlət yola getməz. (SMOMPK)
- Anadan əmən süt burnumdan töküldü (gəldi). (/...../)
- Hirs gələr göz qızarar, hirs gedər üz qaralar. (Naxçıvan)

V Yuxu (uyqu)

- Günlən yatan günlən çıxar (durar). (SMOMPK)
- Yuxunun yanlışı olar, yalanı olmaz. (SMOMPK)

VI Qorxu

- Nə qorx, nə qorxunu yurəgindən çıxart. (SMOMPK)
- Qorxanın cütə faydası yoxdur. (Naxçıvan)
- Qorxan baş salamat olar. (/...../)
- Qorxan bazirgan (bəzirgək) olmaz. (/...../)
- Qorxu olmayan yerdə nizam olmaz. (/...../)
- Danışmaq gümüş olsa, danışmamaq qızıldır. (Bakı)
- Nə vecinə, başın qırılmaz, ş..... kəsilməz. (SMOMPK)

VII Ağlamaq

- Ağlayanın bir dərdi var, gülənin beş. (Naxçıvan)
- Çoq gülən, çoq da ağlar. (/...../)
- Özü yıqılan ağlamaz. (Bakı)
- Kəndi düşən ağlamaz. (Naxçıvan)
- Ağlasa anam ağlar, qalanı yalan ağlar¹². (/...../)

¹² Böylə bir bayatı var:

- Dedim bir ağız ağla, demədim elləri, güldür bizə. (Bakı)
- Dedik bir ağız ağla, demədik İrani başımıza bağla. (ya elləri başımıza yığ)

DUYDULAR VƏ DUYULTULAR

(Hissiyat və ihtisasat)

Şadlıq, ürək yanmaq, qədər, hissiyatın aldanması

I Şadlıq, dərdlik

- Şadlığından şitlik eyləyir. (SMOMPK)
- Şadlığına şitlik eyləyir. (Bakı)
- Pambuğu yelli gündə atılıb. (/...../)
- Çox sovunma (sövünmə), sevincək olarsan. (/...../)
- Dərdini qoy dərdim üstə, onu da mən çəkərim. (SMOMPK)
- Qayğuluya (intizara) söhbət haramdır. (/...../)
- Dərdli adam danışar. (/...../)
- Dərdi olan çox söylər. (/...../)
- Getdim dərdli yanına, o, məndən narın ağladı. (SMOMPK)
- Yüz gün sel ovanı, bir gün dərd ovar. (/...../)
- Qəmli ürək ölməsə də, dirilməz. (/...../)
- Qəmli hara gedər qəm ardınca (qəmilən) (/...../)
- Dəmli hara gedər dəm ardınca.
- Qora ikən mövuc və ya mövüz (möbiz) oldum. (/...../)
- Hay hayı gedib, vay vayı qalıb. (Bakı)
- Ağladım, başarmadım, güldüm günüm keçirdim. (/..../)
- Rizq artmaz, möhnət artar.

II Ürək yanmaq

- Ürək öz dostunu tanıır. (Naxçıvan)

Mən ölmüşəm çiçəkdən,
 Ört üzümü miçəkdən
 Yad ağlar, yanlış ağlar
 Anam ağlar gerçəkdən

- Hal hala məlumdur. (/...../)
- Ürək yanmasa, gözdən yaş çıqmaz. (/...../)
- Ürəgi yanan yaxşı fatihə verər. (/...../)

III Qədiranlıq (qədir)

- Əlimin duzu yoxdur. (Bakı)
- Aşından yemədim, tüstüsündən kor oldum. (SMOMPK)
- Yarımadım odundan, kor oldum tüstüsündən (tütünündən). (/...../)

IV Hissiyatın aldanması

- Kabab (kəbab) iyinə getmişdi, gördü eşşək dağlayırlar. (SMOMPK)
- Getdim kabab iyinə, gördüm eşşək dağlanır. (Bakı)

İQBAL VƏ İDBAR

Peşimanlıq, qəflət zamanı, ümid və naümidlik, müvəffəqiyyət

I Peşimanlıq

- Bundan sonrakı peşimanlıq əl verməz. (SMOMPK)
- Axırkı peşimanlıq fayda verməz. (Naxçıvan)
- Peşiman şeytandı. (ŞM)
- Oxu daşa dəğdi. (Qarabağ)

II Qəflət zamanı

- Papağı tülkü dərisindən, xəbəri yoxdu gerisindən. (Bakı)
- Gerisi (dalı) quş pisidir. (Bakı, SMOMPK)
- Hələm duzlağa gedir. (SMOMPK)
- Heç yatanın dalısınca oyağ olmasun. (Bakı)
- Yatanın dalınca oyax olmasın. (SMOMPK)
- Yatanın oyaxdan xəbəri olmaz. (Naxçıvan)
- Başı əhlət (əlhəd) daşına dəğməsə olmaz (ayılmaz). (SMOMPK)

– Yatan öküzün başına duran öküz xarəflıq eylər. (Qarabağ, C.M.)

– Şuprə (Şəbi pərə)¹³ gecə gəzər, gündüz gəzməz, eylə bilər özü bilər özgə bilməz. (SMOMPK)

– Qırqavul başını kola soxar, gerisindən xəbəri olmaz. (Bakı)

– Dəvə gözünü yumar girər pambuğa, deyər: heç kəs məni görmür. (Naxçıvan)

III Ümid və naümidlik

– Baş açığın qaçağı börkcü dükanıdır. (SMOMPK)

– Yeməkdənsə, umud (ümid). (/...../)

– Ubayuq (obayuq), qarayuq səndən başqa çara yoq. (/...../)

– Arxa su gəlib, ümid var bir də gələr. (/...../)

– Suda boğulan ilana və ya çöpə sarılar. (Naxçıvan)

– Çıxmayan cana ümid çoxdur. (SMOMPK)

– Ələgi ələnib, xəlbiri gögdə fırlıdayır. (/...../)

– Nıyyətin hara (harada), mənzilin ora (orada). (Bakı, ümumi)

– Evində yox urfalıq, könlündən keçir darğalıq (yaxud: koxalıq) (/...../)

– Ceyranın yügürməgin gördüm; imdidən tövbə etdim (ətindən gözüm üzdüm). (Qarabağ)

ƏHVALİ-RUHİYYƏ

Kamil və kəmal, əqil və əğilli, iradə, «adam» dəli «adam» «eşşək» l....., əzm və iradə, diqqətçi, hiyləgət.

I Kamil və kəmal

– Kamil insan kəlamından bəllidir. (Naxçıvan)

– Kamil kamili tanıır. (/...../)

– Hər kəmalın bir zəvalı var.

¹³ Gecə quşu deməkdir.

II Əqil və əqilli

- Göz var görmək için, əqil var bilmək için. (SMOMPK)
- Bir əqilli baş min baş saqlar. (/...../)
- Rəhbərə yol görsətmə. (/...../)
- Danışanın danışığına baxma, əqlinə bax. (/...../)
- Əqil başda ikən evin abadan. (/...../)
- Əqil yaşda dəgil, başdadır. (SMOMPK)
- Əqil əqildən ötgündür (üstündür). (Naxçıvan)
- Əqilli fikir eyləyincə, dəlinin oğlu olar (yaxud oğlu çaydan keçər, yaxud oğlu bazara gedər). (ümumi)
- Əqilli fikirləşincə, dəli oğlunu evləndirər. (Naxçıvan)
- Əqilliyə işarə, nadana kötək. (SMOMPK)
- Əqilli qəm yeyər, dəli qəmçi (qəmçi). (SMOMPK)
- Əqilli bizi tapmaz, dəli bacadan baxar. (/...../)
- Əqilli bizi tapmaz, dəli zəncirin qırar gələr (ümumi, »)

III Dəli

- Dəliyə hər gün bayramdır. (SMOMPK)
- Dəli dostun olunca, əqilli düşmanın olsun. (Naxçıvan)
- Dəliyə halva, gicə bal neyləsin. (/...../)
- Dəli dəlidən xoşlanır, molla halvadan. (/...../)
- Dəli dəliyə xoş gələr. (/...../)
- Dəlini apardılar toya, dedi: bizim evdən yaxşıdır. (/...../)
- Dəlidən doğru xəbər. (/...../)
- Dəli dəlini görəndə çomağın belinə qısar (yaxud belinə sancar). (/...../)
- Dəli quyuya bir daş salar, yüz əqilli fikirləşib çıxara bilməz. (Naxçıvan)
- Bir dəli bir quyuya daş atdı, yüz əqilli çıxarmadı. (/...../)
- Mən dəli, anam dəli, bir dəli bacım da var. (/...../)
- Dəli qırmızı sevər. (SMOMPK)
- Dəli qırmızı sevər, gic sarı. (SMOMPK, ümumi)
- Dəliyə yel (yer) ver, əlinə bel. (SMOMPK)
- Abdal qar yağır; durmuşam titrəməgə. (SMOMPK)

- Əzəldən var idi hüsni-cəməli, indi olub dəli Bayramalı (Əli). (SMOMPK)
- Dəlinin nə toyu olsun, nə bayramı. (Bakı)
- Əqilliniz kimdi? – Qabağdakı zəncirli. (ümumi, SMOMPK)
- Dəliyə bir hava bəsdı. (SMOMPK)
- Əqillimiz Xıdır ağa, barmağını saldı bardağa. (/...../)
- Dəlinin başında qoz ağacı bitməz (yaxud: qoz ağacı bitməz, armud ağacı bitməz).
- Dəliyəm, güclüyəm (güjdüyəm). (Bakı)
- Dəli utanmaz, yiyəsi utanar. (/...../)
- Dəliyə zabitə yoqdu (yoqdur) (yazılmayıb). (/...../)
- İnsanın dəlisi daşa güc eylər, öküzün dəlisi başa. (/...../)
- Gün keçər, ömür gedər: dəli sevinər ki, bayram gəlir. (/.../)
- Əlisi dəli, Vəlisi dəli, qırılmışın hamısı dəli. (Bakı)
- Hürüşünü (hürüşin) bilməyən it (köpək) başına (önünə) qurt gətirər. (Bakı, ümumi).

IV «Adam» – «eşşək» (anlaqlı - anlamaz)

- Adama sözü bir kərə deyərlər. (Naxçıvan)
- Eşşəyə dedilər: mərifətini (mərifətüvi) göröz (göstər), yıxıldı (yıxıldı gölə) ağnadı. (Bakı)
- Anlayan bir qıldan da anlar. (Naxçıvan)
- Anlayana qul ol, anlamayana ağa olma. (/...../)
- Anlayannan daş daşı, anlamazla bal yemə. (Bakı)
- Anlayanın quluyam, anlamıyanın ağası. (/...../)
- Oxuduğunu demə, anladığını de. (ümumi)
- Xər gəlib, gör (qavur) gedər. (Bakı)
- Annamaz eşşəkdən də (heyvannan da) pisdir. (/...../)
- Eşşək palçığa bir dəfə batar. (/...../)
- Eşşək tozda ağniyanda həvəsi gələr. (Şamaxı)
- Eşşək olasan, çulun məxmər. (SMOMPK)
- Eşşək olasan, tükün bu narınlıqda!?
- Eşşək olasan çulun məxmər çalsın! (ümumi, SMOMPK)
- Eşşək nə bilir zəfəran nədir. (Bakı, ümumi)

- Eşşəgin anqırtısı (anğırmağ) özünə xoş gələr (S.Ş. Bakı - Ümumi)
- Əqlini eşşək əqlinə verərsən, çəkər arpa zəmisinə. (Naxçıvan)
- Eşşək belə o eşşəkdi, amma çulun dəğişib. (Qarabağ)
- Donmuş eşşəgi basmaq olmaz. (Naxçıvan)

V Lotu

- Lotunun pisi olmaz. (Bakı)
- Lotunun pulu qurtaranda soğan çörək də salamatdır. (/...../)
- Lotudan insana (adama) zərər gəlməz. (/...../)
- Lotunun balası lotu olur. (/...../)
- Həftədə, çərşənbədə lotu yaman xəstə olur. (/...../)
- Lotu lotunu tapmasa qara geyər yasda olur. (/...../)
- Gördün molla, oradan yollan,
Gördün seyid; oradan qayıt. (/...../)
- Gördün lotu, orada otu (ortur). (/...../)

VI Möhkəmlik

- Adın nədir Daşdəmir; yumsalısan yumşalı. (Bakı)

VII Əzm və iradə; qəsd etmək

- Ölmək var, dönmək yoxdu (yoxdur). (SMOMPK, ümumi)
- Ölmək-ölməkdi (ölməkdir), xırıldamaq nə deməkdi (deməkdir). (Bakı, ümumi)
- Urum urum; zəngi zəng¹⁴. (Bakı, M.H.zadə)
- Mıs-mıs – Mıstafa. (Bakı, ümumi)
- Sükut ixtiyardandı. (SMOMPK)
- Ölü kimi ölginən (öl) adam kimi ağlayım. (/...../)
- İşim, gücüm bucağa, Nigar gəlsin qucağa. (Qarabağ F.A.)

¹⁴ Rum rumidir, zəngi zəngi deməkdir. Fəqət çox zaman sözün mənasını düşünməyə əvvam arasında “Hər nə olacaq qoy olsun” kibi məzmun alır.

VIII Tədbirçi

- Birəni ayağından nallayır. (SMOMPK)
- Matqabı darı üstə qoyur. (/...../)

IX Hazıra qonaq

- Hazırın naziri, bişmiş aşın darğası. (ŞM)
- Bişmiş aşın darğası. (SMOMPK)
- Harda aşdır, orada başdır. (Bakı)

X Harın

- Dolunu yeyib boşa təpik atır. (Bakı)
- Harınlığa ögrənib.

DAXİLİ DUYĞULAR

(şəxsi məziyyət və dəna)

Zirəklik, kur-hünərsiz, maymaq-gərəkməz – dönməməzlik, ikram – səbirli – davamlı, igit, tənbellik, şəxsin müxtəlif ruhani görünüşləri, xoş xüqlük, namus təmizliyi, həyalı, arsız, təkəbbür və qürurlu, mərd, namərd, qəlb, riyakar, fitnə, paxıllıq (bəxillik)

I Zirəklik

- Azacıq aşın duzu dügüsən. (Bakı)
- Az aşın qatığı döğursən (dəgilsən). (/...../)
- Zirəklik comərdlik gətirər. (Naxçıvan)
- Zirək quş dimdigindən cələyə düşər. (SMOMPK)
- Zirək quş dilindən tora düşər. (/...../)
- Ağzıyla quş tutur. (Bakı)
- Od olub aləmi yandırmayacaqsan ki. (/...../)

II Kor (Qor) – hünərsiz

- Hünərsiz (yaxud: bihünər) özgəyə güvənər, hünərli özünə. (SMOMPK)
- Kor burada, ya Bağdadda. (/...../)

– Nə kor bazara varsın, nə bazar korsuz qalsın. (Ümumi, SMOMPK)

- Kor bazara varmasın, bazar korsuz qalmasın. (Bakı)
- Oynamaq bilməyir, deyir: yerim dardır. (/...../)

III Maymaq – gərəkməz

- Toyda oynamaz, vayda ağlamaz. (SMOMPK)
- Nə diriyyə hay verir, nə ölüyə pay. (Bakı)
- Diriyyə hay verməz, ölüyə pay. (/...../)(Naxçıvan)
- Diriyyə hay verməz, ölüyə halva. (SMOMPK)
- İkisi birə dəgməz, biri heçə. (/...../)

IV Dinnəməzlik

– Adamın yerə baxanından, suyun lal axanından (qorqmaq lazımdır). (Ümumi, Naxçıvan)

- Lam bir, cim iki¹⁵. (SMOMPK)
- Danışmaq gümüş olsa, danışmamaq qızıldır. (ŞM)

V Təvazö və etiraf

- Baş vurmaq¹⁶ ilə baş ağrımaz. (SMOMPK)
- Yüzü üstə gələni arxası üstə çevirməzlər. (/...../)
- Bu boynum, bu qılıncım. (Bakı, Ümumi)
- Əgilən boynu vurmazlar. (/...../)

VI Səbr

- Səbr ilə halva olar, ey qora, səndən Bəsləsen atlas (atlas) olar tut yarpağından. (Ümumi, Bakı)
- Ona dözən on beşə də dözər. (/...../)
- Birə dözən minə də dözər. (/...../)
- Beşə dözən on beşə də dözər. (/...../)
- Səbr eyləyənləri Allah dost dutar. (/...../)
- Səbr cənnət açar idi. (/...../)

¹⁵ Lam və cim – ərəb əlifbasında hərflərin adıdır

¹⁶ Burada əgmək mənasına gəlir

- Səbr eyləyən fərəc tapar¹⁷. (Bakı)
- Səbr eyləyən çox yaşar. (/...../)

VII Tələsmək

- Tələsən (təhdiyə, «tədiyə» düşən) təndirə düşər. (SMOMPK)
- Təhdiyə düşən (tələsən) gəri düşər. (/...../)
- Çaya çatmamış çarığını çıxardır. (/...../)
- Çaya çatmamış çırmandı. (/...../)
- Suya çatmamış çarmanıb. (/...../)
- At almamışdan axurını bağlayır və ya çəkir (fikir). (Naxçıvan)
- Yaz var, qış var, nə tükənməz iş var (nəyə tələsmək ki!). (Şəki – R.Ə.)

VIII İgit

- Çox bilib, az danışmaq igitin ləngəridir. (Bakı)
- Yaxşı igitin adını eşit, üzünü görmə. (/...../)
- Yaxşı igit dalı gözlər, yaqşı at qabağı. (Naxçıvan)
- İgit döğüşdə məlum olar, nə ki yarışda. (Naxçıvan)
- Vuran igit dayısına soruşmaz. (/...../)
- Vuran oğul atasına gənəşməz (baxmaz). (Bakı)
- At ölür meydan qalır, igit ölür şan (adısan) qalır. (/...../)
- İgid odu ki, ağzını yuma, əlini aç. (SMOMPK)
- İgit iqrarından (dönməz), dəvə ovşarından (afsarından). (SMOMPK)
- İgid odu ki, (odur ki,) apardığını gətirsin. (SMOMPK)
- İgidin başı qalda (qavqada) gərək. (/...../)
- İgidin əli işdə gərək (alış-verişdə gərək). (/...../)
- İgidin fərsizi məqam gözlər. (/...../)
- İgidin qapısı bağlı gərək¹⁸. (/...../)

¹⁷ Əs-sabru miftahul-fərəc

¹⁸ İstehza məqamında deyilir

- İgitlik ondur: doqquzu gözə görünməmək, biri qaçmaq¹⁹. (/...../)
- Qaçmaq da bir igitlikdir (igitlikdəndir). (/...../)
- Yaxşı igit ya dayısına, ya əmisinə oxşar (çəkər - gələr)²⁰. (/...../)
- Cürətti (cürətli) şəhər alar, kəm cürət küncdə qalar. (SMOMPK)
- İgidim igit olsun, kol dibi evim olsun. (SMOMPK)
- İgit ölər adı qalar. Müxənnətin nəyi qalar. (/...../)
- İgit ölü (ölür) adı qalar öküz ölü gönü qalar. (/...../)
- İgidin iyitdən nəyi artıqdu (ardıqdır) – ehtiyatı. (/...../)

IX Tənbəllik

- Ver yeyim, ört yatım, gözlə, canım çıxmasın. (SMOMPK)
- Tənbələ iş buyur, sənə ağıl ögrətsin. (Naxçıvan)
- Ərindigindən erməniyə dayı deyir. (/...../)
- Çoq tez gəlibsən, biraz da qapunun dalında dur. (SMOMPK)
- Kor (tənbəl) günortayacan neynəyib ki, günortadan sora neynəsin. (Bakı)
- Ağzım yaradı, at sulaya bilmərəm. (SMOMPK)
- Tənbələ dedilər qapını ört! Dedi: «Külək əsər, örtər». (SMOMPK)
- Tənbəllik azar artırır (yaxud: törədər) işləmək canı saf eylər. (/...../)
- Yeməğin qulu, işləməğin xəstəsi. (/...../)
- Yağ yeyib yaxada gəzib. (/...../)
- Ortada yeyib ucda (qıraxda) gəzir. (/...../)
- İş bədənin cövheridir. (Bakı)
- Allahdan buyruq, ağzıma quyruq. (Bakı, Ümumi)

X Şəxsin müxtəlif ruhani görünüşləri

- Ay özünü bəgənmiş, qoy səni el bəgənsin. (Bakı)

¹⁹İgitdik ondu doqquzu qaçmaq, biri heç gözə görünməmək. (Bakı)

²⁰Xanım qız xalasına, yaxşı igit dayısına (oxşar). (Bakı)

- Öz-özünü bəgənən adam may (ağam vay). (/...../)
- Əsli qıç olanı yüz eyləyəsən, düzəlməz. (SMOMPK)
- Xain xəfli (xoflu) olar. (/...../) (Naxçıvan)
- Xain xəfli olar, kor hürkən. (/...../)
- Sambalı xoş, içərisi boş.
- Axmaq özünə düşməndi, özgəyə necə dost olsun. (/...../)
- İtin axmağı qayqanaqdan (qaysavadan, yaxud qonaqdan) da pay umar. (SMOMPK, Ümumi)
- Dağ gəlməsə, abdal gələr²¹. (Naxçıvan)
- Yağmasa da guruldar (yağmasan da gurulda). (SMOMPK)
- Miçək (siçan) p..... minara (mənarə) tikər. (Bakı)
- İt özündən təmizini bilməz. (SMOMPK)
- İlan hər yerə əgri gedər, amma öz yuvasına düz. (/...../)
- İlan hər yerə əgri getsə, yuvasına düz gedər. (/...../)
- İlan öz əgrisini bilməz. (/...../)
- Yaz gedər, qış gəli (gələr) Ağaqulu da
Dəyirmanı boş gəli Ağaqulu
Dul arvada xoş (tuş) gəli Ağaqulu. (Bakı)
- Aşağıda oturmursan, yuxarıda da yerin yoxdur. (Qarabağ F.A.)
- Yuxarıda yer yoq, aşağıda oturmaz. (SMOMPK)
- Yuxarı qoymullar, aşağıda da bən oturmuram. (SMOMPK)
- Hədəkdı, hüdükdü, bircə sənın yerın gədıkdı. (SMOMPK)
- Quşqun olub quyruğa keçincə, yiyən olub ağza keç. (R.Əfəndizadə Şəki)
- Mənim adım Həzər, hər vuranda qırxın əzər. (SMOMPK)

XI Xoş xülq (Qılıqlı)

- Şirin dili ilə ilanı yuvadan çıxartar. (SMOMPK)
- İpək yumşaq olduğundan qılınca kəsməz. (SMOMPK)
- Adın nədir Rəşid, can (bir) de, can eşit. (/...../)

²¹ Təkəbbür və qürur bəhsinə baxılsın

- Can de, can eşit. (Naxçıvan)
- Qılıxlı min ev yiyir, qılıxsız bir evi yiyə bilməz. (C.M.)
- Canımı da alsan gülə-gülə al. (Qarabağ F.A.)

XII Namus təmizliği

- Aydan arı, sudan duru. (Qəmərli, Ümumi)
- Qazan qarası gedər, namus qarası getməz. (Naxçıvan)
- Napakı hamam (hamam) təmizləməz. (/...../)

XIII Həyalı, həyasız, arlı, arsız

- Həyalı qızarar, bihəya (həyasız) ağrarar. (SMOMPK)
- Muşqurmamış alçı durur (həyasız haqqında). (Bakı)
- Arsız bir sillə, iki sillə kar eləməz (yaxud ar degil). (SMOMPK)
- Araz aşığınlandı, Kür topuğunnan. (Bakı, Naxçıvan, Ümumi)
- Ari yeyib, namusu dalına atıbdı. (Naxçıvan)
- Dəllək, dəllək bir uşacıq, ülgüc, ülgüc bir bıçacıq
Eşşək, eşşək bir qoducuq, bazar-bazar beş taxtacıq. (Bakı)

XIV Təkəbbür və qürur

- Burada mənəm, Bağdatda kor xəlfə (xəlifə). Bakı
- Cida ilə burnuna p..... yedirmək olmaz. (Şəki)
- Ağzına çullu taz (dovşan) sığmayır (yerləşmiş, sığışmaz). (SMOMPK)
- Ucada (yuxarıda) yeri yoxdur, aşağıda (alçaqda) oturur. (Naxçıvan)
- Çubuq çəkər, çırt atar, mənə deyər, «pulum mar». (SMOMPK)
- Qoz qabığından çıxdı, qabını bəgənmədi. (/...../)
- Tısbəğa qınınnan çıxdı, qınıni bəgənmədi. (Bakı)
- Damağı İstanbuldan gəlir. (ŞM.)
- Evində tapılmaz bir çörək darı
Bardaşını qurar, oturur, hamıdan yuxarı. (/...../)
- İddəhası (iddia) tərlandı, özü yapalax. (/...../)

- Bud əti yemir ki, g..... yaxındır. (SMOMPK)
- Dağ yeriməsə, Abdal yeriyər²². (Şəki)
- Dağ yeriyəndə Abdal da yeriyər. (Şamaxı)

XV Mərd – namərd

– Mərd özündən (Allahından) bilər, namərd yoldaşınnan.
(Bakı)

- Kimsə namərdə möhtac olmasın. (Ümumi)
- Keçmə namərd körpüsündən, qoy apasın (su, sel) səni
Yatma tülkü daldasında, qoy yesin aslan səni. (Ümumi)
- İlqarından dönən namərddi. (SMOMPK)
- Mərdin qapusu açıq olar (gərək). (Naxçıvan)
- Mərdin pəxili dəgilsən ki. (Naxçıvan)
- Mərd Allaha yapışar, namərd ay ağa, haray. (SMOMPK)
- Mərd mərdə qənim olar, Murtəza Əli hər ikisinə.

(SMOMPK)

- Namərddi qova-qova axırda mərd eylərsən. (Bakı, Ümumi)
- Bir görün namərddi, bir də görsən namərdсэн. (/...../)
- Aldığını verməz, gördüğünü deməz. (SMOMPK)
- Altda qalan namərddi. (/...../)
- Danışana dil vermir, yeriyənə yol. (/...../)
- Ağacın yemişini ye, sonra qabığını soyma. (/...../)
- Duzu yeyib duz qabını sındırma. (Bakı)
- (Nəməgi yedin nəməkdanı sındırma)

XVI İki yüzlülük «fənd»

- Üzə güzgü, qala qayçı. (Bakı)
- Qəlp odu ki (odur) qəlbindəkin deməyə. (SMOMPK)
- Qarında o qədər qurqu var ki, baş başa çatmayıb. (Bakı)
- Yarpaq altında gəzəndir. (/...../)

²² Bir abdalın peyğəmbərlik iddiasında bulunduğu zaman bundan möcüzə üçün dağı yürütməsini istəmişlər. Abdal camaat ilə çölə çıxmış, «dağ yeri, dağ gəl» deyər durmuş. Dağ yerimədikdə abdal yurumuş və «Dağ yeriməsə, Abdal yeriyər» yəni özünün təkəbbürlü peyğəmbərlərdən olmadığını qeyd etmək istəmiş, oradan da bu söz qalmış (Şəki Rəşid b. Əfəndiyevdən)

- Bulağa susuz aparar, susuz gətirər. (SMOMPK)
- Dovşanı araba ilə dutar²³. (/...../)
- Atam eylə fətədi ki, kündəni sayardı
Anam eylə (fəndi) fətədi ki yanından kəsərdi. (Bakı)
- Saman altından su yeridir (buraxır yaxud: buraxma).
(/...../)
- Sağa da vurur, sola da. (SMOMPK)
- Ga nala döğür, ga mixa.(Bakı)
- Tazıya «dut» deyir, «dovşana qaç!» (/...../)
- Həmi hiylədi, həmi kələdi, həmi kəntələdi. (SMOMPK)
- Yetti arxın suyun bir arxa calayır. (/...../)
- Bazi-bazi mənə də bazi²⁴. (/...../)
- Kəsək oturub daş için ağlayır (ağlar). (Bakı)
- Hiylə ilən tikilən filə ilən dağılar. (/...../)

28 Paxıllıq

- Nə işim naqabilə (naqabil) söz deyəm
Damağına ya dəgə, ya dəgməyə. (SMOMPK)
- İnsan paxıl olmasa, bağlar çəpəri neynəyir. (Bakı)
- Adam paxıl olmasa, bağ çəpəri neynəyir. (/...../)
- Paxılın gору (yeri) cəhənnəmdir. (SMOMPK)
- Quyu qazan özü əvvəl tüşər.
- Özgəyə quyu qazan əvvəl özü tüşər. (Bakı)
- Gen qaz, dərin qaz, özün düşərsən. (SMOMPK)
- Quyu qazıyan, dərin qazı, gen dur, özün düşərsən.

«Pərhizkar»lıq

- Əti yeməz suyuna əppək doğruyur. (Bakı)

²³ Bakıda: Urus dovşanı araba ilə tutur - deyərlər

Bakıda: Fənd fəndi kəsər, Murtəza Əli hər iksini kəsər -deyirlər

²⁴ Bunun bir hekayəsi vardır. Bakıda – Palaz, Palaz mənə də palaz haqverməzə yolun ögrədənin özü bu oyuna dutulduğu zaman söylədiyi bir sözdür.

İqtisadi hərəkətlər

Maldan keçmək – tamahkarlıq – qənaətkar, xəsis, «kök adam», qarın dağ

I Maldan keçmək

- Əlin rəhmi könlün rəhmi (iləndi). (SMOMPK)
- Boşdan bir çıxar, bərkdən iki. (/...../)
- Əlli əlli üstə, bir əlli də onun üstə (üstəlik). (Bakı)
- Olmasın xoca Bağırın bir bağ ipəgi. (SMOMPK)
- Qaşıq-qaşıq yığdım kömçək (çömçə) ilə dağıtdım. (/..../)

II Tamahkarlıq

- Artıq tamah baş yarar. (SMOMPK)
- Artıq tikə baş yarar. (/...../)
- Artıq tikə diş qırar. (/...../)
- Az tam çox bəla gətirər. (Naxçıvan)
- Aza qane olmayan çoxa yetişməz. (/...../)
- Tamahkarın gözü kor olar. (Bakı, Ümumi)
- Tamahkarın (insanın) gözü torpaqdan doyar. (doymaz) (/...../)
- Ətə pul verməz, köftənin (yekəsindən) böyügündən yapışar. (Naxçıvan) (/...../)
- Bir əlinən (əlilə) iki qarpız tutmaq olmaz. (SMOMPK)
- Su görəndə su istəyir, at görəndə axsayır. (/...../)
- Su görər suzuyar, at görər axsayar. (Bakı)
- Suda gəldiği yetməz, sərinci də dalında tutur. (/...../)
- Ayrana getməgə utanmaz (utanmır),
Canağı dalında gizdədir (gizlədər, qısdırır). (/...../)
- Heç bilməz harada bişib, deyir “bir çömçə ver”. (Bakı)
- Bilməyir harada bişib, deyir «Bir çömçə də bura tök».
(SMOMPK)
- Kora vermə, şilə vermə, mənə ver. (/...../)
- Kora da versən, mənə ver, şilə də versən, mənə ver. (Bakı)
- Ver dayıya saxlasın. (/...../)
- Hər nə varsa ver dayıma. (SMOMPK)

- Dadanannan quduran bir olur. (Bakı)
- Çömçə ilə içdin doymadın yalamaq ilə doyacaqsan? (yaxud yemək ilə). (SMOMPK)
- Suyu sən yalama, bən yalaram. (/...../)
- Tamahkarı yalançı aldadar. (/...../)

III Qənaət

- Dama-dama göl olar, dada-dada heç. (/...../)
- Yırtılmışca (bu yırtılmış) qarın olmasaydı – qurul-qurul (qolul) pul (yaxud: qup-qup axcalar) qazanardım. (Bakı, Şamaxı)

IV Xəsis, «kök adam», israfçı

- Hələ süfrəsi naməhrəm üzü görməyib. (SMOMPK)
- Çox qazanıb, az yeyəcək (yeyər). (/...../)
- Səndən (yaxud ondan) xeyir görənlər Allahdan bala (bəla) çəkər (görər) (ümumi)
- Ölmüş eşşək (eşşəgi) axtarır, nalın çəksin (çıxartmağa) (Ümumi)
- Qışda ondan buz almaq olmaz. (Bakı)
- İt adına üyübüd (yaxud alıb) özü yeyir. (/...../)
- Lazımlı (lazımlı) yerə sərf eləməz, lazımsız yerə su kimi axıdar. (/...../)

V Havay

- Havayı sirkə baldan şirindir. (ümumi, Bakı)
- Havayı gülləyə qabırğa verir. (Bakı)
- Ölüm Allahdan, qəbir vəxf (nəqfdən), kəfən Məhəmməd Cəfərdən, niyə ölməmək? (SMOMPK)

VI Qarın dağı

- Qarın dağı qardaş dağından yamandı. (SMOMPK)

VII Zıyanavərlik (Zıyanəvər)

- Qurda qoyun tapşırmaq olmaz. (Naxçıvan)
- Qoyunu qurta tapşırma. (ümumi, Bakı)
- Qurtdan çoban olmaz. (Naxçıvan)

ETİYAD - HƏRƏKAT

Ögrənmək – dadanmaq, yanşaqlıq, vaxtı gecikdirmək, diqqətli olmaq, ögünmək, lağlağı, ehtiyatlı davranmaq, gizlətmək

I Alışmaq – dadanmaq

- Gec gəlib, tez ögrənib. (SMOMPK)
- Gec gəldi, tez ögrəndi. (Bakı)
- İslanmışın yağışdan nə baki (nə arı, nə pikamı). (Ümumi)
- Süd ilə girən can ilə çıxar. (SMOMPK)
- Süd ilə girən sümüklə çıxar. (Bakı)
- Dadanmışan qudurmusan. (/...../)
- Dadanan qudurandan pis olar. (Ümumi, Bakı)
- Dadanan dayanmaz. (SMOMPK)
- Dadanıbsan dolmaya (halvaya) bəlkə bir gün olmaya. (Ümumi, Naxçıvan)

II Yanşaqlıq

- Çox danışan soruşur. (ŞM)
- Yanşağı cəhənnəmə apardılar, dedi: “Odu nu yaşdı?”. (SMOMPK)
- Dili dinc oturmayır. (Bakı)

III Firsəti fövt etmək, gec ayılmaq

- Odu söndürüb külü ilə oynayır. (SMOMPK)
- Əlin vurub dizinə, indi gəlib özünə. (Bakı)
- Firsət fot eyləməz aqıl məgər nadan ola. (misra)

IV Diqqətli olmaq

- Ayağını yorğanına görə uzat (aşağıya baxılsın). (SMOMPK)
- Ayağını yorğandan kənar uzatma. (Ümumi)
- Elə yerdə oturmaram ki, altımdan su çıxsın. (/...../)
- (Naxçıvan)
- Elə yerdə otur ki, altından su çıxmasın. (/...../)

V Örgənmək

- Əvvəl arxı tullan, sonra bərəkallah de. (/...../)
- Ayını əvvəl öldür, sonra dərisini sat (soy). (Bakı)

VI Lağlağı

- Qarğa məndə qoz var²⁵. (ümumi, Bakı)
- İt hürər, başına qal gətirər. (/...../)
- İt aya hürər, başına bəla gətirər. (Şamaxı)
- Hürə bilməz (bilməyir), (itləri) başa salar (salır). (Bakı)
- Ağzında mərcimək iyiməz (islanmaz). (/...../)

VII Üsulluq və ehtiyatsızlıq

- Qaraquş sümüğü öluncə udar. (Qarabağ – F.A.)
- Ayağını yorğanına görə uzat. (ümumi, Bakı)
- On (yaxud yüz, min) ölç, bir biç. (/...../)
- Yeddi dəfə ölç, bir dəfə biç. (Şəki)
- Öz əli ilə öz ayağına balta çalar. (SMOMPK)
- Ehtiyat şərtdən (şərt)dir. (/...../)
- Lay-lay bilirsən, niçin yatmayırsan. (Bakı)
- Qurda qonaq gedən, köpəgin yanınca aparmalı. (Qarabağ)
- İtlə yoldaş ol, ağacuvu (ağacını) əldən qoyma. (Naxçıvan)
- Elə yerdə oturma ki, altına su çıxa. (Bakı)
- Qurdun qonaqlığına (dəvətinə) get, köpəgi də ardınca apar. (Naxçıvan)

VIII Gizlətmək

- Bir daş altda, bir daş üstə. (Bakı)
- Oxunu atıb yayın gizləmə. (SMOMPK)
- Yay altda ox gizlədir. (Bakı)
- Cidanı cibdə gizlətmək olmaz. (SMOMPK)
- Üzrü günahından betər (bədtər). (Bakı)

²⁵ Qarğanın qoza həris olduğu məlumdur. Elmiz də deyir ki, qoz ağacının yayılmasına qarğa səbəb olur. İştə özünü saxlaya bilməyib var-xonunu açanlar üçün bu söz deyilir.

IX Mühtəməl – risk

- Ya dövlət başa, ya quzğun leşə. (Bakı)
- Dövlət başa, quzğun leşə qonar. (SMOMPK)

BƏXTƏVƏRLİK VƏ BƏDBƏXTLİK

Bəxtəvərlik və bədbəxtlik – hazır bulmaq

I Bəxtəvərlik və bədbəxtlik

- Bir əli yağda, bir əli balda. (Bakı)
- Oruc tutmayasan, namaz qılmayasan, işin belə düz gəlsin. (/...../)
- Yangından çıxdım, yalova düşdüm. (SMOMPK)
- Yağışdan çıxdım, yağmura düşdüm. (SMOMPK)
- Kiminin əvvəli olunca, kiminin axırı olsun. (ŞM)
- Kiminin əvvəli, kiminin axırı. (Bakı)
- Adamın əvvəli olunca, axırı olsa yaxşıdır. (SMOMPK)
- Ələgi ələyib, qıçından asıb. (/...../)
- Evində yatıb yuxuda Həzrət Süleymanı taxtda görür. (SMOMPK)
- Dəli ol, baxtun (baxtın) olsun. (Bakı)
- Gətirəndə: el gətirər, yel gətirər, sel gətirər;
- Aparanda: el aparar, yel aparar, sel aparar. (Bakı)

II Hazır bulmaq (bəxtin gətirməsi)

- Nə əkdim, nə biçdim, hazırca kökə tapdım. (SMOMPK)
- Nə yoğurdum, nə yaptım, hazırca külçə (kombə) tapdım. (Bakı, Ümumi)
- Nə ələdim, nə yoğurdum, hazırca kökə tapdım. (SMOMPK)

YALAN, YANLIŞ, QƏBAHƏT, CİNAYƏT

Yalan və yalançı, yanlış və yanlış hərəkət, naqəfil pozulmaq, ölüp öldürmək.

I Yalan və yalançı

- Yalan ki var, doğrunun gülüdür. (SMOMPK)
- Yalan ki var, doğrunun şatırındır. (Bakı)

- Yalan olmasa, doğru yeriməz. (SMOMPK)
- Yalan ilə dünyanı gəzmək olar, amma qayıtmaq olmaz. (/...../)
- Yalan ayağlanar, yeriməz. (/...../)
- Yalançının yaddaşı olmaz. (Bakı)
- Yalançını mənzilinədək (qovmalı). (/...../)
- Nahaq (yalan) ayaq tutub yeriməz, amma fıırı, bir xeyri var. (SMOMPK)

II Yanlış və yanlışmaq

- Yanlış da bir naxışdır. (/...../)
- Çoq söyləyən çoq da yanılar. (/...../)
- Xata-xata üstündən gəlməsə, bə bir xataya nə var. (/.../)
- Xata məndən, əta səndən. (Bakı)
- P..... yeyən iti öldürməzlər. (Ümumi)
- Bir olan iki olar, iki olan üç. (SMOMPK)

III Yanlış hərəkət

- Öküzü durğuzub altından buzov istəyir. (SMOMPK)
- Yağışdan götürüb novun altına qoydu. (Bakı)
- Küləkli gündə pambuq atır. (/...../)
- Yoldan çıxmaq eyb deyil, yola gəlməmək eyibdir. (/.../)

IV İnad

- Toyuğun qılçı birdi ki, bir. (Qarabağ)
- Quyuğ düğü (deyil) tuğdu tuğ. (Bakı)
- Tovuq bir qışdıdı (qıçdıdır). (/...../)
- Qatıq ağdı ki (ağdır), qara dögül. (ŞM)

V Nağəfil pozulmaq

- Yanında yatdı, palçığa batdı. (SMOMPK)
- Öldürəm «Öldürmək» deyəndən qorxma, «ölləm» deyəndən qorx. (/...../)

VI Ölüp öldürmə-qanlılıq

- Gicişmiyən (qaşınmayan) yerdən qan çıxardır. (/...../)

- Qan yol verməz. (/...../)
- Qannını (qanlını) qan dutar. (/...../)
- Qanı qan ilə yumazlar, qanı su ilə yuyarlar. (/...../)
- Təqsir (gunah) öləndə olar, öldürəndə olmaz. (Bakı)

Təcrübə, bilgi-elm, bacarıq və istedad

Təcrübə, bilgi-elm, bacarıq (becerik): ariflik (hikmət), yazı haqqında

I Təcrübə

- Xamın gözü böyük olar. (SMOMPK)
- Başına gələn başmaqçı olur. (Bakı)
- Qırx il sərü işləyib imdi miyandar olmuşam. (Bakı)

II Bilgi – elm

– Yüz bilici olsan, yenə bir bilməznən (bilməz ilə) danış.
(Naxçıvan)

- At yeriməklə yol alar, insan bilməklə. (/...../)
- Adam yanıla-yanıla alim olur. (/...../)
- Çox yaşayan çox bilməz, çox gəzən çox bilər. (/...../)
- Çox bilirsən, az danış. (SMOMPK)
- Gördüğünü qoyub, eşitdiginə (bildiginə) getmə. (/...../)
- Elm oxumaq ignə ilə gor qazımaq. (/...../)
- Bu, elm yalan duzluqdu (duzluqdur) zır-zır mollalıq degil. (/...../)

- Oxusaydım, molla olardım. (/...../)
- Dərs o dərsdi, qatıx-çörək əldən çıxdı. (/...../)
- Bildigini əldən buraqma (qoyma). (SMOMPK)
- Eşidib parağı qırxarlar, bilməyir necə qırxarlar. (Bakı)
- Mənim ayağım biləni sənin başın bilməz. (ŞM.)
- Oxumamışdan əvvəl yırğalanmağı öyrənir. (SMOMPK)
- Baxmaqdan şey olsa, itdən qəsəb (qəssab) olar. (Bakı)

III Becərik (bacarıq)

- Bacarana baş (can) qurban. (SMOMPK)
- Qaşını düzəltdigi yerdə gözünü çıxartdı. (/...../)

- Gəldi qaşın qayırsın, vırdı gözün çağar (çıxar)tdı. (Bakı)
- Qaş qayırkən göz çıxararsan. (/...../)
- İstədi qaşını düzəldə, vurdu gözünü çıxartdı. (SMOMPK)
- Pişigin ağzı ətə çatmaz, deyər: “mundardu” (yaxud iy verir). (Ümumi)
- Sütlü inək ol, vur dolu sərinçi sındır. (Şəki)

IV Ariflik (hikmət)

- Hikmətdən sual yoqdur. (/...../)
- Sən aynada gördüğünü mən kərpəcdə görürəm. (ŞM)

V Yazı haqqında

- Qaraya baxanın ağı az olar. (SMOMPK)

İNSANIN ÖMRÜ, ÖLMƏSİ, QƏBRƏ QOYULMASI İNSANIN ÖMRÜ, ÖLMƏK, ÖLÜ SAHİBLƏRİ

I İnsanın ömrü

- Dünyada üç şey gördüm: oldum, evləndim, öldüm. (SMOMPK)
- Dünya üç gündür: bir anadan olan günü, biri oturan (durduğum) günü, biri də ölən (axır) günü. (Şəki)
- Hər nə gedər, ömürdən gedər. (SMOMPK)
- Pis (yaman) günün ömrü gödək (az) olar. (Bakı)
- Qılıncsız qırğına getdik. (SMOMPK)

II Ölmək, ölü sahibləri

- Azarladım ölmədim, üzöldüm öldüm. (SMOMPK)
- Qəbristana (qəvirstannığa) gedən ölü geri qayıtmaz. (SMOMPK)
- Ölüm həq (haqq), miras halal. (Naxçıvan)
- Ölən canını qurtarır, yazıq qalanın gününə. (/...../)
- Ölü ilə ölmək olmaz. (/...../)
- Ölüsü ölən kiridi, yasa gedən kirmədi. (/...../)
- Sağlıqda kor Fatma, öləndə badam gözlü olur. (Şəki)
- Sağlığında kor Fatma, öləndə badam gözdü. (/...../)

- Bayırda minim ölsün, evimdə ölməsin. (SMOMPK)
- Qəriblikdə ölənün börkü nişanə gedər. (Bakı)
- Ölülər elə bilir ki, dirilər halva yeyir. (Ümumi)
- At ölər nalı (yəhəri) qalar, adam ölər (adı) namı qalar. (Naxçıvan)

ƏRZAQ: YEYİNTİ VƏ İÇİLMƏLİLƏR
ƏRZAQ, YEMƏLİLƏR, İÇMƏLİLƏR, QALYAN
(QƏLYAN)

I Ərzaq

- Unu əliyəndə duyarsan. (SMOMPK)
- Nə üstündə un oldum, nə altında kəpək. (Şamaxı)
- Məndən sənə ögüt, dənini özün üyüt. (Səlyan)
- Xəmir suyu çox götürər. (/...../)(Naxçıvan)
- Un yox, suyu çox (Əlin hara çatar). (SMOMPK)
- Döyülməmiş düyüdən aş olmaz. (Bakı)
- Döyülməmiş soyulmaq bir sulu namazdı. (Naxçıvan)
- Ucuz illətsiz, baha hikmətsiz deyil. (SMOMPK)
- İsraf haramdı. (ŞM)
- Çörəyə qatsan it yeməz
Arpaya qatsan at yeməz. (Bakı)
- İsti (çıxtı) çörək təndirdən
Minnəti yox pendirdən. (/...../)

II – Yeməgilər

- Penir, çörək salamatdı (yaxud nan, penir). (SMOMPK)
- Gördün yemək, daha (dəxi) nə demək. (Ümumi)
- Xörəyi doyunca yemə. (Bakı)
- Çörəyin dadı ağızdadı (ağızdadır). (SMOMPK)
- Çovur ocağa, bas bucağa. (/...../)
- Ocaqda bişir, bucaqda tüşür. (/...../)
- Əvvəl təam, sonra kəlam. (/...../)
- Artıq tikə baş yarar. (/...../)
- Getdim adına, tüpürdüm dadına. (/...../)
- Yeməsə, yetər (yaxud: yeməsə əlli il bəsdir). (/...../)

- Bahasına pul vermişəm, gözlər də çıxsa yeyəcək. (/...../)
- Dünya yeyənə quyruqdu. (/...../)
- Şirin-şirin yeməyin acı qusmağı var. (/...../)
- Şirinliyi şirinlik, şaqqıldaması daha artıq. (/...../)
- Yeyən bilməz, doğruyan bilər. (/...../)
- Yemək var, götürmək yoxdu. (/...../)
- Tayamasun bilməzsən (Tayımasun bilməssən). (/...../)
- Bu günün cigərin (cigərini) sabahın qavurmasına dəyişməyəm. (/...../)
- Çörəyin başı bismilla, ayağı əlhəmdülilla.
- Evdə (evində) bişməyib, qonşudan gəlməyib. (/...../)
- Yaxşı xörək qalınca, pis qarın yırtılmalıdır. (/...../)
- Yumurtadı duz-bula sən də ud. (/...../)
- Quru süfrəyə dua olmaz (nə bismilla). (/...../)
- Adın versən, dadın da ver. (SMOMPK)
- Verərsən adındı (dır), yeyərsən dadındı (dır). (Bakı)
- Dala qoyanı it yeyər.
- Doğa doqqazacan, qatıqlı aş qapıyacan. (Naxçıvan)
- Nə tökərsən aşına (çanağına), o da çıxar qaşığına. (/..../)
- Ağzımı yandırmağa görə aş olaydı. (SMOMPK)
- Başımı yandırmağa görə daş olaydı. (Şamaxı)
- Şorbanın (aşın) sıyıqlığı düyünün (dənin) azlığındandır. (Bakı, Şəki)
- Aşın cuyuluğu dənin yoxsulluğundandır.
- Azacıq aşım, ağrımaz başım. (Naxçıvan)
- Aşdı aşdı, başdı şorba, hamıdan başdı şorba
- Hərəsi bir qaşığı aldı (bəgə) məgər taraşdı şorba. (SMOMPK , Bakı)
- Söz ilə pilov olmaz aralıqda yağ, düyü gərək. (SMOMPK)
- Ağıznan (ilə) pilov bişməz, yağ ilə dügü gərək. (Bakı)
- Qaf və unnan (ilə) qovurma olmaz. (/...../)
- Şah ilə şilə pilov yemirəm. (yemir):
- Əngim (əngisi) yağa batar (yaxud: bıqlarım). (Naxçıvan)
- Bir ət (ki) girdi qazana, oldu yeməli. (/...../)

- Ucuz ətin şorbası olmaz. (/...../)
- Ət əppək üstə gərək. (Şamaxı)
- İgit canlı, (kabab) ət qanlı. (SMOMPK)
- Qaz əti – ördək əti: olmaz onun ləzzəti, turşuluca toyuq əti demə-demə ürəyim getdi. (/...../)
- Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini. (Bakı)
- Tavuğun döşü, balığın başı. (/...../)
- Qaz vur qazan doldur, sərçədən nə olacaq. (/...../)
- Aşı bişirən yağ olur, gəlinin üzü ağ (olur). (/...../)
- Yağ yağa qavuşdu, yarmalar yavan qaldı. (/...../)
- Öz yağın öz başına. (/...../)
- Soğan yeməmişən, için nəyə (nəş) göynəyir. (/...../)
- Soğansız bişən xörəyin ləzzəti olmaz. (/...../)
- Əriştə bəylər aşı, dutmac onun yoldaşı. (/...../)
- Umacla bulamac kifir arvadlar aşı. (Gəncə)
- Bulamaca nə bismillah. (Bakı)
- Bulamac səni yeyərəm, içinə tüpürərəm. (SMOMPK)
- Buzdamacın qırxın yedim qarnım ac,
Yuxa, beşin yedim tıxa-tıxa. (Bakı)
- Çörək xörəyin başıdı. (ŞM)
- Təzəcə çıxıb təndirdən minnət çəkməyir (minnəti yox penirdən). (/...../)
- Buğda çörəyinin buynuzu olar (Nankorluq mənasına).
(Naxçıvan)
- Buğda olmayan yerdə darını gözə təpərlər. (Köçərli)
- Çörək açanı qılınc açmaz. (Naxçıvan)
- (Adamın öz) özünün yavan çörəyi özgənin pilavından yaxşıdı. (SMOMPK)
- Kütüm (qut) var, itim də var. (SMOMPK)
- İtim var, kutum da var. (Bakı)
- İki evin urva (urfa)sından bir fətir olar. (SMOMPK)
- Adamın təhnə (təknə) də çörəyi tək olmasın. (SMOMPK)
- Bal istədin, balaya (bəlayə) düşdün. (/...../)
- Bal dedim, bəlayə düşdüm. (Bakı)
- Bal istəyənlə bəlasın da gərək istəsin. (SMOMPK)

- Balı da sənin, bəlası da. (Ümumi)
- Nə balın istəyirəm, nə bəlasını. (Naxçıvan)
- Bal tutan (satan) barmaq yalar. (Ümumi: Naxçıvan, Göyçay)
- Günortadan sonra bal axşamacan. (SMOMPK)
- Tər-halva aşdan sonradı. (/...../)
- Halvanı həvəslə (hövsələ) ilə yeyirlər. (/...../)
- Vay tava dərdi, (yağ da) un da yox.
- Uzax yerin halvasını hovla ilə (hovza ilə) döyərlər.
- Qaranlıqda halva yeyənin (sirri) bilinməz, sirrini Xuda bilir. (/...../)
- Nə yağ var, nə düyü, vay odun dərdi. (/...../)
- Şey qurtdayar, duz səpilər, duz qurtasa, nə səpilər. (/.../)

III İçilənlər

- Su girdi qaba, oldu içməli. (Bakı)
- Su sənin dalınca getməsə, sən suyun dalınca get. (SMOMPK)
- Məni aparan suya dərya deyərəm. (/...../)
- O sudu, o dibək²⁶. (/...../)
- Südün dadını qısır əmən dana bilir. (Naxçıvan)
- Süddən ağzı yanan qatığı uflaya-uflaya yeyər (yeyir).(/../)
- Süttü aş (sütdü pilov) o qədər ağzımı yandırıb doğramacı da piliyə-piliyə yeyirəm.
- Ağ ayrıan ağaclar dibində, qara kişmiş bəylər cibində. (Şamaxı)
- Ağ ayrıanı itə tökürlər, qara mövüzü cibə tökürlər. (Naxçıvan)
- Qara kişmiş bəylər cibində, ağ qatıq bəddi dibində. (SMOMPK)
- Mən səni bəyənmədiyim, bulama, sən mənim bığımıza batdın. (Bakı)
- Heç kəs ayrıanına turş deməz. (SMOMPK)

²⁶ Naxçıvanda «Haman daş, haman dibək» deyilir (ikiciyi olsa, dibək olur)

- Ayrana gəl, şora gəl (bundan sonra) cəhənnəmə (gəl), gora gəl. (/...../)
- Ayrana gələn çanağın böyrünə qısar. (/...../)
- Gəlmisən ayran içməyə, gəlməmişən ara seçməyə. (Bakı)
- Qatıq süzülür (tökülür - dağılır) şoru (yeri) qalar: Ayran süzülür nəyi qalar. (Ümumi)
- Gələr qatıq yeyərik, gəlməz süd. (/...../)
- Ayran içdim, xətaya düşdüm. (/...../)
- Paxırı çaxır açar. (/...../)
- İçərəm çaxırı, açaram paxırı. (/...../)
- Çaxır içən mən, keflənən sən. (/...../)
- Çaxırı mən içərəm, dağlar fırlıdar. (/...../)
- Nisyə içən iki kərə keflənər. (/...../)
- Çaxırı töksən, çaqqalın boğazına canavarı basar. (/...../)
- Çaxırı töksən, keçinin boğazına varıb dağları aşar. (/.../)
- Sirkənin tündü qabına zərər edər. (Naxçıvan)
- Sirkə tünd olsa, öz qabını çatdadar. (Bakı)

IV Qəlyan

- Həsən də qəlyan çəkər, Hüseyn də qəlyan çəkər. (Bakı)
- Tənbəki bol, damda siçan (x) da qəlyan çəkər.
- Saqqız çiyəndə (çiyəndikcə) çürür. (Şamaxı, Bakı, ümumi)
- Çiyənənən saqqız çürüyər. (SMOMPK)

İNSANIN FƏALİYYƏTİ

İş, iş aramaq, çalışmağın lüzumu və əhəmiyyəti, mülahizəsiz çalışılmaz, avçılıq, əkinçilik, yol və yolçuluq, yazı yazmaq, fürsəti-baxtı fot etmə, işsizlik, mülahizəsiz və faydasızlıq

I İş

- Az işdən çox iş çıxar (törər). (B. Qarabağ)
- İş işi göstərər. (Bakı)
- İş bədənin çövhəridir. (/...../)
- İşləmək adamı (safa) sağa çıxardar. (/...../)
- İşdən artmaz, dişdən artar. (Qarabağ)

- Azacıq işim, ağrımaz başım. (Bakı)
- İşi düşəndə arar məni, aşı bişəndə qovar məni. (ŞM)
- Bir iş var, iki əməl. (Bakı)
- Həqqani (haqqanı) iş gündən aydın edər. (Naxçıvan)
- Pulların getdiyinə baxma, işin bitdiyinə bax. (B)
- Vaxtilə görülməyən iş çox dəfə görülməmiş qalar. (/.../)
- Bugünkü (axşamın işin) işini sabaha qoyma. (Ümumi, Qəmərli)
- Hər işin bab ilə görən desin haböylə (Habəylə). (Bakı)
- Tutulmuş (görülmüş) işdən gül iyi gələr. (ŞM)
- Hər iş öz ustasının əlində hasandı. (Bakı)

II İş aramaq

- Axan su yolu tapar. (Bakı)
- Axtaran tapar. (/...../)

III Çalışmağın lüzumu və əhəmiyyəti

- Zəhmətsiz bal yeməzlər. (Q.B.)
- İşdəməsən, dişdə (dişləməz)məzsən. (B)
- İstərsə bal çörək al, əlinə bel kürək.
- Hər kəs yeyər fətiri, gedər odun gətiri.
- Gül tikansız olmaz, səfa cəfasız.
- Əkiblər yemişik, əkərik yeyərlər. (əkiplər) (Şəki)
- Tək otur, təkne qaşı.
- Balıx istəyən könlün suya qoyar.
- Könlü balıq sevən (istəyən) kunasını soyuq suya qoyar ya (tökər) durar. (Naxçıvan)
- Köynu balıq istəyən quyruğunu buza qoymalıdır. (SMOMPK)
- Sifariş ilə hac qəbul olmaz. (Ümumi)
- Axtaran mollasını da tapar, bəlasını da.
- Kəsilsin iki əl ki, bir baş saxlamır.
- Erməniyə dayı diyərəm işimin xatırası üçün.
- Səndən hərəkət, məndən bərəkət. (B)
- Yiyən bilməz, doğruyan bilər. (SMOMPK)

- Əldən qalan (iş) əlli gün qalar.
- Yaz var, qış var tələsmə ki, (nə) iş var. (SMOMPK)
- Təki sən sütdü inək ol, vur sərinçi sındır.
- Yarımadım otunnan, kor oldum tütününnən. (tüstü-sünnən)
- Qızınmadıq istisinə, kor olduğ tüstüsünə. (Qarabağ)
- Olmadı qurtdan, qarnını doyur tutdan. (Şəki)

IV Mülahizəsiz çalışmaq

– Hər işimiz qurtarmışdı, qalmışdı saqqal darağ. (SMOMPK)

– Bitdi nə yarağım qaldı, saqqal darağım. (Bakı)

– Hər yarağımız bitdi, qaldı saqqal darağımız. (Qəmərli, İrəvan)

- Əlimdəki düyünü dişimə nə üçün salım. (Göyçay)
- Əlindəki dügünü dişinə salma. (Qarabağ)
- Asanı qoyub çətinə düşmə. (Naxçıvan)
- Cücüvə (gücünə) bax, şələni bağla. (Bakı)
- Gücünə bax, şələni tut. (Ümumi)
- Şələni eylə bağlı, götürəndə gücün çatsın. (Naxçıvan)
- Vurmadına (dığına) bax daşın böyüğünü qapır.

(SMOMPK)

- İşi yarıda buraxma. (Naxçıvan)
- Soyub-soyub quyruğunu da sındırdı. (Qarabağ)
- Ağ-ağ yudum, qara-qara sərdim. (ŞM)
- Soyub-soyub quyruğunda bıçağı sındırdı. (Bakı)
- Sulu-sulu yudum, çamurlu, kirli sərdim. (Naxçıvan)
- Darıya girən donquz yabanı özünə qəbul eylər. (ŞM)
- Yügürən yığıldığına baxmaz. (Bakı)
- Bostana girən parsuq yabanı özünə qəbul eylər.
- Rast gəlməyən işə peşiman olma. (SMOMPK)
- Daldan atılan (daş) topuğa dəyər. (Bakı)
- Bu iş dəryada balıq sövdəsi (sövdəsi)dır. (Bakı)
- Ayaq-ayaq nərdivana çıxarlar. (ŞM)
- Nərdivana bir-bir çıxarlar. (Bakı)

- Peyninə (p.....) görə bostan ək. (SMOMPK)
- P..... bax, bostanı at. (Bakı)
- Helə eylə nə şiş yansın, nə kabab. (/...../)
- Bəlkəni əkərsən çuğundur bitər. (/...../)
- «Bəlkəni» əksən, bitməz. (Ümumi)
- Eşşəyi (ya eşşəyə) minmək bir ayıb, düşmək iki ayıb. (Bakı, ŞM.)
- Eşşəkdən düşüb ata minərlər, yoxsa atdan düşüb eşşəyə minməzlər. (Bakı)
- Qarıya gələn içəri də gələr. (SMOMPK)

VI Yol və yolçuluq

- Əvvəl yoldaş, sonra yol. (Ümumi)
- Yolçu yolda gərək. (/...../)
- Səfər gedən su götürər. (SMOMPK)
- Sövda qılan kimi Məkkəyə gedər. (/...../)
- Qırılan qoşundandı(dır), gedilən yoldan. (ŞM)
- Bu gediş ilə getsən axşamacan təpəsinə çıxı bilərsən. (/...../)
- Düz yol gedən yorulmaz. (/...../)
- Yavaş gedən çox gedər. (Ümumi)
- Asta (yaxud: yavaş) gedən yorulmaz. (Bakı)
- Yolnan (yol ilə) gedən yorulmaz. (Ş.M.)
- Görükən kəndə bələd istəməz. (Bakı)
- Görükən kəndə nə bələd. (ŞM)
- Yoruldun sarbana, acıdın çobana. (Naxçıvan)
- Düz yerdə gəzə bilmir, şumda şillaq atır. (SMOMPK)
- Gündüz gəzər obanı, gecə sızıllar dabanı. (Bakı)
- Gəzən ayağa daş dəyər.
- Gəzənin ya başına, ya baldırına. (ŞM)
- Gəzənin qarnı şişər, oturanın başı. (Bakı)
- Gəzəgən gəzməsə dözə bilməz. (ŞM)
- Gəzəgən gəzə bilməz, gəzməsə dözə bilməz. (Bakı)

VII Yazı yazmaq

- Köhnə təqvim pula getməz.
- Namə vüsalın yarısıdır.
- Məcnun kimi dərs oxuyan axırda «va Leyli»də qalar.
(SMOMPK)
- Hər əlifba oxuyan qarlı-Quran olmaz. (SMOMPK)

VIII Fürsəti (vaxtı) fot etməmək haqqında

- Toydan sonra nağara xoş gəldin, Bayram ağa (ya: Bayraməli). (ŞM.)
- Eşşəyi öldürüb nalı üçün axtarır. (Naxçıvan)
- Aşığı uduzub cürünə güvənir. (SMOMPK)
- Tüstü qurtulub qor atır. (Şəki)
- Otu söndürüb küllə (külü ilə) oynayır. (Bakı)
- Oba köçüb yurdu qalıb. (/...../)

IX İşsizlik

- İşsizlik fağırılığın açarıdır. (SMOMPK)
- Bekarlıq böyük işdi. (Ümumi)
- Nə işim var, nə macalım. (Bakı)
- Bekarlıq korluq gətirir (yaxud yetirir). (SMOMPK)
- Boş durunca düşmənidlə daşı daşı.
- Bekarlıqdan çulğalıq.

X Sayğısızlıq və faydasızlıq

- Yağışdan götürüb boran altına qoydu. (Ümumi)
- Gecə dırnaq kəsən, gündüz nağıl diyən. (/...../)
- Əlbət gora gələrsən (gitrərsən). (/...../)
- Bir əl ilə iki qarpız saxlamaq (dutmaq) olmaz.
(SMOMPK)
- Əməl azmasa, qada yeriməz. (SMOMPK)
- Yanğıdan çıxdım, yalava düşdüm. (Qarabağ)
- Bir əli od, bir əli su. (ŞM)
- Bir əlində od, bir əlində su. (Qarabağ)
- Köyilnən fel düz deyil. (SMOMPK)

- Könlü ilə feli bir deyil. (/...../)
- Felilə qövlü bir deyil. (Bakı)
- Dəvə cinsi olma (yaxud dəvə kimi geri işəmə). (/...../)
- Onu əliyəndə duyarsan. (ŞM)
- Əliyəndə duyarsan. (SMOMPK)
- Cücəni payızda sayarlar. (/...../)
- Çox çalışmaq çarığ yırtar.
(iş odur haqqa vara) (Ümumi)

MƏSLƏK VƏ SƏNƏTLƏR HAQQINDA

Avçılıq, çobanlıq, dəvəçilik, əkinçi və bostançılıq-bağçılıq və ilx.

I Avçılıq

- Nə ava gedər, nə avdan qalır. (SMOMPK)
- Av atanın deyil, yeyəndir. (/...../)

II Çobanlıq

- Sürü çobansız olmaz²⁷. (/...../)
- Örüşündə atla. (/...../)
- Örüşündən çıxma. (/...../)
- Çobanın könlü olsa, təkədən penir (pendir) tutar.
(Naxçıvan)
- Mən qurt isəm, alaram, mən çobanam vermərəm.
(SMOMPK)
- Sənin həftəndən motal olmaz. (/...../)
- Yüz aşığın bir saqqası (dağası) olur²⁸. (Şəki)
- “Oha” var dağdan endirir, “oha” var dağa mindirər.
(SMOMPK)
- Xam yer axtarır basdırmağa. (/...../)
- Uşaqlar cəhənnəm, mal-qara necədi. (Şamaxı)
- Naxır yeri ilə gedib ala dana axtarır. (Naxçıvan)
- Qurtdan qorxan qoyun saxlamaz. (/...../)
- Qoyunu olmayanın bıçağı iti olur. (/...../) (Naxçıvan)

²⁷ Şahpərəstlərin savlarındandı ki, məcazi mənə

²⁸ Yüz qoyunun başına bir eşşək düşər

III Heyvandarlıq

- Dəvə Xançobanda olur. (SMOMPK)
- Ya dəvə ölər, ya dəvəçi. (/...../)
- Sən ol, bir də Varnada dəvə kəs. (/...../)
- İlxıçının qazancı havayı minməkdir. (/...../)
- Kankanın vəsiyyətləri qızıl öküzdür. (/...../)

IV Əkinçilik

- Toxumu gətir, xirməni axtar. (/...../)
- Xirmənin tozu bərəkətədi olar. (/...../)
- Hər kəs öz əkdigini biçər.
- Nə (hər nə) əkərsən, onu biçərsən. (/...../)
- Dərzin az oldu xirməni böyük aç. (/...../)
- Arpa əkən buğda biçməz. (/...../)
- Quşdan (sərçədən) qorxan (gərək) darı əkməsin. (S.Ş.)
- Əkinini göy ikən yiyən xərmən vaxtı ac qalar.
- Yaz əkinçi, qış dilənçi. (Naxçıvan)

V Bostançı – bağban

- Bostançının sovgatı kəlik olar²⁹. (Bakı)
- Bostanda yemiş olanda, bostançı kar olar. (SMOMPK)
- Bağçı bağ qıydı – bağban salxım qıymadı. (/...../)
- Hər nə gedərsə bağdan gedər, bağbanın nəyi gedər. (/../)

VI Kömürçü, dərzi, pinəçi, camadar, dəllək haqqında

- Kömürçü özünün, qaralıqdan nə arı. (Bakı)
- Dərziyə köç dedilər, iynəsini (ignə) yaxasına sancdı. (SMOMPK)
- Dərziyə köç dedilər sancdı qaçsın belinə. (Bakı)
- Pinəçinin mayası ignə ilə bizdi (yaxud ignə bizdir). (SMOMPK)
- Papaqçının qaçağı papaqçı dükanıdır. (Bakı)
- Camadarın şahlığı hamamçılıqdı. (/...../)
- Dəlləkliyi bizim başımızda öyrənir. (Ümumi »)

²⁹ Bakı bağlarında: “Bostançının sovgatı əgri dındıq xiyar olar” deyirlər

VII Zurnaçılıq

- Zurna çalan özü yaxşı bilər. (SMOMPK)
- Zurnaçı zorun yuvuna verir. (/...../)
- Çala-çala çalağan olar. (/...../)
- Qırxında oğrənən gorunda (axirətdə) çalar. (/...../)
- Altmışda zurna öyrənən qəyirdə çalar. (Bakı)
- Zurnanın səsi uzaqdan (kəndinə) xoş gələr. (/...../)

VIII Culfa

- Bekarlıqdan culfalıq. (SMOMPK)
- Culfa kəfənsiz ölər. (Naxçıvan)

IX Zərgər və başqalar

- Zər qədrini zərgər bilər³⁰ (Nə bilir hər divanə). (Naxçıvan)
- Qurban zərgara saldı səni (məni) pərkara. (Ümumi, Bakı)
- Çünki oldun dəyirmançı çağır gəlsin (dən Koroğlu) haray. (/...../)
- Quşu quş ilə tutullar. (Naxçıvan)
- Ya quşu quşnan tuturlar. (Bakı)
- Gəminin işini qeyçi gilər. (Bakı)
- Versən pendir eylərəm kəndir,
Versən aşq eylərəm baş. (Şəki)

Aşıq haqqında

- Aşıq üz görən yerdə yatağandır qalağan. (Bakı)
- Yaxşı saxla aşığı (aşığı yaxşı saxla) bədnamçıdır el gəzər. (Ümumi)
- Aşıq ilə mollanın heç olmaz şad arası. (SMOMPK)
- Aşıqınkı haylandı (haydan), mollalarınkı vaynan (vaydan). (/...../)
- Aşıqınkı Xudafərinən keçibdi. (/...../)
- Hər aşığın bir dövranı var. (/...../)
- Aşığın beş gün dovranı olar. (Ümumi, Bakı)
- Aşığın sözü qurtaranda yaram-yaram çağırar (neynim-neynim digər). (Bakı, Naxçıvan, Ümumi)

³⁰ Bəzi yerdə birinci qismi deyilir.

Həkim

- İki yüz eşşək öldürməyəncə baytal olmazsan. (Bakı)
- Sağalsa həkiməm, sağalmasa, mən kiməm. (SMOMPK)

Mürdəşir

- Mürdəşir haqlıdır: ölü necə ölür ölsün. (Naxçıvan)
- Mən mürdəşirəm yuyaram, istər cənnətə getsin, istər cəhənnəmə (getsin). (Ümumi)

Ümumiyyətlə sənətkarlar haqqında

- Əlləşən güləşənə verir, güləşən³¹ əlləşənə. (SMOMPK)
- Kürkçünün kürkü olmaz, börkçünün börkü. (/...../)
- Başmaqçının başmağı olmaz, börkçünün börkü. (/...../)
- Papaqçının papağı olmaz, çuxaçının çıxası. (Şəki)
- Çörəgi çörəkçiyə ver, bir çörək də üstəlik (ya artığını). (Şəki, Naxçıvan, Ümumi)
- Başmaqçının başmağı yırtıq olar. (Naxçıvan)
- Sənətkar oğru olar. (Bakı)
- Ustakarın oğrusunu dutmaq olmaz. (/...../)
- Sənət insanın xəzinəsidir. (/...../)
- Mənə usta diyərlər, arvadıma utazən. (/...../)
- Bir birinin bəsinə (bəhsinə) qılını yolar tərsinə. (/...../)

EV LƏVAZİMƏTİ, ALƏTLƏR VƏ ƏSLİNƏ SİLƏHLƏR, AV LƏVAZİMƏTİ, PALTAR VƏ ALƏTLƏR

I Ox, cida, qılınc, tüfəng, silah

OX

- Atılan ox geri qayıtmaz (dönməz). (Naxçıvan)
- Oxunu atıb yayını gizlədir. (/...../)(Naxçıvan)
- Öldürən ox, günahkar oxatan. (SMOMPK)

Cida

- Cidanı cibə (çuvala) qoymaq olmaz. (Ümumi)
- Cidanı oğruyan yerin tapar. (Bakı)

³¹ Güləşən degil, goreşən olmalıdır

Qılınc

- Qurd ilə qoyun – qılınc ilə oyun. (/...../)
- Qılınc qının (öz qınıını) kəsmək. (Ümumi)
- İki qılınc bir qına girməz. (S.Ş.)

Tüfəng

- Tüfəngin dolusundan bir adam qorxar, boşundan iki. (Ümumi, Bakı)
- Dolu tüfəng birisini qorxudar, boşu ikisini. (SMOMPK)
- Boş tüfəngdən iki adam qorxar. (Göyçay)

Xış, kotan, qayış

- Xış kötügə dayanıb³². (/...../)
- Kotan nə bilir ki, qayış nə çəkir. (Naxçıvan)
- Qayış bilir kotan nə çəkir. (SMOMPK)
- Kotan bilir öküz nə çəkir. (Şamaxı)

Navar yük

- Yük bacından içməz. (S.Ş.)
- Navar cecim qırağında. (SMOMPK)

Qıfıl, açar

- Qıfıl oğru içindir, möhür doğru için (S.Ş.)
- Açarın gücü qıfılda zor zor (S.Ş.)

Paltar

- Məsləhətli don gen olar. (SMOMPK)
- Ağ libas tez çirklənir. (Naxçıvan)
- Bundan Fatmaya tuman olmaz. (SMOMPK)

Papaq

- Papağı isti-soyuqdan ötrü geyməyirlər. (/...../)

³² Bıçaq sümüyə dayanıb – mənasındadır

Ev ehtiyacı

Ev, ocaq, anbar

- Yıǵılın babam ocağına. (SMOMPK)
- Boş anbar, boş daǵarcıq, ha ölç, ha ölç. (Naxçıvan)
- Boş anbar, boş kilsə. (Bakı)

Çıraq, şam

- Bu evin çırağının işığı o evə düşməz. (SMOMPK)
- Söndü bizim çırağımız, yandı sizin çırağınız. (/...../)
- Çıraq dibinə işıq salmaz. (Naxçıvan)
- Çırağın başı kəsilməsə, işıq verməz. (Nuxa – Əfəndizadə)
- Şam özü gər yanmasa, pərvanəni yandırılmaz. (S.Ş.)
- Bir birədən ötrü yorğanı yandırmaq olmaz. (/...../)

Ayaqqabı

- Çarığında əsirgəyən patavasında tapar. (SMOMPK)
- Qızıldan çarıq geysən, gənə adı çarıqdır. (/...../)
- Başmaq palçıqsız olmaz. (Naxçıvan)
- Başmaq cütdənəndə (ciftlənəndə) bilinər³³. (SMOMPK)

Gön

- Saxla gönü, gələr günü. (SMOMPK)
- Baş gön «beş gün». (/...../)
- A, cırım! Handansan?
- Bu yatan göndən! (/...../)

Çalğı alətləri

- Ərik ağacından saz olmaz. (/...../)
- Gəl zurnadan xəbər al. (/...../)

Qələm*

- Qələmin ucu, qılıncın gücü. (/...../)
- Qaz lələgi qanun yazar. (/...../)

³³ «Cücəni payızdag» mənasında

* Qələm haqqındakı sözləri ya şairlər, yazıçılar, yaxud mədrəsədəkilərin söylədiyi məlumdur

- Qələm yazanı qılınc poza bilməz. (/...../)
- Qələmin bir nöqtəsi koru gözlü edər. (/...../)
- Qələm sultandı ki, əhli-qələmə rütbə verər. (/...../)
- Qələm dutan əl suala açılmaz. (/...../)
- Qələm əgri kəsilsə də, doğru yazar. (Şəki – R.Ə.)
- Qələmin yazısı bir olsa da, dili ikidir. (/...../)
- Qələmi yarmasan, yazmaz. (/...../)

HEYVANLAR

Məməli heyvanlar, quşlar, sürünənlər, balıqlar, cücələr, həşərat

I Məməli heyvanlar

(Bu bəhsdə heyvanlardan açılan sözlərin hər birisini kitab məqamında ümumiyyətlə, insana aid olduğunu qeyd etməliyik)

- Meymunun boğazına su çıxanda balasını ayağı altına alar (14-cüyə baxılsın). (Naxçıvan)
- Siçanlara xərac gələndə gecə quşu dişini görkəzdi. (Bakı)
- Quşlara xərac gəldi, gecə quşu dişini görkəzdi. (Bakı)
- Pişik arxasını yerə vurmaz. (SMOMPK)
- Pişigin arxası yerə dəgməz. (Bakı)
- Pişik kimi yeddi canı var. (/...../)
- Pişigə dedilər atandı yaxşı, anan? Dedi: «Nə o, nə o»(/../)
- Yəyəsinin yanında pişik də it basar. (SMOMPK)
- Pişik balasını çox istədigindən yeyər. (Ümumi)
- Pişik olmayan yerdə siçanlar baş qaldırır. (SMOMPK)
- Pişigi dara qısnayanda öz üzünü cırmaqlar. (Ümumi)
- Ayi bir bəd (yaxud böyük). canavardı,
- Yumurtalasa da, yumurtdar. (SMOMPK)
- Ayının yüz oyunu var, bir armudun üstündə. (/...../)
- Armudun (yaxud meyvənin) yaxşısını ayı (yaxud çaqqal) yiyər. (/...../)
- Məşədə yemişin yaxşısını ayı (yaxud çaqqal) yiyər. (/.../)
- Ayı bərkə düşəndə balasını ayağının altına alar. (/...../)
- Qonşu iti qonşuya hürməz. (SMOMPK)
- Kənd (yaxud ovalar, obalar) aşırı it hürməz. (Ümumi)

- İti sel aparmaz. (/...../)
- Nə qoyuna gedər, nə qapıda hürür³⁴. (/...../)
- Bir tabaq kütüm olsa, biri sənə yoxdu ala köpək. (/...../)
- İt uluya-uluya başına qal gətirər. (Bakı)
- Erkek itin qarnı tox gərək. (/...../)
- İt qorxduğu yerə hürəyər. (Naxçıvan)
- Hürər dutmaz. (Bakı)
- Çoq hürən it dutmaz. (/...../)
- Hərbədən qorqma, it qorqusundan hürür. (SMOMPK)
- Hürər, hürər, burnu şişər. (/...../)
- Nə ağacı tavlə, nə iti hürüt. (Naxçıvan)
- Yatar iti oyatma. (/...../)
- İt hürər, karvan keçər (Yel qayadan nə aparar). (/...../)
- Hürmək itə qalar, karvan öz yolun gedər. (SMOMPK)
- İt itlə boğuşar, yolçunun işi rast gələr. (Naxçıvan)
- İt itnən boğuşar, yolçuya girəvə düşər. (Salyan)
- İt it (ilə) dalaşdı, yolçunun yolu rast düşdü. (SMOMPK)
- İt itnən boğuşdu, yolçu yolunu düşdü. (Bakı)
- Bayram sümügü ilə köpək kökəlməz. (Naxçıvan)
- Bir napakdan bir də köpəkdən (qorqmalı). (SMOMPK)
- İtin əbləhi (yaxud axmağı) qonaqdan da pay umar. (/../)
- Köpəgin ayılanı ələ düşməz. (SMOMPK)
- Ayıq it ələ düşməz (ələ gec düşər). (Bakı)
- İt sümügü yiyəndə sevinər, amma s..... uluyar. (SMOMPK)
- İy bilməyən tula olmaz, dərisini kola verməz (ya verməz). (SMOMPK)
- İt itdigini (itligini) tərək etsə də sümsüklüğünü tərək etməz. (Bakı)
- İt itdigindən əl çəksə, sümsüklüğündən əl çəkməz. (/.../)
- İt qursağı yağ götürməz. (Naxçıvan)
- İtin əcəli gələndə məscidin divarına işər. (/...../)

³⁴ Yaramazlara ümumən deyilir

- Tazının heyzligindəndir – dovşan tayada balalayır (doqar). (/...../)
- Tazı heyz olanda dovşan kənd qırağında gəzər. (Qarabağ, F.A.)
- İt ayağını karvandan kim əsirgər. (Naxçıvan)
- İt nalbənd (yaxud dəmirçi) dükanından nə aparacaq. (Bakı, Şamaxı, SMOMPK)
- İt əl çəkdi (yaxud çəkib), motal əl çəkmədi (yaxud əl çəkməyib). (Ümumi)
- İtin dişi, donuzun dərisi. (/...../)
- İtin adını apardın ağacı əlinə al. (/...../)
- Adını dut (çək), qulağını bur. (Bakı)
- Adını dutdun, qulağı görünür. (Ümumi)
- İt nədir ki, yunu (yaxud tükü-gözəmi) nə ola? (/...../)
- İt özü nədi ki, südü nə ola?. (SMOMPK)
- İki it bir aslana dov(do) gələr. (Naxçıvan)
- İt hürər cərci gəlir, elə bilirəm elçi gəlir. (SMOMPK)
- İti yuduqca mundar olar. (SMOMPK)
- İt getdi, ipi də getdi (ipi də apardı). (Bakı)
- Çağırım eldən ayıb, çağırمامam it itdi. (Bakı, Şamaxı)
- Aləmə it hürər, bizə çaqqal. (Bakı)
- Özgələrə it hürər, bizə Mazandaran çaqqalı. (Şamaxı)
- İtə hörmət edərlər yiyəsi xatirinə. (Bakı)
- Yiyəsini sevən itinə çörək doğrar. (SMOMPK)
- Tulanın qulağını kəsmək ilən köpək olmaz. (/...../)
- Köpək köpəgi minər. (SMOMPK)
- İt itin dişindən qorxar. (Naxçıvan)
- Köpək qocalanda qurdun gülüncü olur. (Bakı)
- Ala it çaqqalın dayısıdı. (SMOMPK)
- İtin qudursun, çaqqal!. (SMOMPK)
- Paxıl artsa, qurd artar. (Naxçıvan)
- Qurd yuvasından sümük əksik olmaz. (Naxçıvan)
- Qurt dumanlı gün axtarır (yaxud axtarar - sevər). (Köçərli, Naxçıvan)
- Qurt tükünü dəgişər, xasiyyətini dəgişməz. (Naxçıvan)

- Qurdun adı «yedi» yesə də, yeməsə də. (SMOMPK)
- Qurt ötürüşündən (örüşündə) ac qalmaz. (/...../)
- Qurt nə bilir qatır bahadır. (/...../)
- Qurt dartdığıni bilər, ötürdüyünü bilməz. (/...../)
- Qurt ular, öz başına bəla gətirər. (S.Ş.)
- Qurt ulaya-ulaya başına bəla gətirər. (SMOMPK)
- Çaqqal var gödən çıqardır, qurdun adı bədnamdır.

(Bakı)

- Qurda rəhm edən qoyuna zülm edib. (Naxçıvan)
- Qurdun səbəbinə quş da yiyir. (/...../)
- Qurtların səbəbinə quşlar da övnəli olur. (/...../)

Tülkü

- Tülkü hara, quyruğu da ora. (SMOMPK)
- Tülkünü şirəngi (zirəngi) iki ayağından (yaxud ayağı ilən) tələyə düşər. (/...../)
- Tülkü dəligə girə bilməyir quyruğuna süpürgə bağlayır.

(Naxçıvan)

- Tülkü suvaxlı bağa girməz. (/...../)
- Tülkü yiyəni aslan qusdura bilməz. (/...../)
- Tülkü çox bildigindən tələyə düşər. (/...../)
- Dərə xəlvət tülkü bək. (Ümumi)
- Tülkü tülküdən qalsa ya burnudur, ya qulağı. (Bakı)
- Tülkü var ki, baş kəsər, qurdun adı bədnamdı. (Naxçıvan)

Çaqqal

- Meşə çaqqalsız olmaz. (Ümumi - SMOMPK)
 - Qurdun adı bədnamdı, çaqqal var ki, gödən yırtar³⁵.
- (SMOMPK)
- Çaqqal gölündə toyuq qaqqıldar. (/...../)

³⁵ Bakıda: «Çaqqal var ki, gödən yırtar, qurbun adı bədnamdu» deyirlər.

At

- Ağ at arpa yeməz. (Ümumi)
- At kimindi minənin. (/...../)
- İtin yanına daldan get atın yanına qabaqdan. (/...../)
- İtin acığı quyruğundan bilinər, atın acığı qulağından.

(SMOMPK)

- Atı atası ilə tanıdalar, qatırı anası ilə. (Bakı)
- Alma kürən, satma kürən³⁶. (SMOMPK)
- Yüz kürənnən bir kürən³⁷. (/...../)
- Peşəngin axır torbakeş olur. (/...../)
- Yaxşı at yemin artırır, pis at qamçı. (Ümumi)
- At onunda-dununda. (SMOMPK)
- Yeyin at özünə qamçı vurdurmaz. (Naxçıvan)
- Uzaq mənzilə yetişmək üçün atı yavaş sürməli. (/...../)
- Ata dost kimi bax, düşmən kimi min. (/...../)
- Arpa yemiş at mənzil kəsər. (SMOMPK)
- Arpa verilməyən at qamçı gücü ilə yeriməz. (Naxçıvan)
- Bəy (bəy) verən atın dişinə baxmazlar. (Ümumi)
- Boş torba ilə at dutulmaz. (SMOMPK)
- At təpiginə at tablalar (dözər). (Ümumi)
- Anasından qabaq düşən qulunu qurt yiyər. (SMOMPK)
- Düzəndə minmə, enişdə yədəgin çək, dikdə qabağa sal, yeriməsə, mən zamin. (/...../)
- Mən Allah-Allah ilən day ögrədirəm, sən papağ atıb hürküdürsən.
- Belə şıllaq atan madyan qulun saqlamaz. (Ümumi)
- Düzdə yeriyyə bilməz, yoxuşda şıllaq atar. (/...../)
- Yabılarda qotur yabı mərd olar.
- Yorulanda yeyəsinə dərd olar. (Ümumi)
- Arıq ata quyruğu da yüküdür. (/...../)
- Atı palan saxlar, ölkəni yalan. (/...../)

³⁶ Kürən at həmişə sahibinə ziyan verər. Ona görə də bu iki sav ilə xalq kürən ata etibar etməmək və ancaq bundan bəri nöqsansız olur demək istəyir

³⁷ Peşəng – karvanın başına gedən gözəl deməkdir.

- Xasiyyətini bilmədiğin atın dal-qabağına keçmə (quyruğunu əlləmə). (Bakı, Naxçıvan)
- Halını bilmədiğin atın dalına keçmə. (SMOMPK)
- Kor atın kor da nalbəndi olar. (Naxçıvan)
- Ucuz aldın, quyruğunu dügünlə³⁸. (SMOMPK)
- Ətin batmanı on manat gördüm atın sağırsında.
- At isə bir dəri bir sümükdü. (SMOMPK)
- Ata ot, itə ət. (/...../)
- Həm dayımgilə gedərəm, həm daylağımı ögrədərəm.(./.)
- At ələ düşər, meydan ələ düşməz. (/...../)
- Atın ölümü (ölməgi) itin bayramıdır. (Ümumi)
- Atdar ölüb, itdərin bayramıdır. (Bakı)
- Qısrığa yanan, canım day dalınca getdi. (Naxçıvan)

Eşşək

- Boş eşşək yorğa gedər. (Ümumi, Köçərli)
- Acımış eşşək qatırdan yeyin gedər. (Naxçıvan)
- Acımış eşşək atdan yükrək olar. (SMOMPK)
- Axsaq eşşəgin kor nalbəndi olar. (S.Ş.)
- Eşşəgin bozdur, dəgirmanə getmir³⁹. (Naxçıvan)
- Eşşəgin böyüğü tövlədədir. (/...../)
- Bostana dadanan eşşəgin qulağı və quyruğu olmaz. (SMOMPK)
- Eşşəkdən adınalıq umur. (/...../)
- Eşşəgə anğırtı xoş gələr. (Şamaxı)
- Eşşəgin anğırmağından isə qoduğun işqırmağı. (SMOMPK)
- Eşşək bir yerdə palçığa batsa, ölsə də o yerə girməz.(./.)
- Eşşək ya oduna işdər (işlər), ya suya. (/...../)
- Eşşəgin ayağı suda olsa, fısdılıq nəyə lazımdar. (SMOMPK)
- Qodux örkəndə anasından qabaq düşər. (Ümumi, SMOMPK)

³⁸ Bir şeyə dəgməz olduğu üçün başını ala demək istənilir.

³⁹ Tərsdir demək

- Dəh, gəl, eşşəgi palçıqdan çıxart. (SMOMPK)
- Həmi ulağ, həmi sulağ. (Ümumi)
- Eşşək aldım qatır çıxdı⁴⁰. (Ümumi)
- Nə qədər eşşəgi var idi, palan axtarırdı.
- Palanı tapan kimi eşşəgi qurt yedi⁴¹. (SMOMPK)
- Xiyar pulu ilə (yerpənək) alınan eşşəgin ölümü suda (suda) olar. (Ümumi)
- Əlli illik eşşəginə dəgirmanın yolun ögrədir. (SMOMPK)
- Ölmə eşşəgim (yaz gəlib) yonca bitincə⁴². (Ümumi)
- Allah eşşəgə buynuz versə idi, dünyanı dağıdardı (versə, vurur ölkəni dağıdar). (Bakı)
- Eşşək eşşəgi borc qaşiyar.

Dəvə

- Dəvə yaxını otlar, uzağı gözlər. (SMOMPK)
- Dəvəni yatırmasan yüklənməz. (Naxçıvan)
- Maya doğmaz, nəər doğar. (Naxçıvan)
- Dəvəyə dedilər boynun əgridir, dedi: «Haram düzdür, boynum düz olsun (ola)». (Bakı)
- Dəvənin harası (nəyi) düzdür ki, boynu düz ola. (S.Ş.)
- Dəvə oynayanda (oynayan günü) qar yağar. (Ümumi)
- Dəvə ölsə dərisi bir yükdür, toyuq ölsə, dərisi bir cəngə tükdür. (/...../)
- Dəvəni xəlbir ilə suvarır. (/...../)
- Dəvəyə şüşki nə eylesin. (/...../)
- Dövlətdə dəvə, övlətdə (öləddə) nəvə. (SMOMPK)
- Qarı qabağına dögməklə dəvə pambuqdan çıxmaz. (Naxçıvan)
- Ölmüş dəvənin dərisi bir eşşəgə yükdür. (SMOMPK, Ümumi)
- Dəvə ölsə, dərisi bir eşşəgə yükdür. (Ümumi, Naxçıvan)

⁴⁰ “Doşab almışam, bal çıxıb”sözünü xatırladır

⁴¹

⁴² Ölmə eşşəgim sabah olur yaz
Yonca bitincə eşşək olur saz (S.Əzim)

– Dəvə nə qədər ölü olsa, cihazı bir eşşəgə yüküdür.
(SMOMPK)

– Dəvəyə qanqal lazım olsa, boynunu yüz yerdən uzadar.
(Naxçıvan)

– Dəvə bu boyilən əlbət uşaq imiş. (SMOMPK)

– Dəvə bu ağıl ilə uşaqmış. (Bakı)

– Nərin dizi bağlı gərək. (SMOMPK)

– Əvvəl dəvəni ovsarla, sonra Haqqa ismarla. (/...../)

– Dəvənin azanı Ağcaqabula gedər. (Bakı)

– Dəvə tanımasa, ovsarı tanıyar. (SMOMPK)

– Allah dəvəyə qanat versəydi, dam-daşı dağıdardı.

(SMOMPK, Ümumi)

– Dəvə deyiləm iki yerdən boğazlanam. (SMOMPK)

– Dəvə didi: «Hamamdan gəlirəm»

Dedilər: «Görünür qılça – paçandan». (/...../)

– Dəvənin biri bir dəngə, vay dənək dərdi. (Şamaxı)

– Dəvələr dəngə gedir (vay dənək için). (SMOMPK)

– Dəvə durdu dam yıqdı. (Ümumi)

– Dəvə, dəvə hut dəfə,

Zənciri polat dəvə,

Dalına vurum oynarsan

Saqqız versəm çiynersən. (/...../)

– Dəvəyə didilər: Eniş yaxşıdır, yoquş?

Dedi: Lənət hər üçünə. (/...../)

– Uşaqlıq dəvəsidi, yüklənməz. (/...../)

– Dəvə nalbəndə əgri baxar. (S.Ş.)

– Dəvədən böyük fil var. (Bakı)

Qara mal

– Öz gövşəninə otdayan mal ac qalmaz. (SMOMPK)

– Təpik atma, qısır qalarsan. (SMOMPK)

– Əmanət mal qüvvətli olur kəmxörək. (/...../)

– Almadığın heyvanın quyruğundan dutma. (/...../)

– Ürkütməsən, sanamaq olmaz. (/...../)

– Ürkütməsən, saymazsan. (Şamaxı)

- Səhər gidər naxıra, axşam gələr axıra. (Bakı)
 - Naxır durmağınandır. (SMOMPK)
 - Harda qamış, orda camış. (Ümumi)
 - Qamış ola, gomuş ola. (/...../)
 - Ev danasından (ev buzovu) öküz olmaz. (/...../)
 - Çöngə öküz olunca yiyəsi donquzu dönər. (/...../)
 - Dana oynar, mıxını bərgidər. (/...../)
 - Dana böyür (böyüyür), amma çulu böyüməz. (/...../)
 - Camış ilə gəzən dananı qurt yiyər. (Naxçıvan)
 - Qaçğan dana muzunu⁴³ bərgidər (dana oynara baq).
- (SMOMPK)

- İnak kimi süd verməyən öküz kimi kotan sürər. (Bakı)
- Pulunu ver inəgə, bağla dirəgə, nəinki ver qoyuna özünü sal oyuna (Köçərli)

– Öküzün cütdü

İşin bitdi. (SMOMPK)

– Öküzün (tapdı) təkdi

İşin zaydı. (/...../)

– Öküzün böyüyü pəyədə qalıb. (Ümumi)

– Öküzün qaşqasın döğərlər (qovarlar)⁴⁴. (/...../)

– Ahıl öküz cütə getməsə, uşaqlar acından qırılar. (Köçərli)

– Cütə getməyən öküzün olsun, işə getməyən oğlun.

(Bakı)

- Öküzün cütə getməyəni ətlik adına satılar. (Köçərli, Ümumi)

– Vuran inəgə Allah buynuz verməz (sin). (Bakı)

Qoyun, keçi

- Qoyun dediyin eşşək bağırsağıdır, dalısı heç üzülməz. (Köçərli)

– Qoyun diyir, məni çək xarabalığa, səni çıxardım abadlığa. (/...../)

– Tək qoyundan sürü olmaz. (SMOMPK - Ümumi)

⁴³ Bağını, içni

⁴⁴ Çünki hamıdan tez gözə çarpan o olar

- Çoq qoyundan çoq quzu olar. (/...../)
- Qoyun ayağı incələr, quzu ayağı canlanar. (SMOMPK)
- Südlü qoyun sürüdən ayrılmaz. (Naxçıvan)
- Hər qoyun balasını çox istər, amma kərə qoyun. (/...../)
- Quzunun təqsiri qurdun acımasıdır. (SMOMPK)
- Qoyun olmayan yerdə keçiyə Kərəməddin ağa (Kərim ağa – Kərəm ağa) diyərlər. (Şamaxı, S.M. Qəmərli)
- Yüz qoyuna da tiri hu, bir qoyuna da tiri nu
- Birə də hudı, minə də hudı. (/...../)
- Keçi keçi, qoyun qoyun yolunda. (SMOMPK)
- Qoyunu qoyun ayağ ilə sanarlar (ayağından). (Bakı,

Ümumi)

- Qoçun buynuzu özünə ağır olmaz. (Naxçıvan)
- Qoç buynuzu özünə ağır olmaz. (Naxçıvan)
- Qoç buynuzu qoca ağırlıq eyləmər. (/...../)
- İki keçi bir gəmini batırar. (/...../)
- Keçi handa, qaya handa. (Köçərli, Qəmərli, SMOMPK)
- Qoy keçinin ölümü (kaş) paltadan olsun (olaydı). (S.Ş. Naxçıvan)

– Keçi can hayında (qayğısında), qəssab piy hayında. (qayğısında) (Ümumi)

– Qurt keçiyə dəgməsə, Məkkəyə gidər. (SMOMPK, Ümumi)

– Keçiyə qurt dəgməsə, gedib Həccə çıxar. (S.Ş.)

– Keçinin əcəli dolanda çobanın ağacına sürtünər. (Qəmərli)

– Keçinin əcəli çatanda (gələndə) çobanın ağacına sürtüşər. (/...../)

– Keçi sənin qulundu. (Naxçıvan)

– Keçi çayı bağıra-bağıra keçər. (SMOMPK)

– Keçi suyu bəyirə-bəyirə keçər. (Naxçıvan)

Ceyran

– Bir talada iki aqşaq ceyran olmaz. (SMOMPK)

Donquz

- Yer yeyesiz qalanda donquz tƏpƏyƏ çıxar. (/...../)
- Ac donquz darıdan çıxmaz. (/...../)
- Dəriya girən donquz yabanı özünə qəbul eylər. (/...../)
- Quran (yaxud dua) oxumaqnan donquz darıdan çıxmaz. (Ümumi)
- Yalvarmaqla donquz darıdan çıxmaz. (Naxçıvan)

Nəhənk – balina

- Nəhənk deryada olar. (/...../)

Quşlar

- Hər quş öz yuvasının ağasıdır. (S.Ş.)
- Quş qızıl qəfəsdə olsa, yenə dustaxdı. (SMOMPK)
- Quşun qanadı özünə ağırlıq eyləməz. (/...../)
- Quş qanadından kirə istəməz. (Qəmərli)
- Yerdə yatan yumurta gögdə uçan quş olar.
- Ət yiyən quş dimdigindən bəlli olar. (Ümumi)
- Qaraquş atdığıni bilər, vurduğunu bilməz. (SMOMPK)
- Qara quşa ləyər öz dimdigindən toxunur. (/...../)
- Tər lan yerin sar dutmaz. (Ümumi)
- Şux tər lan yerinə cürə bağlanıb. (SMOMPK)
- Bildirçinin bəklığı darı sovruncadı (bitincədi). (Naxçıvan)
- Qaz uçdu (uçar), qarğa qondu (qonar). (S.M.Ə.)
- Tovuq (toyux) qaz yerışı yerisə, çiçingi (çəcənəyi) çatdar. (ayrılar) (SMOMPK)
- Tovuq qaz yerışı yerisə, öz yerışini də yanılar (yaxud yadırğar yadından çıxar)⁴⁵.
- Tavux durub qaz yerışı yerisə, cəcigi ayrılar. (/...../)
- Ördək istər qaz yerışı yerisin, vurar pətənəğini yırtar. (Bakı)
- Toyda olsa, vay tavuğundur, vay da olsa, vay tavuğundur.

⁴⁵ Kinayə məqamında

- Vuraram ölər, “kiş”deyərəm gitməz. (/...../)
 - Toyux bir su içər, bir Allaha baxar (şükr eylər).
- (Naxçıvan)
- Cücə səbət altında qalmaz. (SMOMPK)
 - Tovuşun cərməsi yumurtasıdır. (Ümumi)
 - Yumurtdamadı, yumurtdamadı falya nə?. (SMOMPK)
 - Yumurtdamadığı bəs degil, falı da içir. (Bakı)
 - Yumurtlamadı, falı da yedi. (/...../)
 - Tavuq bir yumurtda yumurtlasa, yüz evli qonşuya xəbər eylər, gamuş doğsa, heç səsi çıxmaz. (/...../)
 - Xoruz bir kərrə bəzənər. (/...../)
 - Xoruz olmasaydı, sabah açılmazdı. (Ümumi)
 - Xoruz quyruğu da yüküdü. (SMOMPK)
 - Qağayı haram tulmuşu (təxmu mürğ) halal. (Bakı)
 - Yüş qarğaya bir sapand daşı. (SMOMPK)
 - Qarğa özünü quş bilər, umac özünü aş bilər. (Ümumi)
 - Balalı qarğaya yem yoxdu. (/...../)
 - Qarğalar mənim tavuğumdu, yumurtasını görmərəm.(/..)

Sürünənlər

- Bağa özün çəkə bilməz, evin dalına alar. (Bakı, Ümumi)
- Tısbağanı ya öldür, ya arxası üstə qoy (çövrür). (/...../)
- Tısbağa özü yeriyə bilməz, damını dalına götürər. (/.../)
- Bağa (yaxud tısbağa) yol gidə bilməz, dayısını da dalına götürər. (/...../)
- Dağ üstəki tısbağa çöldəki gomuşdan böyük görünər. (SMOMPK)
- Dam üstə maral gəzər⁴⁶. (Bakı)
- İlanı görənə nələt, görüb öldürməyəne nələt, öldürüb basdırmayana nələt. (/...../)
- İlanı (ilan quyruğuna) basmasun, sancmaz (vurmaz).(/..)
- İlanın ağına da nələt, qarasına da. (Naxçıvan, Ümumi)
- İlanın balası anasına qənim olar. (Naxçıvan)

⁴⁶ İlan adını çəkəndə diyərlər ki, guya uyğuya ilan girməsin

- İlanın balası qənim olar. (Naxçıvan)
- Yatan ilanın quyruğunu basma. (/...../)
- İlan adamın topuğunu gözlər, adam ilanın başını. (SMOMPK)
- İlan ulduz (ayaz) görməsə, ölməz. (SMOMPK, Ümumi)
- İlan əvvəl özün qızdıranı öldürər (yaxud vurur). (SMOMPK)
- İlanın başı ağrıyanda yolun ortasına çıxar. (/...../)
- İlanın acığı yarpızdan gələr, o da gəlib burnunun dibində bitər. (Bakı)
- İlan hər yerdə əgri gedər, amma öz yuvasına düz. (SMOMPK)
- İlan hara getsə, öz yuvasına düz gidər⁴⁷. (Naxçıvan)
- Qurbağanı bir vurarsan iki sıçrar. (Bakı)
- Qudurasan, ay qurbağa, gəldi bizi vurmağa. (SMOMPK)
- Qurbağanı suya bir vararsan, iki sıçrar. (SMOMPK)

Balıqlar

- Balıq sudan çıxdı, ya öldü. (SMOMPK, Ümumi)
- Balığın ölüsü sudan çıxmağıdır. (/...../)
- Balıq başından iylənər. (Bakı)
- Balığı nə vaxt dutsan tazədi. (SMOMPK)

Cücülər – Həşərat

- Cibin şirinə yığılar. (Şəki)
- Miçək qana yığışar. (Bakı)
- Cibin qana yığılar. (SMOMPK)
- Cibin mundar degil könül bulandırır. (/...../)
- Birisi minə bağlıdı, mini də birisinə. (S.Ş.)
- Qarışqaya didilər: haradan gəlırsən.
Didi: Çin – maçındən
Didilər: Məlumdur sənın par-paçandan (Bakı, Ümumi)
- Qarışqaya şəbnəm böyük tufandar (Naxçıvan)

⁴⁷ Yerini yanılmaz deməkdir

- Qarışqanın ölümü yetəndə qanad gətirir (S.Ş.)
- Aslanın qorqusu qarışqadan olar (/...../)
- Qarınca qədərincə (Naxçıvan)
- Arının tikanını gördüm balından əl çəkdim (SMOMPK)
- Arı şirəyə dolanar (Naxçıvan, Ümumi)

NƏBATAT

Nəbatat

- Ot p..... yerdə bitər (Naxçıvan)
- Hər yemişin bir dadı var (SMOMPK)
- Çoq safsan bollu soğan yeginən (ye) (Bakı)
- Soğan eyb açandır (/...../)
- Qavun çıxdı, tüpür xiyara (SMOMPK)
- Yemişə görə şükür xiyara (/...../)
- Soğan göyərdi dedi: mən də güləm (S.S.)
- Soğan seyrək olduqca, başı ayrı olar (Şəki, R.Əfəndizadə)
- Əkdim, biçdim sarımsaq, xeyrini gördü qurumsaq (Ş.M.)
- Turpun sıqlığından seyrəkliyi yaqşındır (Şəki – R.Əfəndizadə)
- Sürməni Allah aparıb paxlanın gözünə çəkib (SMOMPK)
- Çayır didi: Yedi il leylaq yuvasında qaldım, yerə düşüb yinə atamın vətəninin itirmədim. (/...../)
- Yağmasa yağış, bitməz qamış. (/...../)
- Bağ olmayan yerdə böyürtikən bitər.
- Gül tikansız (xarsız) olmaz. (Bakı)
- Zəhməti bülbül çəkər, gülü qucar yinə xa. (S.Ş.)
- Zəhməti bülbül çəkər, açanda xar, xar açar. (/...../)
- Gül istəyən səbr edər. (SMOMPK)
- Hər şey öz vaxtında bitər. (SMOMPK)
- Hər şeyi vaxtında əksən dürr bitər. (/...../)
- Ağac olan yerdə budağ sınar. (/...../)
- Ağac dibindən su içər. (/...../)
- Ağacı içindən qurt yiyər. (/...../)
- Ağacı qurt içindən yiyər. (Bakı)
- Kəsildi ağaclar, dağıldı quşlar. (SMOMPK)

– Barsız (meyvəsi olmayan, yaxud meyvəsiz) ağaca daş atmazlar. (Ümumi)

– Bir ağacın kölkəsində bir sürü yatar. (SMOMPK)

– Ağacın meyvəsi olanda başını aşağı salar. (/...../)

– Ağac bar verdikcə (verəndə) başını aşağı (aşağa) tikər.

(Bakı, İrəvan)

– Adamı başdan, ağacı yaşdan. (SMOMPK)

– Ağacı kəsərsən, dibinə düşər. (/...../)

– Ağacı vurarsan, səmtinə yıxılar. (/...../)

– Ağacı acı, dambulu (meyvəsi) şirin. (/...../)

– Silbəni meyvəli ağaca vururlar. (S.Ş.)

– Ağacın yemişini ye, qabığını soyma⁴⁸. (SMOMPK)

– Hər meyvənin bir dadı var. (Ümumi, Naxçıvan)

– Hər meyvə öz mövsimində. (S.Ş.)

– Bildir yediyim bir əncil imdi gödənim incidir. (Bakı)

– Bildir bir əncil yemişəm, imdi içim göynəyir.

(SMOMPK)

– Sağ armud sapdan düşməz. (Naxçıvan)

– Alma ağacından alma, armud ağacından armud. (S.S.)

– Armud ağzıma, sapı Savalana (SMOMPK)

– Əlim çatmayan armud atam xeyratına. (/...../)

– Şahbalutdan yağ düşməz (yaxud yağ çıxmaz).⁴⁹ (/...../)

– Samanın tüstüsü göz çıxarar. (/...../)

– Saxla samanı, gələr zamanı (Naxçıvan)

– Odunu qoy beş, yanmasa, gözünü eş. (SMOMPK)

– Tüstü kötükdən çıxar, budaqdan çıxmaz (/...../)

– Ağacın iki başı var.

⁴⁸ “Duzu yedin duz qabını sındırma” ilə müqayisə

⁴⁹ Kök adam üçün deyirlər: “Şahbalutdur, yağ verməz”

İKİNCİ QİSM

İNSAN VƏ CƏMİYYƏT

İctimai münasibət

- 1 – İqtisadi fərq və rəbitələr
- 2 – Silk, sinif münasibəti
- 3 – İctimai rəbitənin müsbət və mənfə cəhətləri
- 4 – İctimai müəssisələr

İqtisadi fərq və rəbitələr

Var-mal, alver (ticarət) mənfəət və ziyan, pul, dövlətli - kasıb, ac-tox, özününkü, özgəninki, atlı, piyadə, yoqsulluq, borclu, alacaqlı, ağa-nökər, yer, torpaq, ortaqlıq, ihanət, tapmaq, itirmək, ihtiyac, dilənçilik, padşah, xan, bək, güclülük, buyuruq, rəftar, istismar-müftə, müftəxor

- Diriyə dirilik gərəkdi. (SMOMPK)
- Varlığa darlıq yoqdur. (Naxçıvan)
- Varlığa nə darlıq. (SMOMPK)
- Dünyanın malı dünyada qalar. (/...../)
- Malına düşdü talan, sən də bir yandan tala,
- Yeyilən maldı, qalan qəmdi. (/...../)
- Yiyən maldı, qalan miras. (/...../)
- Yiyərsən dadındı, verərsən adındı, verməsən yadındı.(/./)
- Qazandığımı it yiyər, yaxasını bit yiyər. (/...../)
- Malımızı it yiyər, canımızı pit. (/...../)
- Elə eylə ki (yaxud ye ki) həmişə yiyəsən. (/...../)
- Mal mənim, məsləhət mənim. (/...../)
- Dama-dama göl olar, dada-dada heç (olar). (Naxçıvan)
- Siçan sidiginin də dəryaya xeyri var. (SMOMPK)
- Artıq mal göz çıxarmaz. (/...../)
- Mal gidincə can gitsə yaxşıdı (/...../)
- Malım xarab olunca, canım xarab olsun. (/...../)
- Malım (zay) olunca, qoy canım zay olsun. (/...../)

- Sonsuz adam dövləti çox istər. (/...../)
- Sonsuz adamın gözü göy olar. (Naxçıvan)
- Yanıq mal hara gedirsən? Yandırmağa. (SMOMPK)
- Malın yeyəsi, uşağın atası. (/...../)
- Mal yeyəsinə oxşar. (/...../)
- Mal yeyəsinə oxşamasa, haramdı. (Naxçıvan)
- Malın şərikli olunca, arvadın şərikli olsun. (/...../)
- Mal sahibindən qiymət götürər. (/...../)
- Malı yox oğru apara, imanı yox şeytan apara. (/...../)
- Haramın binası olmaz. (/...../)
- Haram harama doğur (Ş.m)
- Haram harama gedər. (Bakı)
- Haram mal bərəkət dutmaz. (/...../)
- Haramın bərəkəti olmaz. (/...../)
- Halal artar, haram batar. (/...../)
- Haram gəldi halalı da apardı. (/...../)
- Pulun oldu yüz, gir içində üz. (/...../)
- Qoyunun oldu əlli, adın oldu bəlli. (Köçərli)
- Qoyunun oldu yüz, gir içində üz. (/...../)

Alver – ticarət

- Süftə səndən, bərəkət Allahdan. (SMOMPK)
- Hesab var dinar-dinar, baxış var xalvar-xalvar, (SMOMPK – Ümumi)
- Hesab var dinarcan, baxış var xalvarcan. (/...../)
- Qapıdan al, qapıdan sat. (/...../)
- Qartduca paxlanın qartduca alıcısı olar. (/...../)
- Xeyir ver, xeyir görəsən. (Naxçıvan)
- Nisyə, girməz kisəyə. (SMOMPK - Ümumi)
- Aldım qoz satdım qoz, bizə qaldı çıx-çiq (şax-şaqı). (SMOMPK)
- Almadığın heyvanın quyruğundan dutma. (/...../)
- Cəhənnəmə gidən gələr, müştərinin gidəni gəlməz. (/...../)
- Ucuzluqda o qədər yemişəm bahalıqda yadıma düşmür. (Bakı)

- Ucuzdan baha yoqdur. (SMOMPK, Ümumi)
- Qoy avcıma, qoyum avcına. (Bakı)
- Avcıma qoy, avcına qoyum. (SMOMPK)
- Yüknən gələn, taynan gidər,
Taynan gələn, daynan gidər. (/...../)
- Dəyədən yağ çıxar. (/...../)
- Eylə eylə ki, şorçu bir də bazara gəlsin. (Ümumi, SMOMPK)
- Aldığı bir ignədi, dəmirin (xalvarını) yoxlayır. (Ümumi)
- Malımız budu, yarısı sudu, alsan da budu, almasan da budu. (/...../)
- Endər saqqanı, sök qabırğanı. (/...../)
- Mənə bir pisbincə ət ver⁵⁰ (Salyan)
- Matahın (mətəin) matah olunca, bazarın bazar olsun. (Ümumi, SMOMPK)
- Yusif bazarıdı hər kəsin matahı varsa, gətirsin. (SMOMPK)
- Belə matahın var, Cəfərabad bazarına apar (SMOMPK, Ümumi)
- Bazara pulsuz gidən gora imansız (yaxud kəfənsiz) gidər. (SMOMPK)
- Özüm qoturam, keçim qotur deyil ki? (/...../)
- Satdığın kimi al. (/...../)
- Kor bazara gitməsin, bazar korsuz qalmasın. (Naxçıvan)
- Öz daş tərəzisi ilə çək. (SMOMPK)
- Sövdanı pul bilər, (kəsər) davanı dılinc (Ümumi)
- Pulunu verən mal alar,
Heç verməyən nə alar. (Naxçıvan)
- Yaqşı yerdə dükan açmış
Allah verə bazar ola. (Bakı)
- Müştəridə göz olsa, (Naxçıvan)
satan acından ölər.
- Dəvəni satan köşək ala bilməz,

⁵⁰ Bir pisbincə bir çetver: Salyan istilahıdır. Bəlkə az olsa görək.

Göşəgi satan eşşək. (Naxçıvan)

- Sərçəni bülbül adına satır. (SMOMPK)
- Ucuzdur var illəti, bahadır var hikməti. (Naxçıvan)
- Ucuzluqda alıcının, bahalıqda satıcının üzünü görmə.(/./)
- Ucuzdan bahası (bahazad) olmaz. (/...../)
- Nəğdi (nəqdi) qoyub nisyə dalınca düşmə (yaxud gitmə)

(Bakı)

- Bu günkü öpgə (ufkə) sabahkı quyruqdan iyidir.

(Naxçıvan)

- Qol əti qolda gidər, bud əti budda (gidər). (SMOMPK)
- Səndən yumurta alan sarısın içində görməz. (/...../)
- Aşbaz dükanıdı – az verərsən, az yiyərsən, çox verərsən, çox yiyərsən. (SMOMPK)
- Acıyan gidər, suzuyan (gicikən) gələr. (Bakı)
- Çərçinin xırda-xırda andı bir gün özünə qənim olar.

(Naxçıvan)

Mənfəət və ziyan

– Qır satıb qazanc eylədiyi olmuşdu, anbardakı dağarcığı yırtdı.

- Qazanc qudurdu, mayanı yedi. (/...../)
- Hər ziyanlıq adama bir ağıl ögrədər. (SMOMPK)
- Ziyanın yarısından qayıtmaq yaxşıdır (salamattı).

(Ümumi)

– Ziyanlığın yarısından dönmək hələ qazandır. (SMOMPK)

– Yaman yeyəcigin (yiyənin) olsun, yaman diyəcigin (diyənin) olmasın. (/...../)

- Ziyan ağıdan acıdır. (Naxçıvan)
- At özgənin, g..... özgənin,
Qazancın hamısı mənim. (SMOMPK)
- At özgənin, g..... özgənin binib çapmağa nə var (/...../)

Pul

- Qılınc açmayan yeri pul açar. (SMOMPK)
- Pulu az olanın qüssəsi də az olar. (Naxçıvan)

– Pulun gitməginə baqma, işin gitməginə (sinə) baq.
(SMOMPК)

- Pulunu pıluva ver, qızını keçələ. (/...../)
- Ağ pul qara gün üçündür. (Naxçıvan)
- Ağ pulu qara gün üçün yığarlar. (SMOMPК)
- Aşığı yığarlar oynamaqdan ötrü.
- Pul qazanmaq asandı, xərcləmək çətin. (SMOMPК)
- Pulu pul qazanar, yaxşı igit palçıq basar. (Bakı)
- Pulunu əziz edən özünü zəlil edər.
- Pul əl çirki kimidir.
- Pul əl kiridir, yuyarsan gedər. (SMOMPК)
- Pul gedər, gəlin qalar. (Bakı)
- Pulu pul, minnəti daha artıq. (SMOMPК)
- Pul verəndə mollanı məcitdə alladarlar. (/...../)
- Pul versən, məcitdə molla tikərəm. (Bakı)
- Pulum cibimdə, ağlım başımda (/...../)
- Abbasını bəgənməyən beş şahı çıxarar (ya: çıxarsun)⁵¹

(Bakı)

- Adamı adam eyləyən paradır,
Parasız adamın yüzü qaradar. (/...../)
- Puldan qonşu payı olmaz. (/...../)
- Puldan pay olmaz. (Naxçıvan)
- Baxış var tümən-tümən.
Hesab var qəpik-qəpik. (Naxçıvan)
- Hesab Bağdaddan qayıdar. (/...../)
- Su bərk yerdə dayanı. (Bakı)
- Cavahir cında içində olur. (Naxçıvan)

Dövlətli-kasıb

- Kiminin ələgi olar, kiminin sacı. (SMOMPК)
- Beş barmağın beşi də bir təndə döğü. (Bakı)
- Varın verən utanmaz, yoxdan verən axmaxdı (Bakıda
birinci yarısı deyilir). (Naxçıvan)

⁵¹ Cındırından cin hürkür (/...../)

- Yoxsulluğa düşməyən varlığın qədrini bilməz. (/...../)
- Var evi kərəm evi.
Yox evi vərəm evi. (Ümumi)
- Varlığına tələsən yoxsulluğa tez düşər. (Bakı)
- Yeri-yeri, kürkü yırtıq.
Nəyinkidi məndən artıq.
İtim itinə bərabər,
Tulam da səndən atıq. (SMOMPK)
- Cındırından cin hürkür. (/...../)
- Dövlətlidən xeyir, kordan mazarat. (/...../)
- Dövlətliyə bəli diyərlər, kasıba dəli (Ümumi)
- Dövlətli yanını qaşığında kasıb eylə bilər pul verir. (Bakı)
- Saman arağı çəkir. (SMOMPK)
- Olanda göz qızarar, olmayanda (ya: qurtaranda) yüz.(/../)
- Əgər varındı, aləm yarındı
Əgər yoxundu, elnən aran yoxundu. (/...../)
- Bağda ərik var idi,
Salammələk (salam əleyk) var idi.
Bağdan ərik qutardı,
Salammələk qutardı (Naxçıvan)
- Dövləti kasıb olsa, qırq il iyi gitməz,
Kasıb da dövlətli olsa, qırq il iyi gitməz (yaxud iyi üstünnən gitməz). (Ümumi)
- Kasıbın malı başının altında gərək. (/...../)
- Süt gölündə üzür. (SMOMPK)
- Bildirçinin bəglisi darı sulana qədərdir. (Ümumi)
- Buğda çörəgi olmadı, buğda dilinə nə? (SMOMPK)
- Kasıbın sacı çörəgi qurtaranda qızar. (/...../)
- Yoqsul-yoqsul, oduna suya da yoqsul? (/...../)
- Evdə pulu yoqdu, zır-zırı çoqdu. (/...../)
- Puldan pəs candan ası. (/...../)
- Doqquz döşəkli baba axırı quru yerdə can verir. (/...../)

Ac-tox

- Acın zəhləsi sudan gedər.. (/...../)

- Ac qarına soyuq su. (/...../)
 - Acı dindirmə, toxu tərپətmə. (/...../)
 - Bu darı o acliğa çatmaz. (/...../)
 - Acından ayaqyalın yatır. (/...../)
 - Ac ayı oynamaz. (Naxçıvan)
 - Ac adam özünü oda vurur. (/...../)
 - Ac qılınca çapar. (/...../)
 - Acın haramıdan (haramı) nə pakı. (/...../)
 - Acliq ayıya darayı toxudar. (S.Ş.)
 - Acliq (adama) oyun ögrəder. (SMOMPK, Naxçıvan)
 - Ac eylə bilər hamı acdı, tox eylə bilər hamı toxdu.
- (SMOMPK)
- Ac qulağım dinc qulağım. (yaxud ac qarnım). (Bakı)
 - Açıq ağız ac qalmaz. (Naxçıvan)
 - Acın qurşağında əppək durmaz. (SMOMPK)
 - Aca meyit də halaldır. (/...../)
 - Yalavac için yayda borandı. (/...../)
 - İştancağın. (tumançağın) yuxusuna beş arşın bez girər.
- (SMOMPK)
- Bir ac qudurur, (yaxud gülər) bir də yalavac. (Bakı)
 - Bir ac qudurğan olur, bir yalavac. (SMOMPK)
 - Ac, yalavac qudurğan olar. (Naxçıvan)
 - Bir ac qudurğan olar, bir tox. (/...../)
 - Toxun acdan nə xəbəri. (Bakı)
 - Çörək tapmaz yeməgə, turp axtarar gəgirməgə.
- (SMOMPK)
- Ac toyuq yuxusunda darı görər. (Ümumi)
 - Nə istərsən bacından, bacın ölür acından. (Ş.M.)
 - Tamarzıdan al, dadamala ver. (Naxçıvan)
 - Yağ yiyən it, tükündən məlum olar. (SMOMPK)
 - Darğanın qapısı açıq olanda köpəgin yuxusu gələr.
- (/...../)
- Az vardı acadan, biri də gəldi bacadan. (/...../)
 - Əlim xəmir, qarnım ac. (Bakı)

Özünkü-özgəninki

- Özgənin qarğası özgəyə qırğı gələr. (Naxçıvan)
- Özgə-özgənin itgisini Allah bahana (bəhanə) silə axtarır. (/...../)
- Hər kəsin qarğası özünə bir qırğıdır. (/...../)
- Özgə atına minən tez düşər. (Bakı)
- Çayın daşı, çölün quşu. (SMOMPK)
- Özgə danasını bağlayanın çatısı əlində qalır. (/...../)
- Yağlı əlin var, sürt öz başına. (Naxçıvan)
- Əlin yağlısa çək öz başına, (başuva) başın yağlısa sox ocağa. (Ümumi)
- Su aydınsa, öz qapuva (qapuna) cala. (Bakı)
- Özgə buzavı çatı qırar. (SMOMPK)
- Özgəsinə baxan özünkünü də itirər. (/...../)
- Özgə malına dəgmə, özününkünü də əldən vermə. (qoyma). (/...../)
- Başdı başın saqlasın, bən başımdan bezmişəm. (/...../)

Atlı, piyada. (piyadə)

- At özgənin g..... özünün. (/...../)
- Atlı ilə atsız bir dəgildir. (Naxçıvan)
- Piyada atlıya həmişə gülər. (SMOMPK)
- Piyadanın qaydasıdır atlıya gülər. (Naxçıvan)
- Atdının piyadəyə gülmək vaxtıdır. (SMOMPK)
- Piyadənin atdıya gülən vaxtıdır. (/...../)
- Atdının piyadədən xəbəri olmaz. (/...../)
- Atdı ilə piyadənin yoldaşlığı olmaz. (Bakı)
- Mindin atın sağrısına qadası qatdaş. (g.....nün) ağrısına. (Naxçıvan)
- Sağrıya minən g.....nün ağrısına qatdaşar. (SMOMPK)
- At minən dəlidi, minib çapana bilmirəm nə diyim. (/...../)
- At minənindir, qılınc bağlayanın. (Naxçıvan)
- At minənin, ev oturanın. (/...../)

Yoqsulluq

- Şapalaq ilə üz qızardır. (SMOMPK, Ümumi)

- Qurt sürüyə gələndə tək qoyunlunun qoyununu aparar. (/...../)
- Qoyuna qurt gələndə vay bir qoyunlunun dərdinə. (/.../)
- Kasıbı dəvə üstə bövə (bo) vurar. (/...../)
- Dəvələr dəngə gidib, vay dəng için. (ŞM)
- Kasıb. (xərcini) bilsə, məxmər giyər. (SMOMPK)
- Kasıb arıx-urux çıxarın bilsə, gündəligə mahut giyər.

(Naxçıvan)

- Taxçadakı qarnında, boxçadakı əgnində. (SMOMPK)
- Kasıb pul tapdı, yer tapmadı. (Bakı)
- Kasıb pul tapdı, yer tapmadı qoymağa. (Naxçıvan)
- Kasıb ət tapanda od tapmaz, od tapanda ət. (SMOMPK)
- Az idi arıx, urux budu (biri də) gəldi dabanı cırıq. (/.../)
- Fəqirə həmdəm gəlməz, gələr baş ağrısı. (/...../)
- Qış ac, yay yalavac. (/...../)
- Yanığın. (suluğun) nəyi var yoluğa, nə versin. (/...../)
- Qoru var idi ki, kəfəni ola. (/...../)
- Dərvişin olduğundan. (/...../)
- İstərəm dosta varam, əlim boş, üzüm qara. (Bakı)
- Yoxsullun üzü qaradır. (/...../)
- Əli boş olanın üzü də qara olur. (Naxçıvan)
- Yoxsulluğu. (görüm) yoq olsun. (Naxçıvan)
- Hər saqqallı. (saqqalından) bir tük versə, kosa da saqqallı olar. (SMOMPK)
- Hər saqqaldan bir tük çəksən, kosa da saqqallı olar.(/./)
- Ah vayla çıxar kasıbın canı, ölənəcən diyər Allah kərimdir. (Bakı)
- Kasıbdan. (yoxsuldan) Allah da bezardır. (bizardır). (SMOMPK)
- Kasıbın saxası şeytandandı. (dır). (/...../)
- Xavar sənin evində, tavar sənin evində daş, vurursun toz çıxır nə var sənin evində. (/...../)
- Ölkə yansa, çöpü yanmaz. (/...../)
- Kasıbın sözü, yorğunun gözü. (/...../)
- Çörək tapmaz yeməgə, itinin adını «gümüş» qoyar.(/../)

- Evində yoq darı, keçər oturar hamıdan yuxarı. (/...../)
- Lat lut zəvvar imam Rza. (Bakı)
- Evində yox urvalıq, könlündən keçər darğalıq. (/...../)

Borclu, alacaqlı

- Nə ver, nə al. (SMOMPK)
- Öküzü olana gön borc verərlər. (Naxçıvan)
- Naksədən borc eyləmə. (Naxçıvan)
- Nökisədən borclu olma. (Bakı)
- Gədədən borclu olma, ya toyda istər, ya bayramda. (yaxud mərəkədə). (Ümumi)
- Borcludan bir güvəc, unu da vur sındır. (SMOMPK)
- Borc borcdu, qırmızı tuman da bir borcdu. (/...../)
- Borc ki, oldu yüz, gir içində süz. (yaxud uz). (Naxçıvan)
- Borcun çıxdı yüz tümənə-qırqavul pilav yiyə. (yaxud hər axşam kişmiş pilav). (SMOMPK)
- İtə də. (itdən də) bir çörək borcludu. (Naxçıvan, Bakı)
- Borclu borclunun sağlığını istər. (Ümumi)
- Borc alan bicdi, borc verən gic. (/...../)
- Borcunu verən dövlətlənər. (Naxçıvan)
- Yüz fikir bir borcu ödəməz. (SMOMPK)
- Yüz qayğı bir borcu ödəməz. (Naxçıvan)
- Beşdə alacağım yoq, üçdə verəcəyim. (Bakı)
- Alacaqlı ikən verəcəkli oldum. (SMOMPK)
- Borcun yoxsa git zamin ol. (yaxud dur). (/...../)
- İşin yoxsa şahid ol, borcun yoxsa zamin ol. (Naxçıvan)
- Əlli əlli üstündə, bir əlli də onun üstündə. (üstəlik). (Bakı)
- Al ver diyiblər, al vermə diməyiblər. (Naxçıvan)
- Əli papağını Vəli başına qoyur, Vəli papağını Əli başına. (ŞM Bakı)
- Verib yaman olunca, verməyib yaman ol. (/...../)
- O haqq verməzdi, bu haqq alan. (batırmaz). (/...../)
- Alacağın olsun, verəcəgin olmasın. (SMOMPK)
- Allah ona verdiği canı ala bilmir. (Bakı)
- Verəndə imam olar, alanda şümür. (/...../)

– Gücünün axır yorqanıdı⁵². (/...../)

Ağa, nökər

- Az ye, bir nökər dut. (/...../)
- Nökərin yoxdur, həyətin p..... (/...../)
- Biz ağa nökəriyik, badımcan nökəri dəgilik⁵³. (/...../)
- Ağanın malı çıxar, nökərin canı. (Naxçıvan)
- Ağa borc eylər, nökər xərc. (SMOMPK)
- Nə ağa yarıtmaq, nə haq çıxartmaq. (/...../)
- Sən ağa, mən ağa, (bəs) inəkləri kim sağa?. (Ümumi)
- Köylü. (könlü) ağa, feli tıbağa. (/...../)
- Bizə gələn bizə oxşar. (Bakı)
- Ağa diyir, sür dərəyə, sür dərəyə. (Ümumi)
- Ağa gətirdi. (gətirər) navala, xanım saldı. (salar) çuvala. (Bakı, Ümumi)
 - Xanım qıran qabın səsi çıxmaz. (Naxçıvan)
 - Xanım, xanım didilər, axçacığım yidilər, eylə ki, axçam qurtardı, zır tut xanım didilər. (SMOMPK)
 - Muzdur, yerində düz dur. (/...../)
 - İşimə gitməsən, qapımda hürməsən (hürməzsən), daha nəyə gərəgimsən. (/...../)
 - Gədədən ağa, küllükdən təpə olmaz. (Şəki)
 - Vədəsi bitmiş nökərin əcali yetmiş. (yetmiş) ağası gərək. (/...../)
 - Nökər ağa dərdi bilsəydi, özü də ağa olardı. (/...../)
 - Quduran gidər, gecikən qalar⁵⁴. (/...../)
 - Gəldi gedərdi, saqlamaq olmaz, ağzi gödəkdi, bağlamaq olmaz. (/...../)
 - Gavur çörəyi yiyən qavur⁵⁵ için qılınc çalar. (/...../)

⁵² Dimək bunu da kirə və qoymağa gətirmiş, cücü isimidir.

⁵³ Dərəbək və ticarət kapitalizmi dövrlərində rəyyəçilikdə varlı hörmətli adamın – nökəri belə özünü azad yoqsulluqdan zorlu və hörmətli görürdü. Sav da bunu anlatır.

⁵⁴ «...gidər... Qalar ilə nökər və qulluqçuya diyilir g gidər g gələr» alıcı haqqında diyilir.

- Aq atilə çahil ağaya qulluq çətindi. (Naxçıvan)
- Eşşək qazanar, at yiyər. (/...../)
- Eşşək işlər, at yiyər. (Bakı)
- Dəvədən düşüb, höthütündən düşməyib⁵⁶. (/...../)

Yer, torpaq

- Toxum götür, yer axtar⁵⁷. (Ümumi)
- Yerli gəldi, yersiz qaç. (/...../)
- Yersiz gəldi, yerli qaç. (Bakı)
- Gəmidə oturub gəmiçi ilə savaşıır. (/...../)

Ortaqlıq

- Öküz öldü, ortaqlıq ayrıldı. (Bakı)
- Keçi sənin, biz mənim. (/...../)

Əmanət

- Malun ortaqlı olunca, arvadun ortaqlı olsun. (Bakı)
- Əmanətə xəyanət yoqdu. (SMOMPK)
- Arvadnan atı əmanət vermə (yaxud özgəyə tapşırma). (Bakı)

Tapmaq, itirmək

- İtgi itirən soraq edər. (SMOMPK)
- Malın gitməsinə yəyəsi səbəb olar. (/...../)
- Fitnəlikdə malını saxla, salamatlıqda başını. (Naxçıvan)
- Malını yaxşı saxla, qonşunu oğru dutma. (Bakı)
- Camışın balasının quyruğu ağ olar. (SMOMPK)
- Mal itdi, iman itdi. (/...../)
- Malı gedənin imanı gedər. (Bakı)
- Mal gidər bir yerə, iman gedər min yerə. (Naxçıvan)
- Malın tapıldı, yüzün qara oldu. (SMOMPK)

⁵⁵ Gavur ya kafir deyilir. Bunu rus ordusuna girən və rusa xidmət edənlər için ilk dəfə demişlər.

⁵⁶ Varlı yoqsullaşanda əlli il dəsgahın pozmaz da deyilər. Bu kibi keçdi muqayisə.

⁵⁷ Torpaqsız yoqsul kəndliyə aiddir.

- Tapan tapanın olsa, naxırçı bək olur. (xan olar). (Naxçıvan)
- Tapan tapanın olsa, çöldə çoban bəkdi⁵⁸. (Ümumi)
- Doymusan malındı. (SMOMPK)
- “Dədə, bir palta tapdım. “nə eylədin «Onu da itirdim». (/.../)
- Dəmir tapdın, yoldaşına ver. (/...../)
- Halal mal heç yerə gitməz. (Bakı)

Dilək və ehtiyac haqqında

- Ağlamayan uşağa süt verməzlər. (/...../)
- İstəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü. (qara). (/.../)
- Verən əl alan əlin üstündə olar. (/...../)
- Allah sağ əli sol ələ möhtac eyləməsin. (/...../)
- Allah sağ gözü sol gözə möhtac eyləməsin. (/...../)

Dilənçilik

- Sadağa. (sədəgə) saraydan çıxmaz. (SMOMPK)
- Dilənçinin yüzü qara olur, torbası dolu. (Naxçıvan)
- Yolçudan⁵⁹ yolçuya pay düşməz. (olmaz). (/...../)
- İt itlə savaşıdı, yolçuya girəvə düşdü. (/...../)
- Nə itələ, nə çək, durğuz. (/...../)
- Əlli ildi yolçuluq eyləyirəm cumə axşamını mənə göstərir. (SMOMPK)
- Dilənçi saxlayan salamat olur. (Naxçıvan)
- Yolçunun torbasından tutmasan, ağacını əldən qoymaz. (SMOMPK)
- Dilənçi bir olsa, dirilməgə nə var!. (/...../)
- Ocağa salsan, tüstüsü çıxmaz, ağac vursan, tozu qalqmaz. (yaxud qopmaz). (/...../)

II – Silk və siniflər münasibəti

Padşah

- Bir taxt üstündə iki padşah sığışmaz. (SMOMPK)

⁵⁸ Nə gözəl cinas

⁵⁹ Burada yolçu-dilənçi mənasındadır

- Bir taxtda iki padşah divan eyləməz. (Bakı)
- Şahın(da) qaraçıya. (yaxud dərvişə) işi düşər. (/...../)
- Padşahda qırx adamın ağılı olmasa, padşah olmaz. (/.../)
- Şahın yürəgi Allahın əlində. (dir). (SMOMPK)
- Padşah Allah kölgəsidir. (/...../)
- Padşah yer üzünün Allahıdır. (Ümumi)
- Aman diyənin boynunu vurur. (Bakı)

Xan və bək

- Böyüklərdə zor olar, yalan olmaz. (SMOMPK)
- Bək didigin nədi. (hanı) bəgənmədidin nədi? (hanı). (Naxçıvan)
- Ya dağ ətəgində, ya bək ətəgində. (SMOMPK)
- Tox it ac bəkdən yaxşıdır. (/...../)
- Bəgligi başarmadın, canın çıxsın belə gəz. (/...../)
- Başda oturan bək olmaz. (Ümumi)
- Bir günün bəgligi də bəglidir. (/...../)
- Bək ilə qonax olanın darvazası gen gərək. (/...../)
- Ağanəzərəm, belə gəzərəm. (SMOMPK)
- Ağası güclü olanın qulu asi olar. (/...../)
- Qul xətasız, ağa ədasız olmaz. (/...../)
- Qul xətasız, ağa kərəmsiz olmaz. (/...../)
- Quldan xəta, ağadan ətə. (Naxçıvan)
- Ağa ilə qulun arasına girmək olmaz. (/...../)
- Özgənin mal mülkü var, bizim də qəbrimiz. (SMOMPK)
- Özgənin mal mülkü var, mənəm bir qəbrim var!... (Bakı)
- Allah xana ümür versin, yoxsa tüklü-tüklü yiyəcəkdik⁶⁰. (Bakı)
- Bək oğlu gördüm tamaha düşdüm⁶¹. (/...../)

Güclülük və gücsüzlük

- Koxa bənəm, nobat səndədi. (/...../)

⁶⁰ Xanın kəndliyə qaz bağısladıqda: «apar tükünü ütüb yeyərsiz» sözüünə cavabdır

⁶¹ Bəklərin rəiyyət qızlarını aldatmaq kimi qəbih hərəkətlərinə nümunə ola biləcək qadın sözləri digər tərəfdən istehza məqamındadır

- Yetənə yetir, yetməyə nə daş atar. (Ümumi)
- Gücü çatana donquz güddürər. (SMOMPK)
- İki adam bir adama qoşundur. (Naxçıvan)
- İki yumruq bir başa cavadır. (SMOMPK)
- Zalıma Allah bala. (bəla) verər. (/...../)
- Zülm ərşə dirəndi. (dayandı). (/...../)
- Zülm yerdə qalmaz. (Bakı)
- Gec kəsər karı kəsər, bir məzlumun ahı səni. (SMOMPK)
- Birə bir diyirlər, birə iki diməyiblər. (Ümumi)
- Hayqırmaq gücə yaraşar (yaxud baxar). (SMOMPK)
- Basginan (bas), sonra dizdərsən. (/...../)
- Qara səni basmamış, sən qaranı bas. (/...../)
- Ətdən olan divara etibar yoqdu. (/...../)
- Nə şaha baxır, nə xotkara (xutdgərə). (/...../)

Buyurtu

- Tülkü tülküyə buyurdu, tülkü də quyruğuna. (/...../)
- Biz buyruq quluyux. (Ümumi, Qarabağ)

Kəndli ilə rəftar (istismar)

- Sən bizim nəhrəmizi çalxa,
Mən gidim bəylik evinin nəhrəsini çalxalamağa.
(SMOMPK)
- Bək ilə bostan əkənin tağı çignində bitər. (Naxçıvan)
- Dəmir qapının taxta qapıya ehtiyacı var. (SMOMPK)
- Kasıba oğul olunca, dövlətliyə qul ol. (/...../)
- Kənd ulusu, bal halvası. (/...../)
- Ətəgini qoz ilə doldurub başına qapaz vurur. (Ümumi)
- Başımı yarıb, ətəgimə qoz tökür. (Bakı)
- Bəg verən atın dişinə baxmazlar. (Bakı, Ümumi)
- Öküz ihildəməkdən boyunduraq inildəyir. (cırıldayır).
(Qarabağ)
- Araba cırıldamaqdan ban cırıldayır. (Bakı)
- Ustadına kəc baxanın gözlərindən qan damar. (/...../)
- Söymə (sögmə) rəyyət atamı, söyməyim (sögməyim)
bəg. (atavı) atanı. (Bakı)

Müftə və müftəxor

- Ətə pul verməz, köftənin böyügündən yapışar. (Bakı)
- Əkəndə yox, biçəndə yox, yiyəndə ortax qardaş. (SMOMPK)
- Müftəxor sahib səliqə olar. (/...../)
- Müft sirkə baldan şirindir. (Bakı)

İctimai rəbitə

El, qonaq. (qonuş), qonaqlıq, qonşu

El

- El ilə qaragün bayramdır. (Naxçıvan)
- El içində ol, el içində öl. (Ümumi)
- Palaza bürün, elnən sürün. (/...../)
- El dəlisini atmaz (el dəlisin çölə atmaz). (Bakı)
- Eli hürküt, axsağına bax. (Göyçay)
- El arxası çəmən olur. (Naxçıvan)
- El gözü tarazı olur. (/...../)
- El gözü sərrafdır. (ŞM)
- Ellər bizə, biz ellərə. (SMOMPK)
- El-el üstə sığışar, ev-ev üstə sığışmaz. (Naxçıvan)
- El elə sığışar, ev evə sığışmaz. (SMOMPK)
- El için ağlayan gözdən olar. (Naxçıvan)
- El ilə Allah Əkbər! (Ümumi)
- El yüzünə namaz qılanın arxası Allahdı. (SMOMPK)
- Cüzvü, (cüzi) küllüyə tabedi. (SMOMPK)
- Az çoxa tabedi. (Bakı, Ümumi)
- El ağzı faldı. (Bakı)
- El ağzı, çuval ağzı deyil ki, bağlayasan. (/...../)
- Xalxın ağzını bağlamaq olmaz. (Naxçıvan)
- El ağzı çuval ağzı. (Naxçıvan)
- İki əlin (əlün) var öz ağzunu dutarsan. (Bakı)
- Divar qulaqlı olar. (SMOMPK)
- Divarın qulağı olar. (Bakı)
- Daş-divarın qulağı var. (/...../)
- Ayı mişədən kəsüb mişənin xəbəri yoq. (/...../)

– El yiyəsiz qalanda donuz təpəyə çıxar. (S.Ş.)

Qonaq – qonaqlıq

– Çağrılan yerdən qalma, çağrılmayan yerə varma. (SMOMPK, Bakı)

– Əzizinin evinə git əzilə-əzilə. (/...../)

– Gəlmək qonaqdan (qonağlan), yola salmaq ev yiyə-sinnən (yaxud yiyəsi ilə). (SMOMPK)

– Qonağa hörmət eylə, əgər kafir də olsa. (Naxçıvan)

– Dəvəçi ilə dost olan darvazasın uca edər. (SMOMPK)

– Sarvanlan (yaxud dəvəçi ilə) qonaq olanın darvazası gen gərək. (SMOMPK)

– Qonaq ev yiyəsinin tərlandıdır, harada istərsə, orada bağlar. (/...../)

– Qonaq ev yiyəsinin tərlandıdır (yaxud dəvəsidir, eşşəgidir) harada bağlasa, (saxlasa) orada durur. (Ümumi)

– Qonaq özgə evində səliqəli olar. (/...../)

– Qonağın ruzisi özündən qabaq gələr. (Bakı)

– Qonaq sevənin süfrəsi boş olmaz. (SMOMPK)

– Qonağı qonşuya tanıdırsan, hər ikisindən məhrum olarsan. (/...../)

– Ovalar bizə, biz kimə. (/...../)

– Qonaq çoqdur, qazma dar. (/...../)

– Qonaq evinə motal yüklü gələn, buğda yüklü gidər.(/../)

– Xalçalı gəl, xalçalı git. (Ş.m)

– Qarnın doymadığı yerdə aclığını bildirmə. (Naxçıvan)

– Qonağa aş verərsən, sənə baş vurur. (SMOMPK)

– Vaxtsiz qonaq öz kisəsindən yiyər. (/...../)

– Qonaq qonaq istəmər, ev yiyəsi hər ikisini. (Bakı)

– Ətin, aşın yiyilsin, qonağın gileyli qalsın. (SMOMPK)

– Malım gitdi (gidər), pulum gitdi, qonağım bəndən gileyli gitdi. (Bakı)

– Yeyilim yeyilir, qonağım küsülü gedir. (SMOMPK)

– Qonaqdan saldıran, yağıdan saldırıb. (Naxçıvan)

– Hər gün gələn hərgiz olur, bir gün gələn nərgiz. (nərkis) olur. (SMOMPK)

– Canım qurban yaxşı qonaq,

Gəl ocaq bir də qonaq. (/...../)

– Hər gün mənə hər gün mətə – köçdü mənə.

Bir gün sənə bir gün mətə toydu mənə. (SMOMPK)

– Sütdü aş yaxşı olar, bir gün sizdə, bir gün bizdə. (/...../)

– Qonaq bu il burdadır, yengi il də sərbəsər. (/...../)

– Qonaq güclü olsa, ev yiyəsini evdən qovar. (Ümumi)

– Qonağa git diməzlər, altından palasını çəkərlər. (Şəki – R.Ə.)

– Qonaq qonağı sevməz, ev sahibi heç birini. (Ümumi - Şm)

– Qonağı evə qoymazlar, oxunu gökdən asar. (Bakı)

– O sizin şıxlar, bu bizim şıxlar

Qonaq, qonağın hesabın könlündə saxlar. (/...../)

– Loğma (loğma) ki var, boğmadı. (Ümumi)

– Ağız yeməsə, yüz utanmaz. (/...../)

– Qır altından işimi gördüm, nahaq gitdi qara dana. (/.../)

Qonşu

– Qohumun kimdir? Yaxın qonşu. (Naxçıvan)

– Qohumun kimdi, yaxşı qonşu. (/...../)

– Yaxşı qonşu uzaq qohumdan yaxşıdı. (SMOMPK)

– Qonşu qonşu ilə tən gərək, tən olmasa gen gərək. (/...../)

– Qonşunu iki inəkli istə ki, özün bir inəkli olasan. (Bakı)

– Qonşuna iki öküzlü istəməsən, özün bir öküzlü olmazsan. (SMOMPK)

– Gülmə qonşuna (va), (ya qonşuya) gələr başuva (ına). (Bakı, Ümumi)

– Vurum uşağım öldürüm, qonşuya ad qazanım. (SMOMPK)

– Qonşu darısı iri olar. (/...../)

– Qonşu payı dolu gələr, dolu gedər. (Bakı)

– Qonşu çörəgi qonşuya borcdu. (borcdu). (Naxçıvan)

– Qonşudan gələnlən (gələnlə) töyna olmaz. (SMOMPK)

- Qonşuya umudlanan şamsız yatar. (Naxçıvan)
- Qonşunun şamiynan (şamı ilə) şam işıq olmaz. (SMOMPK)
- Qonşu çırağından işıq olmaz. (Ş.m)
- Puldan qonşuya pay olmaz. (SMOMPK)
- Qonşu qonşunun itigini bayatı çağıra-çağıra tapar. (tapmış). (Bakı)
- Qonşu qonşuya baxar, canını oda yaxar. (/...../)
- Qonşu moncuğunu götürən gərək gorda taxsın. (SMOMPK)
- Bəndə o baxt haradaydı, qonaq qoynuma girə, qonşu üstümü örtə. (Şm)
- Qonşu da qonşu olsa, kor qızın ərə gedər. (SMOMPK)
- (yaxud qonşu paxil olmasa, kor qız ərə gedər). (Naxçıvan)
- Qonşu qonşu gül, savaşa. (SMOMPK)
- Yaman qonşu kor oğul qoyanından qadadır. (/...../)
- Qonşun pisdır, qaç qurtul. (qurtar). (Naxçıvan)
- Dişin ağrır, çək qutar, qonşun pısdı, köç qutar. (SMOMPK)
- Qonşun pısdı, köç qutar, halın pısdı, öl qutar. (Bakı)
- Qonşun pısdı köç qutar dişin ağrır çək qutar başın ağrıyır öl qutar. (SMOMPK)
- Yaman qonşu, yaman arvad, yaman at,
Birindən köç, birin boşla, birin sat. (/...../)
- Qonşu qonşu olsa, kor qız ərə gidər. (/...../)

Yar yoldaş

- Əvvəl yoldaş, sonra yol. (Bakı)
- Gedəndə yoldaş, gələndə qardaş. (/...../)
- Gidənə yoldaş, gələnə qardaş. (SMOMPK)
- Yoldaş yoldaş ilə tən gərək
Tən olmasa gen gərək. (Bakı)
- Qardaş olaq yarı (tən) bölək. (SMOMPK)
- Yoldaşı evdən götür, quşu yuvadan. (/...../)

- Bablı babı ilə, atlası qabı ilə. (Bakı)
- Həmnişinin bab eylə görən disin ha beylə. (Ümumi – Bakı)
- Cəhənnəmə gedən yoldaşını çox istər. (SMOMPK)
- Özünü yorulmuş bilsən yoldaşını ölmüş bil. (/...../)
- Özün yoruldun, yoldaşını ölmüş bil. (/...../)
- İgnəni özüvə, çuvalduzu yoldaşuva. (Bakı)
- Atı at yanında bağlarsan, həmrəng olmasa, həmxuy olar. (SMOMPK)
- Atı atın yanında bağlarsan, xasiyyətindən götürür. (Naxçıvan)
- Atı at yanında bağlarsan, ya halın götürür, ya xuyun. (SMOMPK)
- Yad gəlin aşna olunca aşna yar əldən gidər. (Naxçıvan)
- Yoldaşıma ağac dəgdi, öylə bildim saman çuvalına dəgdi. (Naxçıvan)
- Məndən çıxdı yoldaşıma dəgdi, hələ bildim saman çuvalına dəgdi. (Bakı)
- Güllə məndən sovuşdu ya yoldaşıma dəgdi, ya saman çuvalına. (SMOMPK)
- Yoldaşıma geniş⁶², bildigini əldən qoyma. (/...../)
- Yoldaş yoldaşa baxar, canını oda yaxar. (/...../)
- Bablı babını tapmasa, günü ax-vayla-bayla keçər. (Naxçıvan)
- Gölmək dığırılan. (yaxud güvəc yumbalanı, yaxud qazan) gillənib qapağını tapar. (Bakı)
- Eşşək anğırar tayını tapar. (Naxçıvan)
- Gömüşinən gizən dananı qurt yiyər. (SMOMPK)
- İki mətə, bir sətə onun da yarısı mətə. (/...../)
- Aşna-aşna çıxdı ocaq başına. (/...../)
- Yaman yoldaş ilandan betərdir. (Bakı)
- Yamaşdıqdan ölən şəhiddi. (SMOMPK)

⁶² Şamaxıda gəyiş deyirlər

Verim - alım

- İki verməsən bir ala bilməzsən. (Naxçıvan)
- Nə titrərsən əllərim verincə almazsan. (ala bilməzsən). (SMOMPK)
- Qılçalarım nə titrəyirsən almasan da k1 verməyəcəksin. (SMOMPK)
- Kimsənin tikəsi kimsənin qarnında qalmaz. (Bakı)
- Heç kəsin çörəki heç kəsin qarnında qalmaz. (Naxçıvan)
- Soqatın adı birdi. (SMOMPK)
- Bir piyalə qatıq kərə kimi
Bir başmaq verdi sələ kimi. (/...../)
- Sən mənim bir üzümü ağart ki mən də sənin iki üzünü ağardım. (Bakı)

Dost-düşman. (dostluq - düşmanlıq)

- Dostluq üç almadı: gah ikisi səndə, biri məndə, gah ikisi məndə, biri səndə. (SMOMPK)
- Bir görən yoldaş, iki görən qardaş. (Ümumi – »)
- Duz çörək, düz çörək!!!. (Ümumi – »)
- Dost sirin dost bilir. (Ümumi - Naxçıvan)
- Eybsiz dost axtaran dostsuz qalar. (Ümumi – »)
- Tikə qarın doydurmaz, amma məhəbbət artırır. (Ümumi - SMOMPK)
- Tikə ilə dost olan illər-illər küsülü. (düşman) olur
- Tikə üstündə dost olan, il uzununu küsülü olar. (Ümumi - SMOMPK)
- Dost məni ansın bir çürük cövuz ilə. (Naxçıvan)
- Dost məni bir qoz ilə o da puç. (ŞM)
- Dost ilə ye, iç, alış-veriş eyləmə. (Naxçıvan - Ümumi)
- Örtülü bazar dostluğu pozar. (Ümumi - Naxçıvan)
- Hamam suyu ilə dost dudur. (Bakı)
- Hamam suyu ilə dost dutmaq olmaz. (SMOMPK)
- Hamam suyu ilə dost dudur. (Bakı)
- Min (yüz) dost azdı, bir düşmən çoxdu. (S.Ş. Ümumi - Naxçıvan)

- Min dost azdı, bir düşmən çoxdu. (SMOMPK)
- Can di, can eşit. (/...../)
- Çörəki dizi üstədi. (/...../)
- Hər zadın tazəsi, dostun (aşnanın) köhnəsi. (Ümumi – Naxçıvan - Bakı)
- Yağ yağa qovuşar, yarmalar yavan qalar. (Bakı)
- Ağıllı düşman nadan dostdan yaxşıdır. (SMOMPK)
- Ağıllı düşmandan qorqma, dəli dostdan qorq. (SMOMPK)
- Çalışgilə dost qazan, düşman ocaq başındadı. (Ümumi – Naxçıvan)
- Cəhd eylə dost qazan, düşman ocaq başındadı. (SMOMPK)
- Dost (dost) başa baxar, düşman ayağa. (Bakı, Ümumi)
- İldızı barışmayanın salamı da savaşıdı. (Şamaxı)
- Düşman zəif olsa da ehtiyatı əldən buraxma. (Naxçıvan)
- Qurban olum düşmana məni qoymayır (qoymaz) düşməgə. (Bakı, SMOMPK)
- Düşmana quyu qazınca dosta ev tikərəm. (Ümumi, SMOMPK)
- Düşman səni daş ilə sən düşmanı aş ilə. (Bakı, Ümumi)
- Daş yürəgli düşmənin bağrını yarar həmavarlıq. (yumuşaqlıq). (SMOMPK, Naxçıvan)
- Düşmanın beləsinən isə dostun silləsi yaxşıdı. (SMOMPK)
- Düşman çox olanda qaçmaq da mərdlikdir. (Naxçıvan - SMOMPK)
- İlanın başını düşmənin əli ilə əz. (yaxud döğ). (SMOMPK)
- Özgə əli ilə ilan tutur. (/...../)
- İlanı Seyyid Əhməd əli ilə tutur. (Bakı)

Araya girən. (miyançı)

- Davada aradakının gözü çıxar. (Bakı)

- Kötək aradakına çox dəgər. (/...../)
- Miyançının kisəsi gen olar. (SMOMPK)

Xain

- Xain xəfli olar, kor yürəgli. (SMOMPK)
- Xain adam xəfli olar. (Bakı)

Pusqu

- Pusquda oturan yatmaz. (SMOMPK)

Məsləhət

- Məstəhətli aş dadlı olar. (Naxçıvan)
- Məsləhətli don gen olar. (Ümumi - Şamaxı)
- Məsləhətdə (yaxud məsləhətə) xəyanət yoxdu. (Ümumi, SMOMPK)
- Yaxşı məsləhət hər şeydən yaxşıdır. (Salyan)

Söz dimək - danışmaq

- Əgri otur düz danış. (Bakı)
- Dil var bal gətirər, dil var bəla. (SMOMPK)
- Dilini zəbt eyləyən başını qurtarar. (/...../)
- Diluvu saxla başuvu qutar. (Bakı)
- Adamın başına nə gəlsə dilindən gələr. (Ümumi)
- Hər şeyin (zadın) erkəgi keçər sözün dişisi. (SMOMPK)
- Sözüni bilməyəni bayra atarlar. (Bakı, Ümumi)
- Ağızdan çıxan başa dəgər⁶³. (Naxçıvan)
- Hərzə-hərzə danışma, ağzın yaman ögrənər. (/...../)
- Hər çayı sözün mərcayı gələcəgi, (matağı) olar. (SMOMPK)
- Hərzə sözün mərzə gələr. (Bakı)
- Sözü ahəst yürəgi tasvasda. (SMOMPK)
- Sözüni başı axırından anlanır. (/...../)
- Sözüni yaxşısı baldan dadlıdır. (Naxçıvan)
- Hər sözün bir yeri (məqamı) var. (/...../)

⁶³ Yəni sözünü bilməyən ağız başa toxmaq vurdurar.

- Söz var el içində, söz var ev içində. (/...../)
 - Söz var xalq içində, söz var xülq içində. (Bakı)
 - Söz vaxtına çəkər. (/...../)
 - Söz gəldi, məqamında di, gitsin (saxlama). (/...../)
 - Cavahirin qiyməti var, amma sözün qiyməti yoxdur.
- (Naxçıvan)
- Sözün doğrusu dəmirdən keçər. (yaxud dəmiri dələr). (/.../)
 - Söz qılıncdan kəskindir. (Naxçıvan)
 - Doğru söz acı olar. (SMOMPK)
 - Haq söz acı olar. (Naxçıvan - Ümumi)
 - Sözün yalanı olmaz, yanlışlı olar. (/...../)
 - Doğru diyənin başı keçəl olar. (SMOMPK)
 - Düz danışanın papağının yanını yırtıq olar. (Bakı)
 - Söz qılınc yarasından pis kəsər. (SMOMPK)
 - Gedər qılınc yarası – getməz dil yarası. (/...../)
 - Qılınc yarası gidər, dil yarası getməz. (Naxçıvan)
 - Xəncəl yarası sağalar, dil yarası sağalmaz. (SMOMPK)
 - Sözü at, yiyəsi götürər. (Bakı)
 - Qabaqca diyən bilsə, sonrakı nə diyəcək heç diməz⁶⁴.
- (SMOMPK)
- Adamların qorxusundan doğru dimək olmur, Allahın qorxusundan yalan. (SMOMPK)
 - Ya keçəl Həsən, ya Həsən keçəl. (Bakı)
 - Mis sındı, ya cingildədi. (/...../)
 - Sözün qanadı var. (/...../)
 - Eylə söz deyir ki, pişmiş toyuğun gülməgi gəlir. (/...../)
 - Çoq danışmaq Qurana yaraşar. (SMOMPK)
 - Söz bir olsa, zərbi gərən sındırar. (Naxçıvan)
 - Dili bal, işi bəla. (SMOMPK)
 - Dilləri qoyun, işləri oyun. (/...../)
 - Şələvi qoy, gəl döğüşək. (yaxud vuruşaq). (Bakı)
- Söhbət**
- Sözü söz açar. (SMOMPK)

⁶⁴ Əl-haqqu murrun – Həqiqət acıdır

- Söz sözü götürür, arşın bezi. (Bakı)
- Sözü söz gətirər, arşın bez. (Naxçıvan)
- Söhbət ki var, darı torbasıdı, deşiləndə axacaq. (SMOMPK)
- Söhbətin şirin yerində moltanı (yaxud erməni) gəldi Allah saxlasın. (Bakı - SMOMPK)
- Dəm söhbət, dəm ixtilat. (SMOMPK)
- Adın nədir Rəşid, bir di, bir eşit. (Bakı, Ümumi)
- Danışiq dananı qurda verər. (Naxçıvan)
- Min eşit, bir söylə. (SMOMPK)
- İki qulağ iki eşitmək, bir ağız bir dimək içündür. (/...../)

Ara sözü, xəbərçilik, didi-qodu

- Əbləh odur öz çörəgin yiyə, özgənin sözünü danışa. (SMOMPK)
- Burada oturma, his olarsan, Orada oturma, pis olarsan. (/...../)
- Quru torpağa, divara yapışdırma. (Bakı)
- Quru divara un yapışmaz. (/...../)
- Xəbərçi yalançı olar, yalançı xəbərçi. (/...../)
- Xəbərçi köpək oğludu, ona qulaq asan əbləh köpək oğludu. (SMOMPK)
- Yaman yiyənin olsun, yaman diyənin olmasun. (Bakı, Ümumi)
- Pis yiyənin olsun, pis diyənin olmasun. (SMOMPK)
- Aralıqda danışmaq ev yıxar. (/...../)
- Yarı gör, özün danış, ev yıxar ara sözü⁶⁵. (Naxçıvan)

Qulağ asmaq (dinləmək), eşitmək

- Özgə sözünü onda eşit, özgə sözü diyəndə. (Bakı)
- Qulaq günahkarıyam. (Bakı, SMOMPK)
- Qulaq asma, öz sözünü eşidərsən. (SMOMPK)
- Qulaq asan öz sözünü eşidər. (Bakı)

⁶⁵ Bakıda: «ara sözü ev yıxar» kimi deyilir

Gülmə, hənək (zərafət)

Əsrar-gizlin sözlər (pıç-pıç)

- Qazanlar üstü, örtülü qaynar (qaynayır). (Bakı)
- Nə diş bilsin, nə dodaq. (SMOMPK)
- Xəlvətdə halva yiyənin sirrini Allah bilir. (/...../)
- Xəlvətdə boğaz olan aşkara doğar. (/...../)
- Gizlin buğaya gələn aşkara doğar. (/...../)
- Xəlvətdə buğaya gələn aşkara doğar. (/...../)
- SIRRINI vermə yarına, yarının da yarı var. (SMOMPK)
- SIRRINI dostu dimə, dostunun da dostu var. (Bakı)
- SIRRINI dostuna dimə, o da öz dostuna diyər. (SMOMPK)
- Pıç-pıç ev yıxar. (/...../)
- Pıç-pıç Mustafa xanı qaçırdı. (/...../)
- Açarəm sandığı, tökərəm pambuğu. (Bakı – Ümumi - SMOMPK)
- Ya qarında, ya könlündə. (SMOMPK)
- Ağzında mərcimək durmaz. (ilənməz, iyəməz). (Bakı)

Vətən, qürbət

- Doğma yurd şirin şeydir. (olur). (/...../)
- Vətənə gəldim, imana gəldim. (SMOMPK)
- Qəriblikdə sallan, misgər bazarda qışqır. (/...../)
- Getdim gəzdim İrani, cənnət gördüm Turanı (buranı). (Bakı, SMOMPK)

Yer-yurd

- Yer yeyəsiz qalanda donuz təpəyə çıxar. (Bakı)
- Kənd koxasız olmaz. (SMOMPK)
- Köhnə şəhərə tazə qaidə qoyur. (Bakı)
- Bazar içində it qulağı kəsmək olmaz. (SMOMPK)
- Bazara girdin (gördün) gözü qırıq, sən də ol gözü qırıq. (Bakı)
- Aşı yox, ipəgi yox, suyu var Salyanın. (/...../)
- Ərdəbil bir şəhərdir, kəsən üzü gülü.
- Ev susuz, kor qəzəbsiz olmaz. (/...../)

- Ev susuz olmaz, meşə çaqqalsız. (SMOMPK)
- Ev bizim, sirr bizim. (/...../)
- Ev satan bir il dövlətdi olar
Ev alan bir il kasıb olar. (Naxçıvan, Bakı, Ümumi)
- Mülk alan qırq gün ac (kasıb) olar
Mülk satan qırq gün tox (yaxud dövlətli). (SMOMPK)
- Bir evdə iki hava olmaz. (SMOMPK, Ümumi)
- Qapı öz topuğunda (yaxud dabanında) fırlanır. (Bakı - SMOMPK)
- Dam dirək üstə durar. (SMOMPK)
- Buxarının əgriliginə baxma, tüstünün düz çıxmağına bax. (/...../)
- Elə yerdə ev tikməmişəm, yıxılanda vay diyim. (/...../)
- Köçən (köhnə) yurdu qədrini düşən (qonaq, təzə) yurdda bilərlər. (Bakı, Ümumi)
- Oba köçüb, yurdu (yurt) qalıb. (Bakı, Naxçıvan)

İctimai həyatın müsbət və mənfi cəhətləri

Bayram

- Bayramın yaraşığı dolma ilə (dolmayan) tərəkdi. (SMOMPK)
- Bayramda atdan, qurbanda ətdən, Novruzda yemiş-dən⁶⁶. (/...../)

Gülmə, hənək (zarafat)

- Gülmə qonşuva gələr başuva. (Bakı)
- Kosa kəndə girməmiş yallısını başladı⁶⁷. (Naxçıvan)
- Xana yaradı, bəgə yaradı, keçəl Xonday, sənə yaramadı?!⁶⁸. (SMOMPK)
- Git evdən gəl. (yəni bir şeylə gəl). (/...../)
- Bir batman daş zarafat?! (/...../)

⁶⁶ Özünü gözlə

⁶⁷ Kosa oyunundan alınmışdır

⁶⁸ Bakıda «Xonduca» deyilir

- O zarafatın içinə tüpürüm ki, yarısı gerçək olmasun (olmaya). (/...../)
- Yarı hənək, yarı gerçək. (/...../)
- Zarafat məhəbbətin qayçısıdır⁶⁹. (/...../)
- Yarı hənək, yarı da dəgənək (axır olar dəgənək). (SMOMPK)
- Gülmə gülünc olana aşı linc olana. (/...../)
- Gülmə gülünc olana, aşı linc olana; gülürsən gülginən qulağı dinc olana. (Bakı)
- Gülmə gülünc olana, özün gülünc olarsan. (/...../)
- Gülmə gümüş gögdən yağar. (SMOMPK)
- Eybi kim eylər eybəcər! Soğanı kim yiyər dərdəcər. (Bakı, SMOMPK)
- Atıcı damdumu (Atıcı adamdumu) beşni onu sənə biri mənə məndumu. (namdumu). (Bakı)

Xəbər haqqında

- Kasa düşdü, ya cıncılladı. (Bakı)
- Kasa sındı, ya cingillədi. (Bakı, SMOMPK)
- Yer qulaxlı olar. (SMOMPK)
- Yerin qulağı var. (Bakı)

Birlik - ittifaq

- Daş bir yerdə, qoz bir yerdə. (/...../)
- İki fındıx bir olsa, bir qozun başını yarar. (SMOMPK)
- Eşşək eşşəgi borc qaşır. (/...../)

Hörmət, etibar, yardım, yaqşılıq

- Üz-üzdən utanar. (Bakı, Ümumi)
- Gidər bostan qarası, qalar üzün qarası. (Naxçıvan)
- Gidər bağlar qarası, qalar üzlər qarası. (Bakı)
- Göz görməz, üz utanmaz⁷⁰. (/...../)

⁶⁹ Ərəbcəsi

⁷⁰ Çoq zaman korlar üçün deyilir ki, onlar çoq utanmaz qızıl olurlarmış.

- Kişi kişidən qorxmaz, amma utanar. (Naxçıvan)
- Utan utanmazdan, qorx qorxmazdan. (/...../)
- Aydan arı, gündən duru⁷¹. (SMOMPK)
- Hörmət hörmətdən qalxar⁷². (Naxçıvan)
- Hörmət hörmətə bağlıdır. (SMOMPK)
- Abırsızdan abırını saxla. (/...../)
- Kişinin hörməti öz əlindədi. (/...../)
- Məni sayanın quluyam, saymayanın ağası. (/...../)
- Sayanın quluyam, saymayanın ağası. (Bakı)
- Çoq da sidigi duru dəgil⁷³. (SMOMPK)
- Yaxşılığa yaxşılıx hər kişinin işidir
- Yamanlığa yaxşılıq ər kişinin işidir. (Şəki – R.Ə.)
- (yaxud yamanlığa yaxşılıq hər kişinin işi dəgil). (SMOMPK)
- Yaxşılıq iki başdan olar. (Naxçıvan)
- Hər saqqaldan bir tük çəksək kosaya da bir saqqal olar. (Naxçıvan)
- Əli ələ vurarsan səs çıxar, yalquz əldən səs çıxmaz. (Şm)
- Tək əldən səs çıxmaz. (/...../)
- Əl əli yuyar, əl də burnu. (yüzü). (Bakı)
- Tək əlilə dügün dügünlənməz. (/...../)
- Göc gələndə dad bacadan çıxar. (Naxçıvan)
- Zəp zəyərekdən yağ çıxardar⁷⁴. (/...../)
- Av vuranın dəgil, yeyənindir. (/...../)
- Öküz öldürüb adımı üstümdən götürə bilmərəm. (SMOMPK)
- Heç kimin adı, vay qanlı olması. (Bakı)
- Kərki olub öz tərəfinə yonma, mişar ol iki tərəfə yon.(/./)
- Qaçanı qovmazlar, yığılanı urmazlar. (Naxçıvan)
- Əl bəndən, ətək səndən. (Bakı)
- Kəbə yıxmaq bir evdir, könül (könül) yıxmaq yüz qandır. (/...../)

⁷¹ Bakıda: sudan duru kibi deyilir

⁷² Bakıda: qalxar yerinə «qalub»dur

⁷³ Yəni o qədər etibarlı adam degil

⁷⁴ Zəp-zərb; zəyərek qarnı yırtıq mənasındadır

- Allah düşməna da o halı qismət etməsin. (/...../)
- Xala xətrin qalması. (SMOMPK)

Mübahisə, söyüşə, dalaşma

- «Özün bil də» qal olmaz. (SMOMPK)
- Nığ-nığ (dığ) qardaşı qardaşdan eylər. (/...../)
- Nığ-nığ ev yıxar. (/...../)
- Bir diyərsən, beş diyərəm, gözünə şiş diyərəm. (/...../)
- Əlündən gələni beş qab (qaba) çək. (Bakı)
- Dana satmısan dava? (SMOMPK)
- Davanı gökdə axtarır, yerdə əlinə düşür. (/...../)
- Höcət didik, cüçət dimədik. (/...../)
- Bəs ilən hacandan yorulub yolda qalar. (/...../)
- Bir-birinin ətini yiyirlər (yaxud qanın içirlər). (Bakı)
- Daş daşa, dırnaq daşa, siz savaşa, biz tamaşa. (SMOMPK)
- Uzaqdan döğüş asan gəlir. (Naxçıvan)
- Gəndən - genə döğüş asan görünür. (SMOMPK)
- Davanın çeşinsi cidildi. (/...../)
- Davanı qılıc aralar. (ayırar). (Bakı)
- Davanı iki kərə salmaq nahaqdı. (/...../)
- Ya lələ şələni basar, ya sələ lələni. (/...../)
- Döğülən öz kisəsindən dökülər. (yaxud gidər). (/...../)
- İtin dişi, donquzun dərisi. (/...../)

Lənət

- Rəhmət düzənə, lənət pozana. (/...../)
- İlanın ağına da lənət, qarasına da. (Bakı)
- İkisinə üç lənət, hərəsinə beş lənət. (/...../)

Yalançılıq

- Yalançının işığı yassıya qədər yanar. (Naxçıvan)
- Yalançının evi od dutdu, heç kim inanmadı. (Bakı)
- Yeyən (yiyən) qurtardı, yalan qurtarmadı. (SMOMPK)
- Yalançının mənzilinə kimi. (Bakı)
- Yalançılıq üz qızardar. (/...../)

– Ayı kim gördü: kor Xaçatur⁷⁵. (/...../)

Tərəfkillik

- Kəmçə (çömçə) dutan bizə sarıdı. (/...../)
- İt iti yiməz, it əti yiməz. (Bakı)
- İt itin ayağını basmaz. (/...../)
- Qoyun quzu ayağını basmaz. (S.Ş.)

Mərdməzarlıq

- Hamı diyir mərdimazarın gözü çıxsın, bilmirəm mərdimazar kimdi. (SMOMPK)
- Ev yıxanın evi yıxılır. (Naxçıvan)
- İtə didilər: “Gündə neçə kərə (dəfə) dögülürsən? Didi: “Köpək oğluna (mərdimazara) rast gəlməknəndi (ilədir). (Bakı)
- Donluğuma darı, cürəmə kəpək qatmasın. (SMOMPK)
- Mənim pişmiş aşıma su calama. (/...../)
- Pişmiş aşına soyuq su qatdı. (Bakı)
- Dəgmə mənə, dəgməyim sənə. (/...../)

Rəftarsızlıq, ögünmə, söz böyütmə

- Özü üçün əriştə kəsə bilməz, özgəyə umac ovar. (Bakı)
- Özünə umac ova bilməz, özgəsinə əriştə kəsir. (/...../)
- Tülkünün meydanda nə işi var ki, dərisinə qiymət qoysunlar. (/...../) (yaxud tülkinin meydanda nə işi var)
- Ölkə var, buğdayı yeyib cənnətdən çıxıb. (/...../)
- Saman altınan (altına) su yeridir. (/...../)
- Mınarə başında cöviz durmaz. (/...../)
- Bir gözümü ağladır, bir gözümü güldürür. (/...../)
- Yandırdığı yovşan, ağlatdığı dovşan. (/...../)
- Bir budağa çıxıb min budağ sirkəliyin. (/...../)
- Məkkədən gələn mən, xəbər verən sən. (/...../)
- (yaxud Məkkədən gələn mənəm xəbər verən budur).(/./)
- Evi odlanan mən, əli kösövlü sən?
- Kasa aşdan irəli olub (yaxud kasa aşdan isti oldu?)

⁷⁵ Oruculuq bayramının axşamı Ayı görmək üçün müşahidələr olur

– Mənzil yaxın, kirə çox (yaxud mənzili yaqun kirəsi çox bunda bir əlamət var)

– Sığana didilər: «Bu deşikdən çıx o deşigə gir»

Didi: “Əvvəlcə bunu, hikmətini diyin sonra”. (/...../)

– Kol dibində xış yoqdu. (/...../)

– Keçi (handa) hayanda, qaya (handa) hayanda. (/...../)

– Dəvə gördünmü? Qığın da görmədim. (/...../)

– Yaxşılığa yamanlıq (kor eşşəgə samanlıq). (/...../)

– Hamam suyu ilə xətir könül görür. (dost durur). (Bakı)

– Axşam oduna gidən çox olar. (/...../)

– Verdigi anda bax, kəsdigi qulluğa. (/...../)

– Əlidən də oldum, Vəlidən də. (/...../)

– Əli aşından da oldum, Vəli aşından da⁷⁶. (/...../)

– Taxca mənə qaldı, Şeydəli boxca mənə qaldı Şeydəli.(./.)

– Məni tanıyanı qurt yisin. (/...../)

– Özümə yer eyləyim, gör sənə nə eylərəm. (nə eyləyim).(./.)

– Aşağı-aşağı, kor Mahmuddan da aşağı. (/...../)

– Bu ağıl məndə olsa, o dua səndə səhərəcən yatarıq. (./.)

– Keçi can qayğusunda, qəssab piy axtarır. (/...../)

– Qəssab piy hayında, keçi can hayında. (Naxçıvan)

– Üz vermə, astar da istər. (/...../)

– Yana-yana yanmazlar. (/...../)

– Yıxılana balta vuran (çoban) çox olar. (/...../)

– Dəgirməyə gedəndən sonra ulağ verən çox olu. (/...../)

– Əhmədə Əhməd düşüb, sənə nə zəhmət düşüb. (Şm)

– Bığının altından keçdi. (Bakı)

– Boynum qıldan nazikdir. (/...../)

– İki güləşnin biri yıxılar⁷⁷. (/...../)

– Ədəbi ədəbsizdən ögrən. (/...../)

(yaxud ədəbi kimdən ögrəndin ədəbsizdən)

– Uman yerdən küsərlər. (Bakı)

– Bağda görsən, budağa sarı. (/...../)

– Yalnız şərə gidən razı gələr. (Şm)

⁷⁶ Farscası: Əli Vəlidən sonra gələn «aş» yaş kimi tələffüz edilir

⁷⁷ Gürşənnən də deyilir

- Köpəgə (yaxud itə) ümid oldun, özün də hürmədin. (/../)
- Ayranındı, şorundu imdi nobət göründü. (Bakı)
- İki canbaz bir ipdə oynamaz. (/...../)
- Bir qazanda iki kəllə (yaxud iki qoçun başı) qaynamaz. (Quba, Dərbənd)
- Heyvası yox, narı yox, görəndisən Şahbudağın bağı var. (Bakı)
- Şahbudağın bağı var, Baratın dəgirmanı. (/...../)
- İstəmirəm heyvasını, narını, qoy disinnər Şahbudağın bağı var. (/...../)
- İt özünü mundar bilməz. (/...../)
- Öz gözündə tiri görmür, özgənin gözündə qılı seçir. (qıl axtarır). (/...../)
- Adımı sənə qoyum, səni yana-yana qoyum. (/...../)
- (yaxud adını bənə qoydu, bəni yana-yana qoydu)
- Bir naxırı bir dana xarablar. (yaxud bir dana xarablar adını bir naxırın)
- Yaşın oduna quru da yanar. (qurunun oduna yaş da yanar). (/...../)
- Sərxoşun məktubu meyxanədə oqunur. (S.Ş.)
- Sən ağacı götür, suçlu özünü bildirir. (Naxçıvan)

Qumarbazlıq

- Şeytan karxanası boş qalmaz. (SMOMPK)
- Uduzmuş qumarbaz yüzü üstə (yaxud yüzüqoylu) yatar. (Bakı)
- Qumarı oynarlar aşıq ilə (aşıqla). (Bakı)
- Qumarbazın axırı yoxdur. (/...../)
- Qumar dağıdan evi Allah dağıtmaz. (Ümumi)

F.....

- Tumanım, köynəgim özümdən, necə yerə düşdüm xalqın gözündən. (SMOMPK)
- Cənginin (q.....) qazandığı ənnignən kirşana gedər. (/...../)
- Oğruluq ilə q..... qırx gün gedər. (/...../)

Lotu

- Lotu lotunun sözünə inanar. (SMOMPK)
- Lotuya bir sillə ar degil. (/...../)
- Lotulu tərک götürməz. (/...../)
- Lotunun dilini lotu bilər⁷⁸. (Bakı)

Oğru və oğurluq

- İt acından oğurluq eylər (oğurluğa gedər). (Naxçıvan)
- Haram şirin olar. (Bakı)
- Özün tüləyə qoymayırlar şal qaşov oğrar. (/...../)
- Cıdanı oğurlayan yerini bilər. (Naxçıvan)
- Qurt qaranlıq sevər. (SMOMPK)
- Biz oğru olduq, aydın başladı⁷⁹. (/...../)
- Oğrunun yadına sən salma?. (SMOMPK)
- Gördü hənək, görmədi gerçək. (Bakı)
- Oğru qalana yanar, ev ziyəsi gedənə. (yaxud mal sahibi gidənə). (Ümumi)
- Ev oğrusun dutmaq olmaz. (/...../)
- Dutulmamış oğru xandan, bəkdən doğru. (/...../)
- Oğru it xəfli olar. (/...../)
- İt qorxusundan oğurluğa gitməz. (SMOMPK)
- Hancarı eyləyim ki, gözüm oğru gözünə oxşamasın. (Qarabağ)
- Bən ölüm, Cəfərə lotuyana bəstələrin yerin di. (SMOMPK)
- Sən ki oldun tülüngü, xub verginən şilingi. (/...../)
- Oğruya and verdilər (yaxud oğrunu anda çəkdilər), evinə muştuluqçu gitdi. (/...../)
- Qırq il oğru oldum, bir kərə haram yemədim. (/...../)
- Qışın oğruluğu yayda açılar. (/...../)
- Oğru hamunu oğru bilər. (Bakı)
- Oğru helə bilər hamu oğrudu,
Doğru helə bilər hamu doğrudur. (/...../)

⁷⁸ Arif nöktədən mənası ilə müqayisə edilsin

⁷⁹ Burada oğru öz bəxtindən şikayət edir. “Biz oğru olduq aydınlıq başladı”

- Oğrudan oğruya halaldır. (/...../)
 - Oğrunun malı oğruya halaldı. (Şm)
 - Oğrudan qalanı rəmmal aparar. (/...../)
 - Kasıblıq (yaxud: yoqsulluq) ayıb degil, oğruluq ayıbdı.
- (Bakı)
- İtdən (çaqqaldan) çox başmaq aparan olmaz, yenə ayaqyalın gəzər. (/...../)
 - Siçandan (siçannan) olan torba kəsər
Siçandan torba kəsən olar. (/...../)
 - Pul haramisi ol, yoldaş haramisi olma. (Naxçıvan)
 - Pul oğrusu ol, yoldaş oğrusu olma. (SMOMPK)
 - Əlun harama qatırsan, bari boluna qat. (/...../)
 - Harama ağzını bulaşdırdın kəşgülünü doldur götür.
(/...../)
 - İt, ayağ aparmasan ayağ sındırarsan! (/...../)
 - Gic doğrudan bic oğru yaxşıdı. (Bakı)
 - Doğruluq ən böyük oğruluqdur. (/...../)
 - Oğru evli olmaz, ev sahibini evlilikdən salır. (Naxçıvan)
 - Əgrini tox görmədim, doğrunu ac. (Bakı)
 - Aləmə oğruyam, sənə ki doğruyam. (Şm)
 - Dağa disən oğrudur, başını əgər. (/...../)
 - Oğru ol, imanını əldən qoyma.

İCTİMAİ MÜƏSSİSƏLƏR

Dəğirman haqqında

- Dəğirmanın yaraşığı torba, çuvaldır (yaxud dağarcıqdır, daqarcıqdı)⁸⁰. (Naxçıvan)
- Alt daş tərپənsəydi, o ağırlıq çəkməzdi. (Ümumi, Bakı)
- Dəğirman bildigin eylər, çax-çax baş ağrıdar. (Bakı)
- Dəğirman işin işlər, çax-çax ağrıdar. (/...../)
- Dəğirman nöbətən işlər. (/...../)
- Dəğirməndə dənim yox, şahad⁸¹ üstə başımı nəyə yarırısan. (SMOMPK)

Hamam

- Hamamın bu qapusundan gir, o qapusundan çıx. (Bakı)
- Hamamda ədəb sağıtdı. (SMOMPK)

Koxa

- Kənd koxasız olmaz. (SMOMPK)
- Yüz başının şahidi çavuş olar. (/...../)
- Tətus koxa mətus koxa, on beş evə otuz koxa. (SMOMPK)
- Adamın dinməzindən yaramaz koxa tikdilər. (/...../)
- Allah verib bizim koxaya, arvadı qısır, qızı boğaz. (/.../)
- Carmana car, koxaya xəbər. (/...../)
- Koxası kilim olanın başına külüm olar. (/...../)
- Koxanı gör, kəndi çap. (/...../)

Divanxana

- Divanxana qapusu girəndə darvazadı, çıxanda ignə gözü. (Bakı)

Ailə münasibəti

Kişi, arvad, qız, oğlan; sevmək, sevilmək; evlənmək, nişanlı, elçilik, toy; ər-arvad münasibəti, tazə qohumlar, quda-

⁸⁰ Dağar: qoyun dərindən dikilən kisə diməkdir

⁸¹ Şahad üyütmə haqqı diməkdir ki, çox zaman iğirmidə bir olurdu

lar; ər-arvadin ayrılması, ata-ana; oğul, qız (evlad); tərbiyə; ata, anasızlıq, külfət; qohum-əqraba; əsli-nəcabət

I – Kişi və arvad; oğlan və qız

- Anası ölsün qızların, hər gecə yalğuz yatar. (SMOMPK)
- Qız on beş yaşında ya ər də gərək, ya gorda. (Bakı)
- Papaq at, yıxılmasa, ərə getməlidir. (/...../)
- Qız evlərdə tanınar, ipək dəzğahda. (SMOMPK)
- Qız ilə qızıl gizlin gərək. (/...../)
- Subaylıq sultanlıqdı. (Şəki)
- Haralısan: “Hələ evlənməmişəm. (SMOMPK)
- Yalın qatına tay axtarır. (/...../)
- Heyvanın erkəginə pul verərlər, insanın dişisinə. (Bakı)
- Qız qarıyanda dayısının boynuna düşər. (Bakı)
- Yaz qışından bəlli edər, qız qardaşından. (Naxçıvan)
- Deşik minciq yerdə qalmaz (yaxud deşikli minciq). (Bakı)
- Qara qızın dərdi var. (/...../)
- Qız yükü, duz yükü. (/...../)
- Subay idim, sultan idim, adaxlandım xan oldum, evləndim xəndan oldum. (SMOMPK)
- Ərə getdi tayım-tuşum, yerdə qaldı yassar başım. (/...../)
- Ağın adı var, qaranın dadı. (Bakı)
- Qara qız bəzənincə toy əldən gedər. (SMOMPK)
- Kişi qızı olma, kişi arvadı ol. (/...../)
- Arvad nədir ki, dedigi nə ola. (Bakı)
- Əlinin xəmiri ilə erkək işinə qarışır. (/...../)
- Arvadin saçları uzun olar, ağı gödək. (Ümumi)
- Kişinin tüklüsü Əli cinsidi, arvadin tüklüsü ayı cinsidi.(/./)
- Arvadin xırtdəgi (qırtlağı) olmaz. (Bakı)
- Öz evində başını bağlaya bilməz, özgə evində gəlin başı bağlar. (SMOMPK)
- Çarşaf, başmaqsızlıqdan evdə oturmuş. (/...../)
- Gəzəcəgin min yer də olsa, yatacağın bir yerdə olsun. (SMOMPK)
- Hər arvadin adı bir, hər meyvənin dadı bir. (/...../)

- Arvaddan vəfa, zəhərdən şəfa. (Naxçıvan)
- Bir ata, bir də arvada inanmaq olmaz. (/...../)
- Atla arvada etibar yoxdur. (Bakı)
(yaxud ata, arvada etibar yoxdur)
- Arvad, at, bağ həmişə sahibini taza istər. (SMOMPK)
- İnak göz eyləməsə, kəl sıçramaz. (/...../)
- Arvadlar hamısı ağappaq, dəlisini seçmək olmaz
Qarğalar hamısı qara-qura qarısın seçmək olmaz.
(SMOMPK)
- Çarşaf altında hamı arvad gözəldir. (Bakı)
- Arvad malı başa toqmaq kibi dəyəər. (Ümumi)
- Arvadın yedigi geydigi kibi olsa, vay kişinin halına.(/../)
- Erkəgi hal aparmaz. (/...../)

Sevmək və sevilmək

- Yürəkdən (ürəkdən) yürəgə (ürəgə) yol var. (/...../)
- İstək gözdə olur. (/...../)
- Göz görməsə, könül sevməz. (Naxçıvan)
- Gözdən iraq (uzaq) olan, könlüdə də uzaq olar (iraq olar). Haqqı ki doğru
sözdür – Məhəbbət nəzərdə olar. (SMOMPK)
- Gözdə olmayan, könlüdə də olmaz. (/...../)
- Bəni xublara möhtac gözüm sən eyləmişən. (/...../)
- Zordu, zordu, çaxmaqdı, qovdu, əzəldən eşqim vardı,
imdi vurdu sovudu. (/...../)
- Göz gördü, könül sevdi, mənim nə günahım var. (Bakı)
- Könül sevən göyçək (gögçək) olar. (Naxçıvan)
- Könül sevən gözəlin nə ağı, nə qarası. (/...../)
- İntizara söhbət haramdı. (/...../)
- Sevgimə çataydım, dal çövrüb yataydım. (Bakı)
- Yarım yara sovqatı bir dəstə bulaq otu. (SMOMPK)
- Yar mənimlə yar olsun, kol dibində evim olsun. (/...../)
- Ay bənlə olsun, ulduzun gözünə barmağım. (SMOMPK)
- Vaxtikan ağla aşıq, el gələr, tünlük olar. (/...../)
- Köhnə sevgi köhnəlməz. (/...../)

- Gec-gec görünən tez sevilər. (/...../)
- Eşqin tərs, avandı olmaz. (Bakı)
- Cananı sevən canından keçər. (Naxçıvan)
- Sevgi od dəgil, amma oddan yamandı. (SMOMPK)
- Bir yürəkdə iki sevgi olmaz. (/...../)
- Nə yardan doymaq olmaz, nə əldən qoymaq olmaz.(/./)
- Mənə bax, nə kefdəyəm, yara bax, nə sallanır. (Şəki)
- Getdim yarın yanına, qadam cicim canına. (SMOMPK)
- Yar getdi, yeri qaldı. (/...../)
- İstədigün yar idi, yetirdi pərvərdigar. (/...../)
- Dö (div) qurbağaya aşığı olub. (Bakı)
- Ağıllı fikir edincə, dəlinin oğlu olar. (SMOMPK)
- Ağıllı evləninəcə, dəli bir oğul da doğurdu
(Xag dəlinin beş oğlu oldu). (Bakı)
- Dan yerindən çıxan gün dəgsin oynaşıma, bulut
altından çıxan Gün dəgsin ərimə. (SMOMPK)
- Çirki çirk aparar, hayıf oynaş paltarına. (/...../)
- Atama yataq saldım, gəldi qalayçı yatdı. (Şm)
- Vur ki, beşin daldadı, Seyidəli xırmandadı. (SMOMPK)
- Ərri (ərli) ağlar, ərsiz ağlar, qırq oynaşdının (oynaş-
lının) gözünün yaşı heç qurumaz. (Bakı)
- Gizdində (gizlində) buğaya gələn aşkara doğar. (Bakı)
- Oynaşdan ucuz yoxdur, o da baxtlandı. (bəxt iləndir).
(Şm)
- Oynayıram, gülürəm, heç oynaş yadımdan çıxmayır.
(SMOMPK)
- Oynaşa ümid olan ərsiz qalar. (/...../)

Evlənmə-nişanlı, adaxlı, elçilik. (görücülük)

- Elçiyə zaval yoxdu. (Ümumi)
- At almağa cahıl, cayıl, qız almağa ahıl göndər. (Bakı)
- Elçisi gülüm olanın, başına külüm olar. (Naxçıvan)
- Bir qız bir oğlandır. (/...../)
- Qız idim, sultan idim, nişanlandı xan oldum, gəlin
oldum, qul oldum ayaqlara çul oldum. (/...../)

– Əmi qızı ilə əmi oğlunun kəbini gögdə kəsilib.
(SMOMPK)

– Ər gərək, tez gərək. (/...../)

– Tez çörək yiyənnən, (yiyənlə) tez evlənən peşman olmaz. (Bakı)

– Çıxan qız çıxdan baxar. (SMOMPK)

– Qız alan göz ilə baxmasın, qulağ ilə eşitsin. (/...../)

– Gəlin atlandı (attandı), gör kimə düşdü⁸². (/...../)

– Qara qız gəlməşəydi, külfəni kim otlardı. (/...../)

– Ağ dolağım saq olsun, tapılmayan qız olsun⁸³. (Bakı)

– Külü ocaqdan götür. (/...../)

– Qız alanın bir çuval ya qızılı gərək, ya bir çuval yalanı.(/./)

– Anasına bax qızını al, qırağına bax bezini al. (Bakı)

– Qardaşına bax, bacısını al. (/...../)

– Pis al çirkin al (yaxud çirkin al əsil al) bədəsil gözəl alma. (/...../)

– (yaxud əsil al çirkin olsun, bədəsil gözəl alma). (/...../)

– Evi tikmiş al, arvadı bişmiş (yaxud bilmiş)⁸⁴. (/...../)

– Halvaçı qızı daha şirin. (/...../)

– Taylı tayın tapmasa il günü ax-vaynan. (vahınan) keçər. (Bakı)

– Əsil almaq çətindir, saxlamaq asan. (Naxçıvan)

– Gəlin aş bişirdi, gözünə yaş bişirdi, səhərdən axşamacan o da sıyıq bişirdi. (SMOMPK)

– Bir də gəlin ollam, oturduğumu, durduğumu billəm.(/./)

– Kordu, şildi, qəbuldu. (Bakı)

⁸² Ağız ədəbiyyatını araşdırdıqca elin keçmişinə aşına olmaq olur. Bu söz ilə qızların ata mindirilib köçürüldüğü anlaşılır ki, bu adət Türkiyədə və İranda bir çox yerlərdə bu halda da vardır. Türkiyədə: “Qızı ata bindirdilər, ya nəşib, didi”

⁸³ Türk el ədəbiyyatına baxılırsa görülür ki, oğlan qızı sevər, istər, gözlədiyi cavabı almayınca «Tapılmayan qız olsun» sözləri ilə şərəfini ayağ altına almaz. Bunun misalı da möhtərəm Çobanzadənin qumıq ədəbiyyatı nümunələrində kar, xalq sözlərində buna bir çox misallar tapmaq olur, amma İran ədəbiyyatı bir mövhum eşq mərzəyi yaratmışdır.

⁸⁴ Türkmənlərdə dul arvad qızdan bahadır

- Ahıla gidən quyuq yiyər, cahilə gidən yumruq. (/...../)
- Cahilə gedən keyf çəkər,
Ahıla gedən of çəkər. (Bakı)
- Ağam bir xatun aldı, davanı satın aldı. (SMOMPK)
- Ondan, mundan yığaram oğluma toy elərəm. (dutar-ram). (/...../)

Toy

- Nə tələsirsən, toyun qarağaca gəlməyib. (yetişməyib hələ). (SMOMPK)
- Oğlan evinin xəbəri yoxdu, qız evində toydur. (/...../)
- Xeyrat babamın gərək, toy özümün. (/...../)
- Yaxud toy mənim gərək, xeyrat babamın. (Bakı)
- Bayraməlisiz toy olmaz. (Ş.m.)
- Toydan sonra nağara, xoş gəldin, Bayram ağa. (/...../)
- Toy gününü qoyub (yaxud durub) vay günü oynayır. (/.../)
- Toyun yaraşığı oynamaq, vayın yaraşığı ağlamaq. (/.../)
- Toydan toy törər. (/...../)

V Ər və arvadın münasibəti

- Arvadın isməti, ərin izzəti. (SMOMPK)
- Ərnən arvadın torpağı bir yerdən götürülüb. (Bakı)
- Arvadın göyçəgin al, işsiz çıxdı, baxtunnan, işli çıxdı bəxtinnən. (/...../)
- Qılınc misir (misr), arvad yesir, döşənəcək həsir. (/...../)
- Öv kira, arvad sigə, pul muzaribə. (/...../)
- Mərəkdə ərim ola, təndirdə əppəgim. (SMOMPK)
- Təpələrcə ərim olsa, dağlara hökm eylərəm (hökmüm olar). (/...../)
- Ərli də sızıldasın, ərsiz də?. (/...../)
- Arvadı bəd olanın saqqalı tez ağarar. (/...../)
- Alt dəgirman güclü olur. (Bakı)
- Mənə səndən olar, hər nə olsa. (SMOMPK)
- Arvadı əri saxlar, pendiri dəri. (Bakı)
- Arvadı əri saqlamaz. (Bakı)

- Əri dögmüş arvadı it də tutdu. (SMOMPK)
- Mənin səninlə yatdığım, sən mənə təpik atdığım. (/...../)
- Ac saxla, yalovac saxla, yaxşı saxla⁸⁵. (/...../)
- Ər atanı el atar, ər tutanı el dutar. (Bakı)
- Bu dərd ilə pul qazan, apar, ver Nurcahan yesin, Nurcahan da barı bir Nurcahan olsun. (SMOMPK)
- Əri qoz qırır, arvadı findıqca sındırır. (/...../)
- Ağa götürür navala, xanım salar çuvala. (Bakı)
- Yay gününün yağışı, ər arvadın savaşı (yaxud döyüşü). (SMOMPK)
- Ər arvad savaşdı, əbləhlər inandı. (/...../)

Tazə qohumlar – qudalar

- Gəlin ocağa gələr. (Bakı)
- Gəlin diyəndə qucmağım gəlir, axca diyəndə qaçmağım. (/...../)
- İriz eşşəgindi, fel gəlinin. (Naxçıvan)
- Qayınatam dövlətdi olsun, qaynanam səxavətli. (SMOMPK)
- Yaxşı qızımdan pis gəlinim yaxşıdı. (Bakı)
- Evdə gəlinim olsun, bayırda yeznəm. (/...../)
- Bir adam qayğına qalsın (qorxsun) ki, arvadı öləndə qız (yerində) baldızı olmasın. (SMOMPK)
- Gəlinin dili yox, qayınananın imanı. (/...../)
- Bir baş idi dörd ayağ, gəlin aşırdı papağ. (/...../)
- Yanan da bən, yaman da bən. (/...../)
- Kürəkən gül əkən. (/...../)
- Yeznəmiz qəssab, başı şirdən baqırsa q şirdənməz bol olub (yaxud yeznəmiz qəssab olub, bol olub şirdənmiz)
- Xalq qız verib quda qazanar, biz qız verdik quda qazandıq. (/...../)
- Quda quduru qızını aparı. (/...../)
- Yengəm ölüb yeri mənə qalıb. (/...../)

⁸⁵ Yəni qılıqlı ol, rəftar ilə saxla

Ər-arvadın ayrılması

- Ər öldü, arvad boşdu. (SMOMPK)
- Arvad üzdü kişidən, kişi üzdü arvaddan əlhəzər. (/...../)
- Kəbinin halal, canım azad. (/...../)
- Ərsiz arvad, yüyənsiz at (cilovsuz at) kimidir. (ərsiz arvad, cilovsuz at). (B.Naxçıvan)
- Yaman arvad çox danışar, danışmasa, savaşar. (Bakı)
- Yaman arvad, yaman qonşu, yaman at. (S.Ş.)
- Birin boşla, birindən köç, birin sat.
- Dul arvad gecə yarısından sonra peşman olar. (Şəki – R.Ə.)
- Dul arvad kişiyyə gidəndə gecə yarısı peşiman olar. (SMOMPK)
- Alma arvadın dulunu, yanıyla gələn qulunu. (/...../)
- Dul arvad yetim saxlar, naxırçıya minnət qoyar. (/...../)
- Dul arvaddı, amma yetimlərə atadı. (/...../)
- Bu yatış sənünlədi, bu duruş bənimplədi. (/...../)
- İkimizdən bir gamış balağı törər. (/...../)

Ata-ana

- Ata olmayan ata qədri bilməz. (Qarabağ)
- Ata ol, ata qədri bil. (Bakı)
- Ata olarsan, ata qədrini bilərsən. (/...../)
- Anadan yaxşı yavər olmaz. (/...../)
- Lalin (lalun) dilin anası bilər. (/...../)
- Didilər: “Əzrayıl uşaq paylayır”, Didi: «Özününkü özünün olsun, bənimkinə dəgməsün». (/...../)
- Ata-ana ikinci Allahdır. (SMOMPK)
- Atasını (yaxud ərini) tanımayan Allahını tanımaz. (/.../)
- Ata-ana adamın küçük Tanrısıdır. (Naxçıvan)
- Atam elə bijdir ki, kündələri sayır. (Bakı)
- Anam da elə bijdir ki, kündələrdən kəsir.
- Ata, oğul savaşdı, əbləh ona inandı. (Naxçıvan)
- Uşaq atasından gücdüsün bilməz. (Bakı)

- Vuran oğul ataya baxmaz. (Naxçıvan)
- Atası düz yerdə gəzə bilməz, balası şumda (yerdə) şıllax atr. (/...../)
- Ata bilgisi ilə adam adam olmaz. (/...../)
- Atamı öldürmüşəm, görüna and içəm. (SMOMPK)
- Atamı anamı itirdim, gözümü sənə tikirdim. (Göyçay)

Oğul-qız. (övlad) və onlar ilə rəftar

- Babasına uyan, atasının oğlu dəgil. (SMOMPK)
- Atasına oxşamayan bəcdir. (Bakı)
- Mən diyirəm: “xədiməm (xətiməm), (axtayam)
- Bu soruşur: Oğul, uşaqdan nəyin var? (/...../)
- Doğan tavuq doğmaz arvaddan yaxşıdır. (/...../)
- Güc doğana düşər. (Ümumi, Bakı)
- Yüz mamaça yığılsa, güc doğana düşər. (Naxçıvan)
- Şahsənəm oğlan doğub. (SMOMPK)
- Öz gözündə bayquşun balası tovuzdan (tavus) gözəldi. (/../)
- Yun dararam, kələk olar,
Qız doğaram, mələk olar.
Xana toxuram, qıl olar
Oğul doğaram, pul olar. (Bakı)
- Ağırlığın yer götürər, ruzisin Allah yetirər. (SMOMPK)
- Axta xana böyüdü, dağda dana böyüdü, sən neçin böyümədin. (/...../)
- Ağlamayan uşağa süd verməzlər. (Ümumi)
- Bala baldan şirindir. (Naxçıvan)
- Bala candan şirindir. (yaxud bala şirin). (Bakı)
- Arvad aldın bir bala (bəla).
Ondan oldu bir bala
Habala (bəla)dir habala (bəla) (Tiflis, F.Vəzirov)
- Bala istəyən, bəlasını da istəmək gərək. (SMOMPK)
- Uşaq yığıla-yığıla böyür. (Naxçıvan)
- Uşağın şüurlusu bələkdə özünün görkəzər. (Bakı)
- Şüurlu uşaq hər işdə məlum olar. (Naxçıvan)
- Uşağın bişüuru digər yol üstə oturur. (/...../)

- İşim-gücüm bucaqda, arzumanım qucaqda. (SMOMPK)
- Qarnımdan çıxdı qaba, mən kimə gedim, dədə. (/...../)
- Bir olsun, pir (yaxud pirri) olsun. (/...../)
- Hər kimin ilki dursa, mülkü də durar. (/...../)
- İşə gitməyən oğlum olsun, vələ gitməyən öküzüm. (/..../)
- Yetti fərsiz oğuldan bir fərsiz qız yaxşıdı⁸⁶. (/...../)
- Fərsiz oğuldan bir qaradaş əfzəldir. (divara qoyulandı).

(Bakı)

- Oğul yönlü (şüurlu) olsa, neynər (nə edər) ata malını, yönsüz (bişüur) olsa neynər (nə edər) ata malını. (Naxçıvan)
- Fərli (yaxşı) oğul neylər ata malını, fərsiz (yaman) oğul neylər ata malını. (Bakı)
- Xeyrini görmədiyim oğulun vayını eyləyim. (Naxçıvan)
- Uşağa iş buyur, ardınca yüyür. (/...../)
- Uşağa buyur, dalınca yüyür. (yügür). (SMOMPK)
- Uşağa söz buyur, özün də dalınca git. (Salyan)
- Ata oğula bağ qıydı, oğul ataya salxım da qıymadı.

(Köçərli, Qarabağ)

- Tısbağa qınından çıxdı da, qınıni bəgənmədi. (SMOMPK)
- Bir çırağın işığına qırq adam oturur. (Bakı)
- Altıma daş üstüm daş (yaş), yenə oğul çörəgi. (/...../)
- Oğul günü oğuldu. (SMOMPK)
- Kürd qızından belə oğul, o da qənimətdir. (Qarabağ,

Ümumi)

- Kürd qızından bir oğul, onu Allah saqlasın. (/...../)
- Qızı öz xoşuna qoysan, ya hoqqabaza (mutrübə) gidər, ya aşığa. (zurnaçıya)⁸⁷. (/...../)
- Oğluna qız axtarınca, qızına oğul axtar. (Naxçıvan)
- Gözün görə-görə ver qızıvu (qızını), başundan rəttələ (rəd eylə). (Bakı)
- Qızı saxlayıb un çuvalına tay etməyəcəksən ki? (/...../)
- Qızın isməti, atanın dövləti. (SMOMPK)

⁸⁶ Özgə ocağına basarsan gidər

⁸⁷ Bəzən «öz xoşuna» yerinə öz xahişinə deyildiyi üçün xoşuna sözü hələ «xahişinə» sözündən düzəlmiş olsa gərək.

- Nədən sən dəli? Suvumdan⁸⁸. (/...../)
- Oğlum ağlamır, qızım çatdamır. (SMOMPK)
- Görməmişin bir oğlu oldu, çəkdi çükün çıxardı. (/...../)

Tərbiyə

– Oğul on iki yaşında ya yəhər altda gərək, ya yer altda. (altında). (SMOMPK)

– Toyux anasından süd görməyib. (südyanığdır). (/...../)

– Gəlin gürdəkdə (gərdəkdə), küçüğü dəməydə. (Naxçıvan)

– Gəlini pərdədə, uşağı bələkdə. (Bakı)

– Günahkar oldu lələ, saqqalın verdi yelə⁸⁹. (/...../)

– Uşaq gördüğünü götürür. (Naxçıvan)

– Donuz xort-xortunu böyügündən ögrənər. (S.Ş.)

– Atı at yanına bağlarsan, həmrəng olmasa, həmxuy olar. (SMOMPK)

– Qızım sənə diyirəm, gəlinim sən eşit. (Bakı)

– Öz anasını sevən özgə anasını sögməz. (SMOMPK)

– Uşağı oxudar atanın kisəsi, ananın kasəsi. (/...../)

– Balaca ağaca çıxıb böyük budaq sirkələyir⁹⁰. (/...../)

– Naxırçının könlü naxır çörəgi istər. (Naxçıvan)

– Naxırçı qızı naxır çörəgi arzılar. (SMOMPK)

– Döğülməyən düğüdən aş olmaz. (Bakı)

– Ağac acı, can şirin. (SMOMPK)

– Qızını dögməyən dizini dögər. (Bakı)

– Əsli bəd olana qamçı nədir, dəh nədir?. (Naxçıvan)

– Dəli inəgin dəli bizovu olar. (S.Ş.)

– İt yedigini qusar. (Ümumi)

– Qurtdan qurt olar. (S.Ş.)

– Qurtdan qurt olar, itdən it. (Bakı)

– Yava itin yava küçüğü olar. (SMOMPK)

– Ana ağaca çıxanda qızı budağ, budağ gəzər. (Bakı)

⁸⁸ Övladımdan (soyumun təhrifidir)

⁸⁹ Yəni lələ nə yapırsa, uşağın da ondan tərbiyə alacağı aydındır

⁹⁰ Uşağın böyüğü havalandığı zaman söylənilir

- (yaxud anası çıxan ağacları qızı budağ, budağ gəzər)
- Ustadına kəc baxanın gözlərindən, (gözlərinə) qan damar. (Naxçıvan)
 - Ustadına kəc baxar, gözlərindən qan damar. (Bakı)
 - Xarrat (xarat) bazardan keçməyib. (Bakı)
 - Burnuna şam iyi dəgməyib. (/...../)
 - Böyügün tanımayan Allahını da tanımaz. (Naxçıvan)
 - Böyük sözünə baxman (baxmayan) uluya-uluya qalar. (gezər - kirər). (Bakı)
 - Övladda atadan (ata-anadan) bir nişanə olmalıdır. (/../)
 - Qara itin balası qara olar, Boynuna yayılsa, ala olar. (/...../)
 - (yayılsa, döşü (boynu) ala olar)
 - Hürəndə anası kimi hürər⁹¹. (/...../)

Ata-anasızlıq (yetim) ögəylik

- Yetim qızsan, büzül yat, nə bilərsən uzanmaq. (SMOMPK)
- Altına həsir, üstünə yəsir yat yetim tərliyəsən
- Yetim üləyən olan. (/...../)
- Analı qızın bədəni böyüyər, anasız qızın sözü. (/...../)
- Qarımlar doyandan sonra yetimlər yada düşər. (/...../)
- Yetimə ögüd verən çox olar, amma çörək verən az olar.(/./)
- Yetimi nə döy(ün), nə söy(ün), başına vur çörəğini al əlindən. (SMOMPK)
- Yetim, kimə zərərsən? Mənə çörək verənə. (/...../)
- Yetim yarımaz (qazanmaz), yarısa da, (yaşasa da) qarımaz. (/...../)
- Yetimin ağzı aşa yetəndə başı daşa yetər. (Naxçıvan)
- Dədə görməyib, eylə bilir Şaqqulu (Şahqulu) da bir dədədir. (Bakı)
- Dədədə görməyən Şaqqulunu dədə bilər. (/...../)
- Özgə oğlundan oğul olmaz. (Bakı)

⁹¹ Bəzən, atası kimi, də deyirlər.

– Ananı alanın yanında dur, balta çalanın yanında dur.
(SMOMPK)

Ev, ailə (külfət), iki arvadlı rəftar, əlaqə

– Evin xoruzu, bayırın toyuğu. (Salyan)
– Ət ilə dırnağı aralamağ olmaz. (Naxçıvan)
– Oğul ölsə, cigərin yanar, qardaş ölsə, biləgin sınar.
(Şəki – R.Ə.)

– Anam da bacım kimi, qılları sicim kimi. (Şm)
– Əlisi dəli, Vəlisi dəli, qırılmışın hamısı dəli. (Bakı)
– Ev danası öv danasından qorqmaz. (/...../)
– Qardaş yaxşı olsaydı, Allah özünə xəlq edərdi. (/...../)
– Ərə gidəndə böyük qız olur, iş görəndə (işə gələndə)
xırda. (Naxçıvan)

– Ərə gidəndə böyük qız, evdə oturanda kiçik qız. (Bakı)
– İki arvaddı ev zibilli olar. (Naxçıvan, Bakı)
– Evdə iki arvad olanda ev süpürülməmiş qalar.
(SMOMPK)

– İki arvaddının (arvadlı) evi həmişə süpürülməmiş qalar.(/./)
– Bir evdə iki hava olmaz. (SMOMPK)
– Evin zibilini küçəyə atmazlar. (Şəki – R.Ə.)
– Hər kəs öz evinin qibləsini yaxşı bilər. (Bakı)
– Şilə ilə yıxılan ev, pilov bişir (qoy) dağılsın. (Naxçıvan)
– Evini yaxşı saxla qafil qonaxdan,
Canın yaxşı saxla, qafil əcəldən. (/...../)
– Evini yaxşı saxla, qafil qonağın gələr,
Özünü yaxşı saxla, qafil əcəlün gələr. (/...../)
– Şərəp eylə bilər şurupdayam, şurup eylə bilər şəpərdə-
yəm, nə şəpərdəyəm, nə şurupda əcəb şərəp şurupdayam⁹².(/./)
– Şap helə bilər şupdayam, Şup eylə bilər şapdayam, nə
şapdayam, nə şupda, hələ şarap şurupdayam. (Bakı)
– Arvad yıxmıyan ev min il tikili qalar. (Naxçıvan)

⁹² Birisi Arazın İran tərəfində «Şərəf» adlı arvad alır. Arazın bəri (Azərbaycan) tərəfində «Şurub» adlısını alır. Çaydan keçərkən suya düşür və əl çalaraq bu sözü söyləmiş olar ki, guya sonradan dönüb el sözü olmuş.

- Ata malı mal olmaz, özün qazanmaq gərək. (/...../)
- Yiyən maldır, qalan miras, dala qoyanı it yiyər. (Bakı)
- Yiyərsən dadındı, verərsən adındı, qoyarsan (yaxud verməzsən) yadındı. (SMOMPK)
- Atam evi yuvucaq su çıxar, suyucaq xaşalam, qardaşam (yaxud koram, şiləm qardaşam)⁹³

Qohum-əqraba

- Qaradaşın qanını qardaşdan almazlar. (SMOMPK)
- Anam da, bacım da olsun, ta ki məndən olmasın. (/...../)
- Dayı ilə dağ dolan, əmi ilə bağ dolanma⁹⁴
- Dayı görməyən elə bilər Şaqqulu da bir dayıdı. (SMOMPK)
- Qohum gidə-gidə yad olar, yad gələ-gələ qohum. (yaxud yaxın) olar. (/...../)
- Əli yanan ağzına təpər. (Bakı)
- Ağac səmtinə yxıılar. (Naxçıvan)
- Sınıq əl böyündən asılar. (Bakı)
- Allah heç kimi arqasız eyləməsin. (/...../)
- Küsülü qardaş, gəl yükü çatax, yenə küsümüz küsü. (yenə küsülülük) olsun. (SMOMPK)
- Yoldan irəli yoldaş, evdən irəli qardaş. (/...../)
- Məndən çıxdı (uçdu) qardaşıma dəgdi, hələ bil saman çuvalına dəgdi. (Bakı)
- Qardaşım bək olsun, arvadı köysünsün tumanı gen olsun g.... görünsün. (SMOMPK)
- Yaxşı gündə yad yaxşı, yaman gündə vay qohum (qardaş). (Ümumi)
- Ayrı qardaş, yad qonşu. (Bakı)
- Ər eldəndi, oğul beldəndi, aralıqda qardaş tapılmaz (bulunmaz). (/...../)
- Xalamdan bir şey istədim (yaxud dilədim) versə də xalamdı, verməsə də xalamdı. (/...../)

⁹³ İşə yaramaz deməkdir.

⁹⁴ Qız için söylənilir, şəriətə dayı əmidən məhrəmdir.

- Qohum qardaşla ye iç, alış-veriş eyləmə. (Şəki – R.Ə.)
- İtimizin. (dayımın) qurt dayısı. (Bakı, Şm)

Əsil-nəcabət

- Nəcabət adamın (şəxsin) özündə olur. (Bakı)
- Atamla atandan deyincə, özümlə özündən danış. (/...../)
- Sögmə mənim oğul atamı, sögməyim xan atanı. (/...../)
- Nəcabət. (nəciblik) ataynan degil. (/...../)
- Baba it oğluyam, qurt basaram. (/...../)
- Atasından artıran qatır olar. (SMOMPK)
- Əsil olan əsilligini itirməz⁹⁵. (Bakı)
- Atan soğan, anan sarımsaq, hardan oldun gülməşəkər, məstəni dana!. (gəl pişik məstəki danə). (/...../)
- Atan soğan, anan sarımsaq, sən hardan (oldun) gəldin belə gülməşəkər. (/...../)
- Əsilzadə sözünün üstə çıxar. (SMOMPK)
- Əsil ilə daş-daşı, bədəsil ilə yemə aşı. (/...../)
- Ot kökü üstə bitər. (Naxçıvan)
- Əslini itirən harazadadı. (/...../)
- Dədəsini görməsə şahlıq iddəa (iddia) edər. (/...../)
- Atanı-ananı görməsəydim, özünə xan diyərdim. (SMOMPK)
- Bədəsildən əsil olmaz, gidən qızdan xanım. (Bakı)
- Əsil itməz, yağ etməz⁹⁶ (yağ batmaz). (SMOMPK)

Qanun, şər

- Az çoxa tabidir. (tabe). (SMOMPK)
- Az var ki çoxa qələbə eylər. (/...../)
- Şər kəsən barmaq ağrımaz. (acımaz). (/...../)
- Mınmə qodux, vermə cərimə. (/...../)

⁹⁵ Böylə bir mahnı vardır:

- Əsil olan əsilligini itirməz,
Bədəsillər mənzil başa yetirməz.
Qabax bağı gözəl şamama yetirməz,
Gök sögütdə heyva olmaz, nar olmaz.

⁹⁶ Cürüməz mənasına almalı

- Şər zahirə hökm eylər. (/...../)
- Bu şər, bu meydan. (/...../)

Yerlər və ellər

Yerlər: Lahıc – haputlu – qalaxanlı, şamaxılı – qayalayı, Lələ Əhmədli, axsulu, mədrəsəli – balatağlı. tayfaların səciyələrini müqayisə

Ellər: qızılbaş – türk – tat – kürd, türkmən – erməni – cuhud – ləzgi – qaraçı – ərəblər və başqa

Yerlər

- Ölkə dərəbəklidi. (SMOMPK)
- Ölkə sahibsiz olmaz. (Naxçıvan)
- Ölkə avadan ikən diyəlli xarabadı. (Şamaxı)
- Digin başı kəlvədi. (/...../)
- Aşı yox, ipəgi yox, bol suyu var Salyanın. (Bakı)
- Hardan belə gəlsə, soruşur Salyan haradadır. (/...../)
- Ərdəbil bir şəhərdir, hər kəsən öz vəkili⁹⁷. (Ordubad)
- Marağada qurt az idi, bir də gəmilə gəldi
Mazandarada çaqqal az idi, biri də gəmiyənən gəldi.
(Lənkəran)

- Sən mənə güc vurarsan, mən də Paşa bulağına. (Şamaxı)
- Biz istərsən Zərgətə getdi
- Ölüm istərsən Gilana get. (/...../)
- Ölüm istərsən keç (git) Mazandarana. (Bakı)

Lahıc

- Lahıcı sel aparırdı, eylə diyirdi qiblə pakı. (SMOMPK)
- Lahıc tufəngi kimi baş-ayaq vurma. (/...../)
- Qaçanı buxur. (/...../)

Haputlu

- Haputlu kimi ağzına gələni tulluyur. (/...../)
- Haputlu öküzü cullu çapıbdı. (/...../)

⁹⁷ Ərdəbildə kimsə kimsənin kitabını oqumadığı meydana çıxır

Qalaxanlı

– (/...../)

Şamaxılı

– (/...../)

– (/...../)

– Şah da bilir Şirvan sünnüdü. (/...../)

Qabalalı

– (/...../)

Ləkə Əhmədli

– Ləkə Əhmədli sonlu oldu, nəinə gərək

Sonsuz oldu nəinə gərək. (Şamaxı)

Axsulu

– Ağsuluya didilər: Gəl görüşək. “Didi: gəl su içək”

Mədrəsəli

– Mədrəsənin qızları, kəbin kəsər özləri⁹⁸. (Şamaxı)

Bulatağlı

– Haralısan? – Bulatağlı, yat aşağı. (SMOMPK)

Tayfaların səciyyələri

– Zəif oldun üç tayfanın davasına düşmə:

Arvaddır, farsdır, erməni. (Bakı)

– Müsəlmanın şərindən, erməninin paxıllığından, rusun zaftra, zaftrasından Allah sən iraq eylə. (SMOMPK)

– Tatın gəlişi, türkün görüşü. (/...../)

– Türkün gəlişi, tatın görüşü. (/...../)

– Tərəkəmənin gəlişi, tatın görüşü. (/...../)

– Müsəlmanın sonrakı ağı. (/...../)

– Erməninin sonrakı ağı. (/...../)

⁹⁸ Bu el mahnılarından alınmışdır:

Mədrəsənin çöpür -çöpür üzləri

Nə molla var, nə keşiş, kəbin kəsər özləri

Qızılbaş

– Qızılbaşın dilinə, qışın gününə etibar yoqdur. (/...../)

Türk

– Türk bilir dağarda nə var. (/...../)

Tat

– Tatı dök, sonra qonağ ol. (/...../)

– (/...../)

– (Bakı)

– (SMOMPK)

– (/...../)

– Çevir tatı, vur tatı. (Bakı)

– (/...../)

Kürd

–(Naxçıvan)

– (/...../)

– (Bakı)

Türkman

– Türkman tənbel olur. (SMOMPK)

Erməni

– Gülün qədrini bülbül, pencərin qədrini erməni bilər.
(SMOMPK)

– Ermənidən bək olmaz. (/...../)

– Ermənidən kəxuda hansı vilayətdə var. (Bakı)

– O qədər yedim, erməniyə döndüm. (SMOMPK)

– Söhbətin şirin yerində erməni (moltanı) gəldi Allah saxlasın. (/...../)

– Erməni,
Dağda döğər xarməni,
Arpasın atlar yiyər,
Buğdası can dərmanı. (/...../)

– Erməni qan görüb. (/...../)

– Erməni yorulmasa, oturmaz. (/...../)

- Erməni verməz, donquzu öküz yeyər
Toppuzu vurar otuzu. (/...../)
- Erməni qorxaq olar. (/...../)
- Erməninin sonrakı ağı⁹⁹. (Bakı)
- Erməni hammaına dönmüş. (/...../)
- Erməniyə “dayı” diyərəm işim xətrəsi çün. (/...../)
- Geyni erməninin dini¹⁰⁰. (SMOMPK)

Cuhud

- (Şəki)
- (Bakı)
- Cuhud kimi ipə düzüb. (Şamaxı)
- Cuhud şənbəyə durub (oturub). (ŞM)

Ləzgi

- Dağıstanda üç igit var: biri mənim əmisi oğlu, biri dayısı oğlu, birini diməz, can qadas¹⁰¹. (SMOMPK)
- Ləzgiyə didilər: «Can şirindi, bəkməz?» Didi: «İki dostun arasına girmək olmaz». (/...../)
- Ləzgiyə didilər: «Gögə çıxmaq bilərsən?» Didi: «Bəkməz yisəm, çıqaram». (/...../)
- Pul veripdi, can qardaş, gün çıxanca yiyə var¹⁰². (Bakı)
- Ölə var (bəkməzdən), dönə yoq, can qardaş¹⁰³. (Naxçıvan)
- (SMOMPK)

⁹⁹ Bunu ermənilər özləri üçün deyirlər. Türkcə didiklərindən buraya keçir.

¹⁰⁰ Erməni dilində çaxır diməkdir.

¹⁰¹ Özünü tərif etmək istəyən bir ləzginin sözüdür ki, üçüncü özü olduğunu gizlədir. Bunu anlayan “türk” Üçüncü özün degilsənmi? “Can qardaş didigindü ha! Can qardaş! Canım Əfəndi ulucan qardaş!” demiş.

¹⁰² Ləzgi görür ki, hamı soğan alır bu da bir neçə gırvənkə alır və yiməgə başlayır. Gözləri sulanmağa və yaş dökməgə başlayır. Amma pul verdiği üçün atamayır, yeməgə davam edir. Ona deyirlər: “Canım, gözlərin çıxdı, bəşdir yimə! “O bu zaman cavabı verir. İnadlı olduğuna işarə”.

¹⁰³ Yinə də ləzginin inadını göstərir.

– Qamış bizim yerdə bitər, suyu ləzgi çalar¹⁰⁴. (/...../)

Qaraçı

– Qaraçı koxası qaraçı olar. (SMOMPK)

– Qaraçıya qəxmər¹⁰⁵ çıxır. (/...../)

Ərəblər

– Dəvəsi ölmüş sarvanam (ərəbəm). (SMOMPK)

– Ərəb igirmibəşlik tapdı didi: «Nə olaydı bir dava kağızı tapaydım». (/...../)

– Ərəb öldü, qan düşdü. (/...../)

– Nə dəvənin südü, nə ərəbin yüzü¹⁰⁶. (/...../)

– Nə dəvənin südünü istə, nə ərəbin yüzünü gör. (Naxçıvan)

– Davadan xali olmaz, ərəb bəyi zəngənə. (SMOMPK)

– Zəngini yumaqla ağarmaz. (S.Ş.)

– Rumi ki didin, qəziyyə məlum . (SMOMPK)

Əxlaq

Doğruluq – əgrilik, halal mal, yaxşılığı anlamaq, yaxşılıq, yamanlıq, Bəxt və bəla, təqdirə inanmaq, həya və insaf

Doğruluq – Əgrilik

– Doğruya zaval yoqdar, çəksələr min divana. (SMOMPK)

– Doğru danışanın papağı yırtıq olar. (/...../)

– Haqq doğrunun yarıdı. (Bakı)

– Haqq doğru ilən yarıdı. (SMOMPK)

– Bu daş, bu tərəzi. (/...../)

– Əgrini tox gördüm, doğrunu ac. (/...../)

– Şordu, şor diyərəm. (/...../)

– Əgri düzü bəgənməz, bu da bizi bəgənməz. (/...../)

¹⁰⁴ Bizim varmazla ləzgi keyf çəkir.

¹⁰⁵ Qəmkar sözü el içində təhrif ilə bu şəkli almışdır ki, bəzən də “Qarışqanın qəmxarı bir qıçı yuxarı” kimi də deyilir. Qaraçı yerinə qarışqa olub.

¹⁰⁶ Nə şiri, şətər, nə didari – ərəb.

Halal mal

- Halal incəli, amma üzülməz. (Naxçıvan)
- Halal mala bir şey olmaz. (Bakı)
- Halazadə bərişdirar, haramzadə qarışdırar. (Naxçıvan)
- Halal mal hara gidər? (Bakı)
- Halal mal hic yerə gitməz. (/...../)

Yaxşılığın anlaması

- Bilənə bir tikə, bilməyəninə min tikə. (SMOMPK)
- Çörək basan ayağa düşər. (/...../)
- Çörək itirən çörək tapmaz. (/...../)
- Yaxşılıq bilməyən adam adam yerinə sayılmaz. (/...../)
- Yaxşılığa yamanlıq, kor eşşəgə samanlıq. (Bakı)

Yaxşılıq yamanlıq

- Xeyir Allahdan, şər şeytandan. (SMOMPK)
- Yaxşılıq eylə, at dəryaya, balıq bilməsə, xalq bilər. (Bakı)
- Yaxşılıq istəyən qabaqca bəhin verər. (SMOMPK)
- Yaxşılığın axırını Allahdan istə. (/...../)
- Sadağa qada qaytarar. (/...../)
- Əl dutmaq Əlidən qalıb. (Naxçıvan)
- Yaxşılıq eylə, minnət qoyma. (SMOMPK)
- Pis bildiyini özgəyə rəva görmə. (bilmə). (/...../)
- Bir yaxşıdan ötrü, ha gəzməsün, yüz el gəz. (/...../)
- Pis olmasa, yaxşının qədri bilinməz. (/...../)
- Hər kəs şərərət əksə, peşimanlıq biçər. (/...../)

Bəxt və bəla

- Allah insanın ömründən kəsib baxtına calasın. (Bakı)
- Heç kimin (kimsənin) qara papağı¹⁰⁷ yatmasın. (/...../)
- Baxtım olsaydı, anadan qız olardım. (/...../)
- Axırın gəlsiz bez köynək¹⁰⁸. (SMOMPK)

¹⁰⁷ Bəxt əvəzində məcaz olaraq işlənilir.

¹⁰⁸ Bəxtin bu imiş ki, “bez köynək geyəsən, böylə bəxtdən isə ölüm əfzəldir” mənasını ifadə etmək istənilir.

- Taxt yaratmaq olar, baxt yaratmaq olmaz. (Bakı)
- Kiminin başında tac, kiminin başında xərac. (/...../)
- Kiminin başında tac, kiminin ayağı yalavac. (/...../)
- Kimiyə bir eşşək, kimyə min köşək¹⁰⁹. (/...../)
- Kimə lo, kimə pilo. (/...../)
- Ağ gün ağardır (adam ağardar), qara gün qaraldır. (/../)
- Ağ gün hara gedirsən? “Ağarmağa”. Qara gün hara gidirsən? “Qaralmağa”.
 - Məndə öylə tale hayandadı, oynaş qoynuma girə, qonşu üstümü örtə.
 - Dərgahın qapısı açıq olanda köpəgin yuxusu gələr. (/../)
 - Qapılar açıq olanda nəbəti. (nəkbəti) yuxu basar. (/..../)
 - Doşab. (bəkməz) almışam, bal çıxıb. (SMOMPK)
 - Mən qaçıram qadadan, qada məni qarşılıyır. (qabaqlayır). (/...../)
 - Mən qaçıram qadadan, qada çıxır qabaqdan. (/...../)
 - Keçəlimə baxma, bəxtimə bax!. (/...../)
 - Əzəlki bəxtim, qızıldı təxtim.
 - Sonrakı bəxtim, qar oldu təxtim¹¹⁰. (/...../)
 - Hər vaxt bazara gidər yağış yağar, dəgirman gidər qırov eylər¹¹¹
 - Tutu, çiyələgi birdən dəğdi¹¹². (/...../)
 - Qada tükəndi, töbə tükənmədi. (/...../)
 - Bəxtimin bərgəstligindən şəkkər alsam, duz olur. (/..../)
 - Yay günü hamama gitsəm, balta kəsməz buz olur. (Bakı)

Təqdirə inanmaq

- Saman düşdü, Zaman öldü¹¹³. (Bakı)

¹⁰⁹ İsa tək kişiyə verib bir eşşək, tək kişiyə verib min köşək (Füzuli).

¹¹⁰ Qaraldı.

¹¹¹ Ona görə də buğda pis üyüdüdür.

¹¹² Bəxt o qədər güclü ki, hər ikisi birdən dəğdi.

¹¹³ Tarixi – Bakı alınmaq üzrə arvadları bir məscidə və ya hamama yığıblarmış. Bir gün yuxarıdan bir samam parçası düşür. Qadınlardan birisi “yuxarıdan saman düşdü, o birisi isə nə zaman gəldi, daha bir başqası isə nə zaman öldü? “Digə söz ümumiləşdi. Fil-həqiqə öylə də oldu.

- Qismətdən artıq yemək olmaz. (SMOMPK)
- Yiyərsən qismətdir, yiməzsən yoq. (hədisə işarə). (Bakı)
- Olacağa çarə yoxdur. (Naxçıvan)
- Gorda yatan günü evdə yatmaq olmaz. (/...../)
- Çıqan qan damarda durmaz. (SMOMPK)
- Saydığımı qoy qırağa, gör fələk nə sayır. (ya qayırır).(/.)
- Sən saydığuvu say, fələk gör nə sayır. (Bakı)
- Qəza işin işlər, bizə qalar təşvişlər. (SMOMPK)
- Yazıdan qaçmaq olmaz. (Bakı)
- Hər kəsin alnında nə yazıldı onu görər. (/...../)
- Qadanan (yazı ilə) oyun olmaz. (/...../)
- Təqdirə (qəzaya) tədbir yoqdur. (/...../)
- İtin könlü şamdaydı, fələk də vurdu sama saldı.
(SMOMPK)
- Yazan da sən, pozan da. (/...../)
- Əbləh odur, dünya üçün qəm yiyər. (/...../)
- Tanrı bilir, kim qazanar, kim yiyər. (Bakı)
- Haqq yandıran şam söndürmək olmaz. (/...../)
- Təqdiri qəza qüvvəti-baru ilə dönməz. (/...../)
- Bir şəm ki həqqdən yana, hiç bad ilə sönməz¹¹⁴. (S.Ş.)
- Həqqin əli olsun, batilin yaxası. (Naxçıvan)
- Həqq yerini tapar, su çuquru. (/...../)
- Dögmə qapımı, döğərlər qapunu. (/...../)
- Döymə özgənin qapısını, döyərlər öz qapını. (SMOMPK)
- Siyavuş qanıdı batmaz. (/...../)
- Qisas qiyamətə qalmaz. (Naxçıvan)
- Fala inanma, falsız da qalma. (/...../)
- Falçı falçıya fənd vurmaz. (SMOMPK)
- Avaz (nəfəs) haqqdan gəlir. (/...../)

Zaman adında şah ölür. Bakı qurtarır. Bunun için bu bir misal yerinə keçir. Ona görə xalq arasında bir etiqad var ki, qırx nəfərin ağzından bir iş haqqında söz keçsə, o iş olar

¹¹⁴ Bu da bəlli olmayan bir şair tərəfindən söylənmiş bir beytdir. Fəqət xalq içinde də bir söz olaraq söylənilir.

– Xeyir söyləməzə didilər: «Xeyir söylə, səfərdən gələndə sənə sovqat gətirərəm». Didi: «Bəlkə gitdin, gəlmədin» (hindidən ver). (Bakı)

– Çox gülən çox ağlar. (/...../)

– Axşamın xeyrindən isə, sabahın şəri yaxşıdır. (Naxçıvan)

– Şər diməsən xeyir olmaz. (gəlməz). (SMOMPCK)

– Sabahın şəri axşamın xeyrindən yaxşıdır. (Bakı)

– Axşam səbri xeyir olar. (Bakı)

– Yoldan çıxanı yol vurar. (/...../)

– Nə sən gələsən, nə səfər ayının axır çərşənbəsi. (SMOMPCK)

– Nə sən gəl, nə də ilin axır çərşənbəsi. (Bakı)

– Səbr eylərəm, səbir daşı, çatdadı ürəgimin (bağrımın) başı. (/...../)

– Həqq gəldi şaydatdığa (şahıdlığa)¹¹⁵. (/...../)

– Tək gəldi səbr eylə, cüt gəldi xeyirdir. (/...../)

– Əcəl Allahdan gələr. (Bakı)

– Gələr əcəl, verməz macal. (/...../)

– Əzrail gələndə soruşmaz: “Oğul-uşağın neçədir. (/...../)

– Əcəl gəlməsə, xəta yeriməz. (Naxçıvan)

Həya və insaf

– Həyası olmayanın insafı da olmaz. (SMOMPCK)

– Həyasızda (yaxud bihəyada) insaf olmaz, insafsızda həya. (/...../)

– İnsaf dinin yarısıdır. (Naxçıvan)

– Ari yiyib, namusu dalına atıb. (SMOMPCK)

– (yaxud namusu yiyib, namusu dalına atıb). (/...../)

– Tövbəsin sındıran məlundu. (/...../)

– Oğru (yaxud çapqıncı, harami) ol, insafı əldən qoyma. (/../)

– Nainsafın gülü qaçar. (Naxçıvan)

– İnsafı olmayanın imanı da olmaz. (/...../)

– Hər iş dutsan, insafı əldən qoyma. (/...../)

¹¹⁵ Söz söylərkən asqırılsa, güya doğruluğu isbat edilirmiş

DİN VƏ ƏNANAT

Ruhanilər, imam, peybəmbər, Tanrı, Şeytan, ölü, cənnət və cəhənnəm can, dua və nalə, adət, müsəlmanlıq, din, dindarlıq, pir və ziyarətgahlar, məscid, minarə, inanmaq, inanmamaq

Molla və ruhanilər

- Mollaya «al molla» dimişlər, «ver molla» diməmişlər.
- Didilər: “Molla, almaq ilə necəsən? “Didi: «Alıcı quş kibi» (yaxud laçın kibi). Vermək ilə necəsən? Didi: «Başına söz qəhətədi». (SMOMPK)
- Aşıqki haydan, mollanınkı vaydan. (Bakı)
- Molla halvanı gördü, Quranı unuddu. (SMOMPK)
- Molla aşı gördü, Yasin yadından çıxdı. (Bakı)
- Molla Nəsrəddin o qədər ölü oldu ki, bir avuc halvanı da yiyə bilmədi. (SMOMPK)
- Mollaya tək pilov di, yoxsa Marağa çox yol degil. (S.Ş.)
- Mollanın evi o vaxt yıxılır ki, iki yerə də qonax çağırılar. (Naxçıvan)
- Molla çörəgi, ilan ayağı görünməz. (/...../)
- Didilər: «Molla aş gedir, didi mənə nə?» Didilər: «Sizə gedir». Didi: «sizə nə?» (SMOMPK)
- Adı Şeyx Qiyamal, özü isə qırışmal. (SMOMPK)
- El dəli olsa, mollaya gidər, molla dəli olsa, kimə (yaxud haraya) gidər
- Gəldik cəhana haqq tapaq, molla qoymadı. (S.Ş.)
- Yılanın ayağını, qarışqanın gözünü, mollanın çörəğini hiç kim görməyib. (SMOMPK)
- Molla olmaq asandı, adam olmaq çətin. (Naxçıvan)
- Molla Nəsrəddin sağ ola, eşşəklərini qurt yiyə. (SMOMPK)
- Molla, haqq keçən degil. (/...../)
- Molla ağacın unutmaz. (Bakı)
- Molla Qurandan keçər, şeytan imandan. (SMOMPK)
- Kitabın köhnəsi, mollanın tazəsi. (/...../)
- Molla gəlmiş ikən ölən olsun. (/...../)
- Kəndə molla gəlib, hər kim ölür olsun. (Bakı)

- Dərviş öz evin çiginində gəzdirər. (S.Ş.)
- Xocalar kağızı tərsindən oxuyar¹¹⁶. (Bakı)
- Qazının sünnət toyudu. (SMOMPK)
- Keşiş belə iş?. (/...../)
- Xəlfə məттəldi. (/...../)
- Elmlı qazıya şahat (şahid) lazım dəgü. (/...../)
- Qazıya yalquz gedən (yalnız qazıya gidən) razı gələr. (Bakı)

İmam və peğəmbər

- On iki imama yalvarınca, bir Allaha yalvar. (Bakı)
- On iki imami yiyib, gözünü axırı-zamana tikib. (SMOMPK)
- Nə işin var dərin yerdə, çağırasan Xızır İlyası. (Naxçıvan)
- Nə dərin suya gir, nə Xızır peyğəmbəri (Xıdır İlyası) çağır. (Bakı)
- Yaxşı Xıdır imiş! (SMOMPK)
- Ərəblər üçətən diyib. (/...../)
- Peyğəmbər (əvvəl) öz canına dua eyləyib. (/...../)
- Şümür həmişə boldu, qəhətlik imamdadı. (SMOMPK)
- Yezid içün də ağlayır, imam içün də. (/...../)

Tanrı

- Özünü tanımayan Allahını da tanımaz. (SMOMPK)
- Allah bir, söz bir (yaxud söz bir Allah bir). (Bakı)
- Yazan sən, pozan sən, hiç bilmirəm nəsən sən!. (SMOMPK)
- Gözlərvə qurban olum, ey usta! Ot yolun gah altında bitər, gah üstə. (Şm)
- Allah haqqı nahaqqa verməz. (SMOMPK)
- Allah dağa görə qar verər. (/...../)
- Allah dağına baxar, qar verər. (Bakı)
- Kor leyləgin yuvasını Allah tikər. (SMOMPK)
- Kor leyləgin yuvasını Allah öz əlilə yapar. (Naxçıvan)

¹¹⁶ Bakıda eşidilmiş fəqət bakılı sözü degil

- Mıxı mismar eyləyən (pərvərdigar) Allah var. (Ümumi)
- Allah adama ya ağıl verər, ya dövlət. (Bakı)
- Kor-kora necə baxar, Allah ikisinə də eylə baxar. (Naxçıvan)
- Kor-kora necə baxar, Tanrı da kora eylə baxar. (SMOMPK)
- Allah əli hamu əllərdən ucadır. (Bakı)
- Allah tənbəli sevməz. (SMOMPK)
- Dəvənin dizini bağla, sonra Allaha tapşır. (Naxçıvan)
- Dəvəni buxovla, sonra Allaha tapşır. (S.Ş.)
- Əzəl danavı bağla, sonra ismarla. (SMOMPK)
- Əvvəl dəvəni ovsarla, sonra ismarla. (/...../)
- Allah səninçün qarğa dögü ki, vursun gözüvü çıxartsun. (Bakı)
- Allahdan gizlin dögü, bəndədən nə gizlədim. (SMOMPK)
- Allah verəndə erkəgdən də verər. (/...../)
- Allah verəndə bacadan da tökər. (Bakı)
- Allah verəndə yox yerdən verər. (SMOMPK)
- Allahı çağırən adam məhrum olmaz. (/...../)
- Allah verməyəne peyğəmbər neynəsin. (/...../)
- Hərəkət səndən, bərəkət məndən. (/...../)
- Bəndə bəndəyə neynər (nə eylər), xuda (Allah) gözdən salmasa. (Ümumi)
- Allah istəyən danaya qurt dəgməz. (/...../)
- Allah saxlayanı qurt yiməz. (/...../)
- Fənd fəndi kəsər, Allah (yaxud Mirtəza Əli) hər ikisini.(/.)
- Tanrının günü bir çuval darıdan çoxdur. (SMOMPK)
- Tarı mənəm yağmaram. (Bakı)
- Tanrı, gəl əmanətini apar. (SMOMPK)
- Qaçan da Allah çağırır, qovan da. (Naxçıvan)
- Birin gör fikir eylə, birin gör şükr eylə. (SMOMPK)
- Dərdi verən dərman da verər. (verib). (/...../)
- Allaha özünü pilav yiyən tanı. (/...../)
- Yeyici için Allah yetirər. (/...../)
- Allah qismətinə tabe olan qəni olar. (Naxçıvan)

- Allahsız yerdə otur, böyüksüz yerdə oturma. (Naxçıvan)
- Çox çalışan çarix yırtar, iş odu həqqə (odur haqqa) vara. (SMOMPK)
- Cəhd (həmd) çarix yırtar, iş odur həqqə vara. (Bakı)

Şeytan

- Cin ayrı, şeytan ayrı. (Bakı)
- Şeytan başqa, cin başqa. (SMOMPK)
- Şeytan əzabda gərək. (Bakı)
- Naümid şeytandı. (SMOMPK)
- Şeytan gitdi, meydan bizə qaldı. (/...../)
- Şeytanın ayağını sındır. (/...../)
- Ayda ildə bir namaz, onu da şeytan qoymaz. (Bakı)
- Allah yolunda yox, şeytan çox. (/...../)

Ölü

- Ölüdən şeytan da əl çəkib. (Naxçıvan)
- Leş-keş aparır. (/...../)
- Əməli saleh olan gidər, çıxar. (/...../)

Cənnət və cəhənnəm

- Cənnətin yazlığı cəhənnəmin qışlığı. (Bakı)
 - Cəhənnəmdən (biltsiz) gəlib (yaxud qaçıb). (/...../)
 - Cəhənnəmdən gözü pambuqlu gəlib. (SMOMPK)
 - Zahid, bəni aldatma, cəhənnəmdə od olmaz
- Hər kəs odunu yanmağa burdan aparar. (Bəsrətül-ətfal)
- Onlar ki yanrlar, odu buradan aparırlar. (Bakı)

Can

- Nəfəs gitdi, gəlmədi. (Bakı)
- Ruhü hallanc (əlac) bazarda gəzir. (SMOMPK)

Dua və nalə

- Salavat gücə bağlıdır. (SMOMPK)
- Su olan yerdə təyəmmüm batıldur. (Naxçıvan)

- Bir pakın duası, bir napakın¹¹⁷. (SMOMPK)
- Hər ağızda bir dua var. (/...../)
- Atanın duası əsər eylər, ananın ahı (naləsi). (Bakı)

Adət

- Cümə axşamı ocaqlar yanar. (/...../)
- Küftə attanar, noxudu çımcıqlar. (Bakı)
- Qayda (qaidə)dan çıxan peşman olar. (SMOMPK)
- Hamuya adət oldu, bizə bidət. (/...../)
- Aləmə adət oldu, sənə bidət. (/...../)

Müsəlmanlıq

- Eylə müsəlman oldun ki, atanın xaçını da tanımadın. (unutdun). (SMOMPK)
- Tənbəllikdən müsəlman olmuş (olub). (Bakı)

Din və dindarlıq

- Dini dinara satmaq olmaz. (Naxçıvan)
- Dini Məhəmməd dinidir, günü itin günüdür. (/...../)
- Sufi soğan yiməz, görsə qabığını qoymaz. (SMOMPK)
- Namaz qılan bəndədü, qılmayan şərməndədü.
- Gah qıla, qılmaya yeri cəhənnəmdədü. (Bakı)

Pir və ziyarətgahlar

- Günbəz görər, eylə bilər içində imamzada var. (SMOMPK)
- Pir mənimdu kəramətin. (kəramətini) bilirəm (mən bilirəm). (Bakı)
- Qiblə pakdı. (SMOMPK)
- Sifarişlə hac olmaz. (Bakı)
- Xeyməgaha girən gərək ağlasın. (SMOMPK)

¹¹⁷ Buna münasib bayatı var:
 Əzizim dutdu səni,
 Dəryalar utdu səni
 Bir pakın, bir napakın
 Naləsi dutdu səni.

Məscid və minarə

- Bu meçidə bu namaz da çoxdu. (SMOMPK)
- Minarəyə xərci çıxmayan öylə bilir yerdən göbələk qalxıb. (Naxçıvan)
- Meçidə lazım olan mədrəsəyə haram. (/...../)
- Əvvəl meçidin içərisi, sonra bayırı (yaxud eşigi) (Bakı, SMOMPK, Ümumi)
- Məscid qapısı açıqdı, itin də həyası gərək. (Naxçıvan)
- Meçidin qapısı açıq oldu, itin hayasına nə (nə gəldi). (Ümumi)
- Məscid (kəlisə) yapılmamış (tikilməmiş) kor qapunu kəsdi (yaxud aldı). (Ümumi, N.B.)

İnanmaq – inanmamaq

- Pulu yox oğru apara, imanı yox şeytan apara. (SMOMPK)
- Qorx o kəsdən ki, qorxmaz Allahından. (SMOMPK)
- Papağını məscidə atsalar, gidib götürməz. (/...../)
- Orucundan çox razıyam şənbəsin də dutaram. (/...../)
- Namaz qıla-qıla yıxdın evimi! İmdi başlamısan həccə gitməgi. (/...../)
- Dini dinara satan, dindən də olar, dinardan da. (/...../)
- İmanı satıb, əppəginə qatıq eyləyir. (/...../)
- Dini yiyib, imanı dalına atıb. (belinə sancıb). (/...../)
- Ara qarışdı, məshəb itdi. (/...../)
- Hər hikmətin başı imandı. (/...../)
- Neynəyirəm o imanı ki, qardaşa yanmaya. (/...../)
- İman əzizdi. (/...../)
- Yüz görün iman görməyib. (/...../)
- İqrar imandır. (Bakı)
- İlqarı olmayanın imanı da olmaz. (/...../)
- Həya imandandı¹¹⁸. (SMOMPK)
- Dinsizin öhdəsindən imansız gələr. (Naxçıvan)
- İmansızın öhdəsindən dinsiz gələr. (SMOMPK)

¹¹⁸ Ərəbcəsi: həyat, minəl-iman

– Allaha inanmayana bəndələr də inanmaz. (/...../)

Zərbil-məsəl şəklinə girmiş müqayisələr

- Toy tolosu kibi hiç aradan çıxmıyır. (SMOMPK)
- Elə qırmızıdı ki, toxum xoruzu kimi. (/...../)
- Dəğirman xoruzuna oxşayır. (Bakı)
- Zavod sərəcəsinə bənzəyir. (/...../)
- Hər göldən bir qurbağa. (tamamı qabaqda). (Naxçıvan)
- Hoqqabaz bardağı kimi hər şeyə bəli dimək lazım gəlməz. (SMOMPK)
- Dəvə nalbəndə baxan kimi baxır. (Bakı)
- Daş quyuya düşən kimi düşdü. (/...../)
- Ala itdən (köpəkdən) məşhurdu. (/...../)
- İt aşığı udan kimi uddu. (/...../)
- İti itmiş çobana dönmüş. (Qarabağ)
- Köpəgə salba (silbə) yaraşan kimi yaraşır. (SMOMPK)
- Köpəgə salba (silbə) dəgən kimi dəgdi. (/...../)
- Pişik siçanı marıtdıyan (martılayan) kibi marıtdayır. (Bakı)
- Ayı talaşaya baxan kimi baqır. (/...../)
- Çaqqal bağ evində yatan kimi yatır. (yatdı). (Şm)
- Falın fal olsun, falmanın. (fərmanın) Allah. (Bakı)
- Yuyulmamış çömçə kimi düşüb ortalığa. (/...../)
- Ölü bit degiləm, dırnaq altında qalım. (/...../)
- Dibsiz çıxan qız kimi geri qayıtdı. (Bakı)
- Ayağının altında yumurta qalıb. (/...../)
- Buz üstə çıqmış danaya dönüb. (/...../)
- Xəmirgöz olma. (Şm)
- Aş başında qırqavuldu. (Qarabağ)
- Ev kisədən qalıb¹¹⁹. (SMOMPK)
- Bir qəpik verim, canın çıxardım. (/...../)
- Elə biləsən, qayadan tilişgə qopur. (Şm)
- Elə biləsən, daşdan talaşa qazır. (qopur). (SMOMPK)

¹¹⁹ Bu söz topuğum – - çalır məsəlindədir.

- Duruynan doşabı tanımaz. (/...../)
- Ya qura, ya Məhəmmədqulu. (/...../)
- Nuh Nəbidən qalıb. (Bakı)
- Şaftalı tabağı kimi girmə ortalığa
- Dağ da duman ola, qırmızı tuman ola. (Qarabağ)
- Mən olmayım sən olasan (yaxud: çoban olmaya, xan
ola). (SMOMPK)

LÜĞƏTCƏ

- Rabitə – bağ
Uru, bostan uru – bostan yolma
Xas – məxsusiyət
Qırov – kecə ayazında donmuş şəbnəmin məhsuluna deyirlər
Macal – vaxt
Gömən – gömmək – basdırmaqdan basdıran
Kiri – sükuta dal
Manğur (manğır – əskidə iki qəpiklik qara pul
Qüzəşt – var keçmə
Calasan – calamaqdan qatışdırmaqdan peyvənd etsən
Korşad (Şireyi-baran) – az fəqət güclü və gur yağan yağmur. Türklər ona yağış deyir
Əbləh – gicimsu, budala
Daz – tükü tökülmüş baş
Qərim, yağı – düşman
Bahadır, boqatır – igit
Hayan – yanında bulunma, tək olmamaq üçün bulunan ikincisi bəzən kömək mənasına gəlir.
Kur – tənbel, yaramaz, bəcəriksiz
Qaraqac – qara ağac
Əlhəzr – qorqmalı, qaçmalı
Qurşuyur – məsxərəyə edir
Şair, sağ şair – o qədər vücudu sağlam olmayanlara deyilir
Çatı – ip
Timav – nəzlə, zökəm
Nibət – nikbət
Cuna – narın, müqavimətli olmayan
Urfa – bolluğa alışqan
Təhdi – bəzən tələsik, bəzən təərrüz etmə, bəzən də təəddidən və ya təhdid deyilir
Müxənnət – yava, ədəbsiz və alçaq və namərd

Ərindigindən – tənbəlligindən
Samballı – görkəmli
Hədiq – huduk – hədik yeməkdir. Hüdük isə onun mühməlidir
Quşqun – atın, öküzün bel ipi (quyruq altına salınır)
Muşqurma – heyvanlar üçün iki dodağı büzüb bir səs çıxarma. Çocuqlar aşıq oyununda yaparlar
İlqar – iqrardan təhrifdir
Yanşaq – çoq danışan
Lağlağı – uzun söyləmək istəyən
Miyandar – zorxana oyununda göstərici
Təknə – tabaq, çanaq
Bulama – doğurmuş heyvanın süd başı
Haqqanı – haqq için
Sərinç – qulplu mis qab
Şum – bədim, puc
Cür – tay, taş
Salsal – tərən cinsli quşdur
Cürə – ley
Zilix – çuğundur
Navar – eşşəgin dalına qoyulan palan
Patava – çarix şalı
Günü – rəqibə (rəqib)
Zirək – bəcərlikli, cəlt
Sıvaq – Mala sıvalamaqdan
Moxti – tülkü
Peşənk – karvan başında gedən at
Qulun dayça – bir aydan bir ilə kibi olan at balası, bəzən qüban deyirlər
Daylağ – at balası. Day birillikdir, daylaq isə iki qırxıqdır. (?)
Dənk – para deməkdir. Rusların dengqi sözü bundan alınmışdır. Başqa yerdə dənk müsəvi mənasına gəlir
Tərk – atın sağrısı
Bəsti – bardaq

Muştuluq – müjdə
Şahad – dəgirməyə üyütmə haqqı
Yasar – yassar, aciz
Dugə – inəgin diş bala
Humrə – ürəmək sözüdür, ğrmə
Balağ – kamuz balası
Mamaca – uşaq dutan qadın
Arzumanım – arzuməndən. (ismi xas olmuşdur)
Yönlü – şüurlü
Şilə – xörək, qırmızı parça mənalarına gəlir
Haşala – işə yaramaz
Kəlvə – Kərbəlayi
Paşa bulağı – Şamaxının Qəbristan dairəsində bir bucaqdır¹²⁰
Buxur – bixor – (ye, təcdir)¹²¹
Tısqı – itə baş vurmaq
Pəncər – ot
Qırışmal – yaqındır
Marıtlamaq – gözləmək, hazır bir halda qaravulda durmaq

¹²⁰ Şamaxı bazarına qonşu kəndliləri süt gətirdikdə baqqalların bir batmanı yarım batman çəkdiyini anlayan kəndlilər sütün yarısını Paşa bulağı suyundan qarışıq gətirir. Baqqal yenə də çəkirkən əgrilik edəndə kəndli deyir: «Sən mənə güc vurarsan, mən də Paşa bulağına» bundan «sav» qalmışdır

¹²¹ Şamaxıya gəlmiş lahicı üzümə qonaq edirlər. Gecə vaxtı üzümü çox görkəzmək və bir az da sataşmaq qəsdilə ev yiyəsi üzüm altına qara qırq qoyur. Salxumu götürəndə qara qurtlar qaçır. Lahic yoldaşına deyir: «Qacamı bixor» buradan sav qalır (SMOMPK)

H.Zeynalli.
Azərbaycan atalar sözü.
Bakı, «Elm və təhsil», 2012.

Nəşriyyat redaktoru:
Səbinə Babayeva

Nəşriyyat direktoru:
Prof. Nadir Məmmədli

Kompüterdə yığdı:
Səadət Əliyeva

Korrektoru:
Gülnurə Canməmmədova

Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Ramin Abdullayev

Kağız formatı: 60/84 16/1
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 174 səh.
Tirajı: 500

Kitab AMEA Folklor İnstitutunun Redaksiya-Nəşriyyat
şöbəsinin Kompüter Mərkəzində yığılıb səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” NPM-də hazır deopozitivlərdən
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.